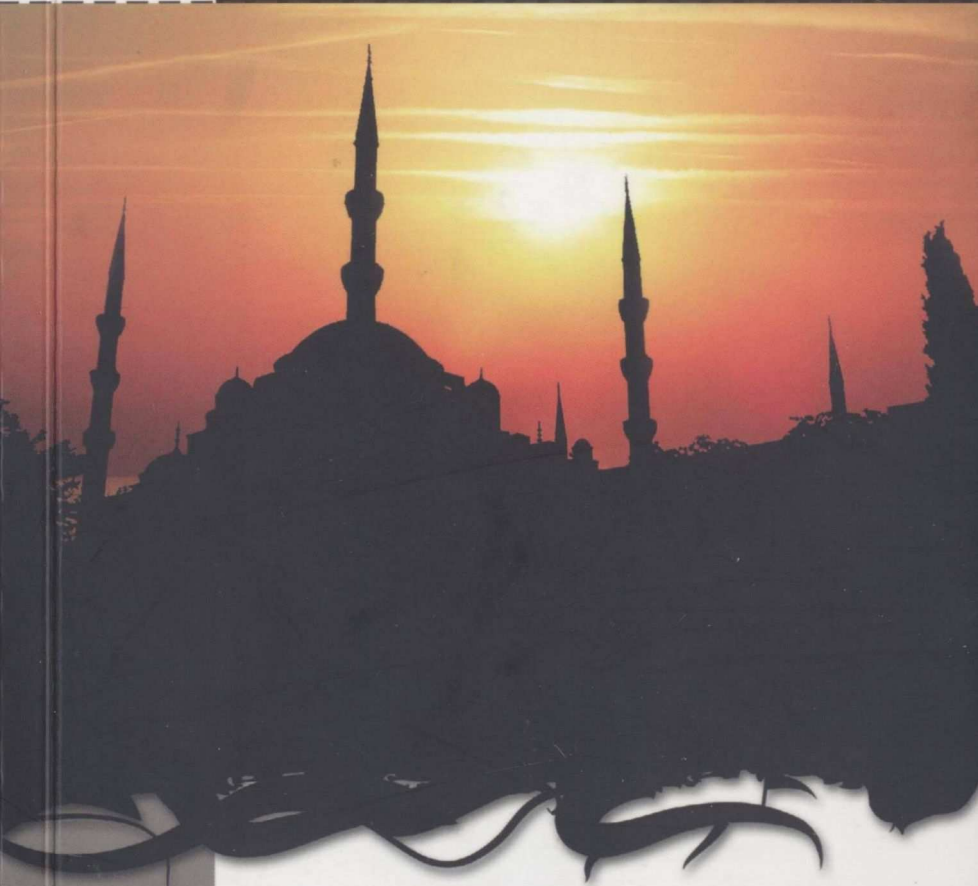

DUH VREMENA

KAREN ARMSTRONG

ISLAM

KRATKA POVIJEST

Svako vrijeme nosi svoj pečat, ima svoja obilježja i svoj duh. Prošlost nam o duhu vremena govori kroz sjećanje koje oblikuje naš osobni i zajednički identitet. Ima i svoje "znakove", a umijeće njihova čitanja i raspoznavanja svakoj zajednici i svakoj osobi neprocjenjivo pridonosi u donošenju zrelih odluka. Sadašnjost isto tako nosi svoj pečat, ima svoj duh i svoje "znakove vremena", koji su, znamo li ih prepoznati i odgovoriti na njihove izazove, iznimna povlastica našega života. Biblioteka "Duh vremena" želi svjedočiti vrijeme prošlo i vrijeme sadašnje, grabiti iz povijesne riznice ljudskoga duha i životne riznice kakvom se otkriva danas i ovdje; u tim svjedočenjima naći će svoje mjesto fikcija i činjenice, događaji, pojave i osobe u svjetlu otkrivanja i razumijevanja najdubljih ljudskih korijena i ljudske sudbine. Pojave li se u okviru Biblioteke "Duh vremena" neki kritički sadržaji, odnosno teme koje bi u određenom smislu mogle izazvati kakva sporenja i osporavanja, to je samo dokaz koliko je istinska i duboka "kulturna drama" koja se oko nas i u nama zbiva te koje smo sami, makar nesvjesno, djelatni sudionici.

Riječ urednika

KAREN ARMSTRONG

ISLAM
KRATKA POVIJEST

copyright Alfa

DUH VREMENA

UREDNIK BIBLIOTEKE:
BOŽIDAR PETRAČ

NASLOV IZVORNIKA:

KAREN ARMSTRONG, Islam

Copyright © 2000, 2002. Karen Armstrong

Published by arrangement with Weidenfeld & Nicolson

All rights reserved

© ALFA d.d., Zagreb, 2008.

Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati
ili na bilo koji drugi način reproducirati bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

KAREN ARMSTRONG

ISLAM

KRATKA POVIJEST

S engleskoga preveo
Nikola Škorić

Zagreb, 2008.

POPIS ZEMLJOVIDA ..... 7**VREMENSKI TIJEK POVIJESNIH DOGAĐAJA ..... 15****I. POČETAK 43**

Prorok (570.-632.).....43

Rašiduni (632-661.).....71

Prvi fitnet.....83

II. RAZVOJ 90

Omejidi i drugi fitnet.....90

Religijska kretanja.....97

Posljednje godine Omejida (705.-750.).....103

Abasidi: razdoblje visoko razvijenog kalifata

(750.-935.).....108

Ezoterijski pokreti 126

III. VRHUNAC 145

Novi poredak (935.-1258.).....145

Križarski ratovi.....162

Teritorijalno širenje.....165

Mongoli (1220.-1500.).....167

IV. POBJEDONOSNI ISLAM	189
Carski islam (1500.-1700.).....	189
Safavidsko Carstvo.....	192
Mogulsko Carstvo.....	202
Osmansko Carstvo.....	211
V. RATOBORNI ISLAM	223
Dolazak Zapada (1750.-2000.).....	223
Koje su značajke suvremene muslimanske države?.....	247
Fundamentalizam.....	258
Muslimani u manjini	276
Putpremanaprijed.....	281
Postskriptum.....	293
KLJUČNE OSOBE U POVIJESTI ISLAMA	298
RJEČNIK ARAPSKIH POJMOVA	312
BILJEŠKE	319
PRIJEDLOZI ZA DALJNJE ČITANJE	322
KAZALO OSOBA I POJMOVA	333

POPIS ZEMLJOVIDA

Muhamedov svijet: Arabija oko 610. g.....	53
Rana osvajanja.....	78
Osvajanja u doba Mejida.....	104
Raspad Abasidskog carstva.....	147
Seldžučko carstvo.....	155
Križarske države u Palestini, Siriji i Anatoliji oko 1130.....	163
Mongolsko carstvo (tijekom Hulaguova vladanja, 1255.-1265.....)	171
Sefevidsko carstvo (1500.-1722.).....	196
Mogulsko carstvo (1526.-1770.).....	204
Otomansko Carstvo.....	213

Izvanjska povijest religijske tradicije često se čini odvojenom od *promišljanja* same vjere. Duhovna je potraga put u unutrašnjost; ona je više duševna nego društvena drama. Ona je zaokupljena liturgijom, doktrinom, kontemplativnim naukom i istraživanjem srca, a ne s neskladom aktualnih društvenih previranja. No religije žive i izvan duše. Njihovi se vode moraju hvatati u koštac sa svjetovnim stvarima i često moraju obavljati takve poslove. Bore se s pripadnicima drugih vjera, koji, čini se prijete njihovoj težnji za monopolom na apsolutnu vjersku istinu; oni također proganjaju pripadnike svoje vlastite vjere zbog različita tumačenja tradicije ili zbog zastupanja krivovjerja. Veoma su često svećenici, rabini, imami i šamani podložni svjetovnim sklonostima kao i obični političari. Međutim, sve je to zapravo, općenito gledano, zloraba svetih ideala. Ti sukobi s pozicija moći nisu ono što religija kao takva jest, nego su nedostojna skretanja s putova duhovnog života, koji se provodi daleko od poludjele gomile, nevidljivo, tiho i nenametljivo. Zapravo, u mnogim vjerama postoje monasi i mistici koji su se povukli u sebe, daleko od svijeta, jer buku i razdor povijesnih događaja smatraju nespojivima s istinskim religijskim životom.

U hinduskoj se tradiciji povijest odbacuje kao nešto prolazno, nevažno i nezbiljsko. Starogrčki su se pak filozofi bavili vječnim načelima koja bitno tvore tijek izvanjskih događanja. Za njih povijesne okolnosti ne mogu biti ono za što bi se zanimao ozbiljan mislilac. U evanđeljima Isus je često svojim sljedbenicima naglašavao da njegovo Kraljevstvo nije od ovoga svijeta, te da se ono može naći jedino unutar samog vjernika. Kraljevstvo neće doći uz veliku političku halabuku, već će se razvijati tiho i neopaženo poput klijanja gorušičina zrna. Nadalje, nužno je istaknuti da suvremena zapadna civilizacija strogo odvajala religiju od politike; temelje sekularizacije postavili su filozofi prosvjetiteljstva da bi oslobodili religiju od iskvarenog utjecaja svjetovnosti, dajući joj mogućnost da uistinu postane ono što jest.

Pa ipak, koliko god religiozni ljudi težili duhovnome, oni su prisiljeni tražiti Boga i sveto u ovome svijetu. Oni su često prožeti osjećajem dužnosti da pronesu svoje ideale s ciljem izdizanja ljudskog društva. Čak i ako se sasvim odvoje od svjetovnosti, vjernici ne mogu pobjeći od toga da su oni i ljudi svoga doba, te da sve ono što se događa izvan samostanskih zidina ima upliv i na njih, što ne znači da oni moraju biti u potpunosti i svjesni toga. Ratovi, kuga, glad, privredna kriza i unutrašnje političko stanje njihove države uvlači se u njihovo monaško postojanje te određuje njihov religijski pogled. U stvari, povijesne tragedije često nagone ljude na duhovno traženje koje im omogućuje iznalaženje nekog konačnog smisla u onome

što često nalikuju na skup nuzgrednih, proizvoljnih i profanih događaja. Prema tome, postoji simbiotski odnos između povijesti i religije. Kao što je Buda rekao, naša predodžba o opstojnosti kao nečemu nesavršenome prisiljava nas da pronađemo drugačije putove življenja koji će spriječiti naše propadanje u beznade.

Središnji paradoks religijskog življenja je taj da ono žudi za transcendencijom, dimenzijom postojanja koja nadilazi ovozemaljski život, ali tu transcendentnu stvarnost ljudska bića mogu jedino iskusiti preko svjetovnih, tjelesnih pojava. Ljudi osjećaju prisutnost božanskog u stijenama, planinama, zidinama hramova, zakonskim odredbama, pisanim tekstovima, ili u drugim muškarcima i ženama. Mi nikad nemamo neposredno iskustvo transcendentnoga: naš je religijski zanos usmjeren ka svjetovnim stvarima i osobama u kojima je duboko skriveno ono sveto. Ljudi vjere izvježbani su u traženju i pronalaženju svetoga ispod neobećavajuće površine profanih pojava. Oni su prinuđeni koristiti svoju sposobnost stvaralačke uobrazilje. Jean-Paul Sartre je definirao uobrazilju kao sposobnost da se misli ono što nije prisutno. Ljudska su bića religiozna bića zbog toga što posjeduju uobrazilju; ljudska priroda prisiljava ljudska bića na potragu za skrivenim značenjima i na postignuće zanosa koji ih čini u punom smislu živima. Svaka tradicija daje poticaj ispunjenima vjerom da usmjere svoju pažnju na svjetovne znakove, koji su po sebi osebudni, te da se nauče proniknuti božansko u tome.

U islamu muslimani tragaju za Bogom u povijesti. Njihov sveti spis Kuran (Kur'an) dao im je povijesnu misiju. Njihova je osnovna dužnost bila stvaranje pravedne zajednice u kojoj se sa svim članovima, pa i onim najslabijima i najranjivijima, postupalo s najvećim poštovanjem. Iskustvo gradnje takvoga društva, te življenje u njemu trebalo im je omogućiti iskustvo božanskoga, budući da je takav život bio u skladu sa Božjom voljom. Musliman je također bio dužan ispuniti povijesnu misiju, a to je značilo da se svjetovne stvari nisu odvajale od duhovnih, već su one bile predmetom same religije. Dobro društveno ozračje muslimanske zajednice bila je stvar od najveće važnosti. Kao što je slučaj sa svim religijskim idealima, niti taj ideal nije mogao biti proveden u izopačenim i tragičnim uvjetima povijesnih okolnosti, ali ipak nakon svakog pada, muslimani bi se podizali i započinjali iznova.

Muslimani su iznašli svoje vlastite obrede, misticizam, filozofiju, dogme, svete spise, zakone i svetinje poput svih ostalih. Međutim, sve te religijske težnje proizašle su neposredno iz muslimanskih čestih i tjeskobnih promišljanja o trenutnoj političkoj situaciji u islamskome društvu. Ako na primjer društvene ustanove nisu bile u skladu s idealima Kurana, ako su muslimanski politički vođe bili okrutni i izrabljivački raspoloženi, ili ako je muslimanska zajednica bila pod udarom otvoreno antimuslimanskih neprijatelja, svaki je musliman tada mogao osjetiti da je njegova ili njezina vjera u konačni životni smisao i vrijednost u opasnosti. U tom slučaju, sve snage društva morale su biti

upregnute da se islamsku povijest stavi ponovno na pravi put; u suprotnome, čitava religijska građevina bi se urušila, te bi život bio lišen ikakvog smisla. Stoga je politika za muslimane bila ono što kršćani zovu sakramentom: politika je bila arena u kojoj su muslimani imali iskustvo Boga, u kojoj je božanskome bilo omogućeno da učinkovito djeluje u svijetu. Iz toga slijedi, povijesne kušnje i nevolje muslimanske zajednice - politička umorstva, građanski ratovi, invazije, te usponi i padovi vladajućih dinastija - nisu nikad bile odijeljene od unutarnjega religijskog traženja, nego su bitna sastavnica islamskoga vjerskoga nazora. Muslimanski je vjernik oduvijek meditirao nad trenutnim događajima svoga doba i nad događajima iz povijesne prošlosti kao što kršćanin meditira nad ikonom, koristeći stvaralačku uobrazilju s ciljem razotkrivanja skrivenoga božanskog temelja. Stoga utjecaj izvanjske povijesti muslimanskih naroda ne može biti u drugom planu, budući da je jedna od glavnih značajki islama njegova sakralizacija povijesti.

VREMENSKI TIJEK POVIJESNIH DOGAĐAJA

610. - Prorok Muhamed prima prvu objavu Kurana (Kur'an) u Meki. Dvije godine kasnije započinje svoje propovijedanje.
616. - Odnosi između mekanskih vlasti i Muhameda pogoršavaju se; dolazi do progona, čime Muhamedov položaj u Meki postaje vrlo težak.
620. - Arapi iz naselja Jesrib (kasnije prozvano Medina) dolaze u kontakt sa Muhamedom i pozivaju ga da vodi njihovu zajednicu.
622. - Prorok zajedno s oko sedamdeset muslimanskih obitelji čini *hidžru*, preseljenje iz Meke u Medinu, što potiče mekanske vlasti da pozovu na osvetu. *Hidžra* označava početak muslimanske ere.
624. - Muslimani nanose težak poraz Meki u bici na Bedru.
625. - Muslimani trpe žestok poraz od strane mekanske vojske u bici na Uhudu u okolici Medine. Židovska plemena Kajnuka i Nazir otjerana iz Medine zbog suradnje sa neprijateljem iz Meke.
627. - Muslimani u potpunosti razbijaju mekansku vojsku u bici kod jarka (bitka na Hendeku)(radi se o jarku koji je bio iskopan oko Medine da zaštiti grad od provale mekanske konjice - op. prev.). Nakon toga slijedi

pokolj muškaraca iz židovskog plemena Kurejza koji su pomagali Mekance protiv muslimana.

628. - Iz Muhamedova nastojanja da se začne primirje proizlazi Ugovor na Hudejbiji između Meke i Medine. Na Muhameda se sada gleda kao na najmoćnijeg čovjeka u Arabiji te on privlači mnoga arapska plemena u svoj savez.

630. - Mekanci krše Ugovor na Hudejbiji. Muhamed maršira na Meku s velikom muslimanskom vojskom i njihovim plemenskim saveznicima. Meka priznaje poraz, dragovoljno otvara gradska vrata Muhamedu koji zauzima grad bez prolijevanja krvi. Muhamed ne prisiljava mekanske muslimane da pređu na islam.

632. - Smrt proroka Muhameda.

Abu Bekr izabran za kalifa (predstavnik).

632.-634. - Kalifat Abu Bekra i tzv. ratovi protiv *ride* (ratovi protiv otpadništva - op. prev.), protiv plemena koja se izdvajaju iz saveza. Abu Bekr uspijeva ugušiti pobunu i ujediniti arapska plemena.

634.-644. - Kalifat Omara (Omera) ibn al-Hataba.

Muslimanske vojske osvajaju Irak, Siriju i Egipat.

638. - Muslimani osvajaju Jeruzalem koji postaje time treći najsvetiji grad u islamskom svijetu nakon Meke i Medine.

641. - Muslimani vladaju Sirijom, Palestinom i Egiptom; nanose poraz Perzijskom carstvu, te nakon što će sakupiti dovoljno ljudi, zaposjest će bivša perzijska područja. Sagrađeni utvrđeni vojnički gradovi Kufa, Basra i

Fustat za smještaj muslimanskih trupa koje žive odvojeno od stanovništva osvojenih područja.

644. - Kalifa Omara ubio perzijski ratni zarobljenik.

Osman ibn Afan izabran za trećeg kalifa.

644.-650. - Muslimani osvajaju Cipar, Tripoli u Sjevernoj Africi, i nakon toga uspostavljaju muslimansku vladavinu u Iranu, Afganistanu i Sindu.

656. - Kalifa Osmana ubili nezadovoljni muslimanski vojnici koji proglašuju Aliju ibn Abu Taliba novim kalifom. Alijevu vlast ne prihvaćaju svi muslimani.

656.-660. - Prvi *fitnet* (*fitna*). Započinje građanski rat.

656. - Bitka kod deve (tzv. Devina bitka u kojoj je Aiša za vrijeme bitke jahala devu - op. prev.). Aiša, prorokova žena, Talha i Zubejr vode pobunu protiv Alija, zbog toga što nije osvetio Osmanovo umorstvo. Alijevi pristaše nanose im poraz. U Siriji oporbu vodi Osmanov rođak Muavija ibn Abu Sufjan.

657. - Pokušaj arbitraže između dvije suprotstavljene strane na Sifinu; odluka arbitraže ne ide u prilog Aliji te ga Muavija zbacuje i proglašava se kalifom u Jeruzalemu.

Haridžiti se odmeću iz Alijevog tabora.

661. - Aliju ubio haridžitski ekstremist.

Alijevi pristaše proglašuju njegova sina Hasana novim kalifom, no Hasan sklapa sporazum sa Muavijom, i povlači se u Medinu.

661.-680. - Kalifat Muavije I. Osniva Omejidsku dinastiju. Premješta svoju prijestolnicu iz Medine u Damask.

669. - Smrt Hasana ibn Alije u Medini.

680. - Jezid I. postaje drugi omejidski kalif nakon smrti njegova oca Muavije.

680.-692. - Drugi *fitnet*. Započinje još jedan građanski rat.

680. - Muslimani Kufe, koji sebe nazivaju Šiat (Ši'a) Ali (Alijeve pristaše) proglašuju Huseina, drugog sina Alije ibn Abu Taliba, kalifom. Husein planira sa malenom vojskom svojih sljedbenika preseljenje iz Medine u Kufu, ali ga dočekuju Jezidove trupe. Pogiba na poljanama Kerbele.

Abdulah ibn al-Zubejr podiže pobunu protiv Jezida u Arabiji.

683. - Smrt Jezida I.

Smrt njegovog maloljetnog sina Muavije II.

Dolazak na vlast Mervana I., omejidskog pretendenta na kalifat kojeg potpomažu Sirijci.

684. - Haridžitski pobunjenici uspostavljaju nezavisnu državu u središnjoj Arabiji protivnu Omejidima.

Ustanci haridžita u Iraku i Iranu.

Šijitski ustanak u Kufi.

685.-705. - Kalifat Abd el-Malika (Abdumelika) koji uspijeva obnoviti omejidsku vlast.

691. - Omejidske snage nanose poraz haridžitima i šijitskim pobunjenicima. Dovršena izgradnja Kupole na Stijeni u Jeruzalemu.

692. - Omejidske snage nanose poraz, te pogubljuju Ibn al-Zubejra.

Kao posljedica ratova *fitneta*, razvijaju se religijski pokreti u Basri, Medini i Kufi; različite škole vode kampanju za strože primjenjivanje kuranskih odredbi u javnom i osobnom životu.

705.-715. - Kalifat Al-Velida.

Muslimanske vojske nastavljaju osvajanje Sjeverne Afrike i uspostavljaju kraljevstvo u Španjolskoj.

717.-720. - Kalifat Omara II. Prvi kalif koji nagoni nemuslimansko stanovništvo na primanje islama. Pokušava primijeniti u svojoj vladavini neke od religijskih ideala.

720.-724. - Kalifat Jezida II., raskalašenog vladara. Sve se više širi šijitsko i haridžitsko nezadovoljstvo omejidskom vladavinom.

724.-743. - Kalifat Hišama I., revnog, ali vrlo samovoljnog vladara, koji se također suprotstavlja pobožnijim muslimanima.

728. - Smrt Hasana al-Basrija, poznavaoća *hadisa*, religijskog reformatora i askete.

732. - Bitka kod Poitiersa. Karlo Martel nanosi poraz malenoj skupini muslimanskih konjanika iz Španjolske.

Abu Hanifa prvi utire put učenju *fikha*.

Muhamed ibn Ishak piše svoju prvu veću biografiju o proroku Muhamedu.

743.-744. - Abasidska frakcija započinje sakupljati pristaje protiv Omejida u Iranu, boreći se pod šijitskom zastavom.

743. - Kalifat Velida II.

744.-749. - Mervan II. preuzima kalifat, te pokušava

uspostaviti omejidsku prevlast nad buntovnicima. Njegove sirijske snage uspijevaju ugušiti neke od šijitskih ustanaka, međutim:

749. - Abasidi osvajaju Kufu i zbacuju Omejide.

750-754. - Kalif Abu Abas al-Safah (Sefah), prvi abasidski kalif, vrši pokolj nad svim članovima omejidske obitelji. To je znak apsolutne monarhije, što je novost u islamu.

755.-775. - Kalifat Abu Džafera al-Mansura (Mensur). Ubija ugledne šiite.

756. - Španjolska se izdvaja iz Abasidskog Kalifata; na njenom tlu se uspostavlja nezavisno kraljevstvo pod vodstvom jednoga od omejidskih izbjeglica.

762. - Osnivanje Bagdada, koji postaje nova prijestolnica Abasida.

765. - Smrt Džafera al (as)-Sadika, šestog šijitskog imama, čijom se naukom potiče šijitske učenike da se povuku zbog religijskih načela iz politike.

769. - Smrt Abu Hanife, osnivača prve od velikih škola islamskog zakona.

775.-785. - Kalifat Al-Mahdija (Mehdi). Potiče razvitak *fikha*, dopušta pijetizam religijskih pokreta, koji se postupno privikavaju na suživot sa apsolutizmom abasidske dinastije.

786.-809. - Kalifat Haruna al (ar)-Rašida. Vrhunac abasidske moći. Velika kulturna renesansa u Bagdadu i ostalim gradovima diljem carstva. Osim što je zaštitnik školstva, znanosti i umjetnosti, kalif također potiče

proučavanje *fikha*, te prikupljanje i sastavljanje zbirke *ahadisa* kojom će se omogućiti koherentno oblikovanje jezgre islamskog zakona (šerijat).

795. - Smrt Malika ibn Enesa, osnivača malikijske pravne škole.

801. - Smrt Rabije, prve velike mističarke među ženama.

809.-813. - Građanski rat između Al-Mamuna (Me'mun) i Al-Amina, dva sina Haruna al-Rašida. Al-Mamun nanosi poraz svome bratu.

813.-833. - Kalifat Al-Mamuna.

814.-815. - Šijitska pobuna u Basri.

Haridžitski ustanak u Horasanu.

Kao obrazovani zaštitnik umjetnosti i znanosti, kalif je sklon racionalističkoj teologiji mutezilizma, kojoj se do tada nije odobravalo. Kalif pokušava smanjiti napetosti snubeći neke od protivničkih religijskih skupina.

817. - Al-Mamun određuje Al-Ridu, osmog šijitskog imama, svojim nasljednikom.

818. - Al-Rida umire, vjerojatno ubijen.

Inkvizicija pod državnom nadležnošću (*mihna*) pokušava ojačati mutezilitska stajališta na štetu u puku naširoko omiljenih nazora *ehlul-hadisa*, koji su uglavnom u tamnicama zbog svojeg naučavanja.

833.-842. - Kalifat Al-Mutasima. Kalif stvara svoju vlastitu gardu sastavljenu od turskih robova vojnika, svoju prijestolnicu seli u Samaru.

842.-847. - Kalifat Al-Vasika.

847.-861. - Kalifat Al-Mutevekila.

848. - Ali al-Hadi, deseti šijitski imam, zatvoren u tvrđavi Askara u Samari.
855. - Smrt Ahmeda ibn Hanbela, junaka *ehlul-hadisa* i osnivača hanbelijske pravne škole.
- 861.-862. - Kalifat Al-Muntasira.
- 862.-866. - Kalifat Al-Mustaina.
- 866.-869. - Kalifat Al-Mutaza.
868. - Smrt desetog šijitskog imama. Njegov sin Hasan al-Askari (Askeri) nastavlja provoditi svoj život kao zatvorenik u Samari.
- 869.-870. - Kalifat Al-Muhtadija.
870. - Smrt Jakuba ibn Ishaka al-Kindija, prvog muslimanskog falasifa.
- 870.-892. - Kalifat Al-Mutamida.
874. - Hasan al-Askari, jedanaesti šijitski imam, umire u zatvoru u Samari. Govori se da se njegov sin Abu al-Kasim Muhamed morao sakriti kako bi sačuvao živu glavu. On je poznat kao *skrivjeni imam*.
- Smrt Abu Jezida al-Bistamija (Bastamija), jednog od prvih predstavnika "pijanog sufijskog" misticizma.
- 892.-902. - Kalifat Al-Mutadida.
- 902.-908. - Kalifat Al-Muktafija.
- 908.-932. - Kalifat Al-Muktadira.
909. - Šijitski Fatimidi preuzimaju vlast u Ifrikiji, Tunis.
910. - Smrt Džuneida iz Bagdada, prvog "trezvenog sufija".
922. - "Opijeni sufi" Husein al-Mansur (Mensur), poznat kao Al-Haladž, Grebenar vune, pogubljen zbog bogohuljenja.

923. - U Bagdadu umire povjesničar Abu Džafer al-Tabari (Taberi).

932.-934. - Kalifat Al-Kahira.

934.-940. - Kalifat Al-Radija.

934. - Službeno proglašen "Veliki nestanak" *skrivenog imama* u transcendentno područje.

935. - Smrt filozofa Hasana al-Ašarija (Eš'ari).

Od tog trenutka kalifi više nemaju svjetovne vlasti, nego tek više simboličan autoritet. Stvarna vlast pripada mjesnim moćnicima koji uspostavljaju svoje dinastije na mnogobrojnim područjima carstva. Mnogi od njih priznaju vrhovno gospodstvo kalifa. Mnogi od mjesnih vladara imaju sklonosti ka šijizmu.

874.-999. - Samanidi, sunitska iranska dinastija vlada u Horasanu, Raju (Rai), Kirmanu i Transoksaniji sa prijestolnicom u Buhari. Samarkand je također važno kulturno središte perzijske književne renesanse. U 90-im godinama desetoga stoljeća Samanidi započinju gubiti prevlast istočno od Oksa u korist Turaka Karahanida, a na zapadu u korist Gaznavida (Gaznevida).

Španjolsko kraljevstvo Al-Andalus

912.-961. - Vladavina kalifa Abd el-Rahmana III. (Abdulrahmana III.), apsolutističkog vladara.

969.-1027. - Cordoba - središte učenosti.

1010. - Središnja vlast slabi, te manji emiri uspostavljaju lokalnu vlast.

1064. - Smrt Ibn Hazama, pjesnika, vezira i teologa.

1085. - Toledo pada u ruke kršćanskih vojski Rekonkviste.

929.-1003. - Hamdanidi, arapsko pleme, vlada Alepom i Mosulom. Njihov je dvor zaštitnik znanstvenika, povjesničara, pjesnika i falasifa.

950. - Smrt Abu Nasr al-Farabija, falasife i dvorskog glazbenika u Alepu.

Oko 930-1030. - Bujidi (Bujejhidi). Duodecimalni šijiti i gorštaci iz Dejlama u Iranu, preuzimaju vlast u zapadnom Iranu tijekom 30-ih godina desetog stoljeća.

945. - Bujidi osvajaju vlast u Bagdadu, južnom Iraku i Omanu. Bagdad započinje gubiti svoju važnost u korist Širaza, koji postaje središtem učenosti.

983. - Bujidsko se jedinstvo počinje raspadati. Oni se uskoro podvrgavaju Mahmudu od Gazne (1030. g.) i Gaznavidima na područjima zapadnog Irana.

935.-969. — Ihšidi, dinastija koju je osnovao Turčin Muhamed Ibn Tug, vladaju Egiptom, Sirijom i Hedžasom.

969.-1171. - Šijitski Fatimidi (dinastija utemeljena u Tunisu 909. g.), vladaju Sjevernom Afrikom, Egiptom i dijelovima Sirije, stvarajući time protivnički kalifat Abasidima.

972. - Fatimidi preseljavaju svoju prijestolnicu u Kairo koji postaje središtem šijitskog nauka. U Kairu se za njihove uprave gradi *medresa* Al-Azhar.

976.-1118. - Gaznavidi

999.-1030. - Mahmud od Gazne uspostavlja stalan utjecaj muslimanske moći u Indiji, te preuzima vlast od Samanida u Iranu. Blještava dvorska prijestolnica (u Gazni - op. prev.)

1037. - Smrt velikog falasife Ibn Sine (Avicena na Zapadu) u Hamadanu.

990.-1118. - Seldžučko Carstvo

990-tih godina - Turska zajednica Seldžuka s područja Središnje Azije prelazi na islam. Početkom 11. stoljeća Seldžuci upadaju sa svojom nomadskom konjicom u Transoksaniju i Horezam.

1030-tih godina - Seldžuci u Horasanu.

1040. - Seldžuci oduzimaju Gaznavidima zapadni Iran, i nakon toga upadaju u Azerbajdžan.

1055. - Sultan Togrul-beg (Tugril-beg) vlada Seldžučkim Carstvom iz Bagdada kao namjesnik abasidskih kalifa.

1063.-1073. - Vladavina sultana Alp Arslana.

1065.-1067. - Sagrađena *medresa* Nizamija u Bagdadu.

1063.-1092. - Malikšah (Melikšah) vlada carstvom zajedno sa svojim vezirom Nizamul-mulkom. Turske trupe upadaju u Siriju i Anatoliju.

1071. - Seldžučke trupe nanose poraz Bizantincima u bici kod Manzikerta, preuzimaju vlast u Anatoliji, te naposljetku dolaze do Egejskog mora (1080. g.)
- Seldžučki rat protiv Fatimida i lokalnih vladara u Siriji.
1094. - Bizantski car Aleksije Komnen I. traži pomoć Zapadnog kršćanstva u sprečavanju daljnjih upada Seldžuka na njegova područja.
1095. - Papa Urban II. poziva na Prvi križarski pohod.
1099. - Križari osvajaju Jeruzalem.
- Križari osnivaju Križarske države u Palestini, Anatoliji i Siriji.
- 1090-tih godina - Ismailiti započinju svoju pobunu protiv Seldžuka i hegemonije sunita. Mjesne turske dinastije počinju se uzdizati po svim dijelovima carstva.
1111. - Smrt teologa i pravnika Abu Hamida al-Gazalija (Algazel) u Bagdadu.
- 1118.- Seldžučke se carstvo raspada na manja kraljevstva.
- 1118.-1258. - Manje dinastije vladaju nezavisno, priznajući suverenost Abasidskog kalifata, ali se u praksi pokoravaju moćnijoj susjednoj dinastiji. Tipični su primjeri:
- 1127.-1173. - Dinastija Zangida (Zengida), koju je osnovao seldžučki zapovjednik Imadudin Zangi (Zengi). Započinja ujedinjenje Sirije kao odgovor na provale križara.
- 1130.-1269. - Almohadi, sunitska dinastija, pokušava provesti reforme u Sjevernoj Africi i Španjolskoj prema načelima Al-Gazalija (Algazel).

- 1150.-1220. - Horezamski šahovi iz sjeverozapadne Transoksanije nanose poraz preostalim manjim selđučkim dinastijama u Iranu.
- 1171.-1250. - Dinastija Ejubida, koju je osnovao kurdski general Salahudin, nastavlja prijašnje pohode Zangida protiv križara, uništava Fatimidski kalifat u Egiptu. Prelazi na sunitski islam.
- 1180.-1225. - Al-Nasir, abasidski kalif u Bagdadu, pokušava iskoristiti islamske *futvet* (*futuva*) cehove kao osnovicu za učinkovitije vladanje.
1187. - Salahudin pobjeđuje križare u bici kod Hatina, vraća Jeruzalem pod vlast islama.
1191. - Sufijski mistik i filozof Jahja Suhreverdi umire u Alepu. Postoji vjerojatnost da su ga Ejubidi pogubili zbog krivovjerja.
1193. - Iranska dinastija Gurida osvaja Delhi. Uspostavljaju svoju vlast u Indiji.
1198. - Falasifa ibn Rušd (na Zapadu znan kao Averroes) umire u Cordobi.
- 1199.-1220. - Alaudin Mahmud, šah Horezma, odlučan u stvaranju velike iranske monarhije.
- 1205.-1287. - Turska robovska dinastija nanosi poraz Guridima u Indiji, te osniva Delhijski Sultanat, koji se prostire čitavom dolinom Gangesa. No, ubrzo će se te malešne dinastije morati suočiti sa mongolskom prijetnjom.
- 1220.-1231. - Prvi veliki napadi Mongola koji donose neviđena razaranja.

- 1224.-1391. - Mongoli Zlatne Horde vladaju na području sjeverno od Kaspijskog jezera i Crnog mora. Kasnije prelaze na islam.
1225. - Almohadi napuštaju Španjolsku, čime se muslimanska vlast na Pirinejima svodi na maleno kraljevstvo Granadu.
1227. - Smrt mongolskog vođe Džingis-kana.
1227. - 1358. - Mongoli Čagatajevog kanata upravljaju Transoksanijom. Preobraćaju se kasnije na islam.
- 1228.-1551. - Dinastija Hafside zamjenjuje Almohade u Tunisu.
1240. - Smrt sufijskog filozofa Muhjidina al-Arabija (Arebi).
1250. - Mameluci, trupe sastavljene od robova, zbacuju Ejubide, te uspostavljaju vladalačku dinastiju u Egiptu i Siriji.
- 1256.-1335. - Mongoli Il-kana vladaju Irakom i Iranom. Preobraćaju se kasnije na islam.
1258. - Mongoli Il-kana razaraju Bagdad.
1260. - Mamelučki sultan Bejbers (Baibars) pobjeđuje Mongole Il-kana u bici kod Ajn Džaluta (Dželut), te nastavlja uništavati mnoga mongolska uporišta koja su preostala duž sirijske obale.
1273. - Smrt Dželaludina Rumija u Anatoliji, osnivača derviša plesača (vrteći derviši).
1288. - *Gazi* Osman osniva na granicama Bizanta u Anatoliji Osmansku dinastiju.
- 1326.-1359. - Orhan, Osmanov sin, utemeljuje nezavisnu državu Osmanlija s prijestolnicom u Bursi, proširuje

- ju na štetu Bizantskog Carstva u raspadu.
1328. - Smrt reformatora Ahmeda ibn Tejmije u Damasku.
- 1334.-1353. - Jusuf, kralj Granade, započinje gradnju Alhambre, koju dovršava njegov sin.
- 1369.-1405. - Timur Leng (Tamerlan) obnavlja moć mongolskog Čagatajevog kanata u Samarkandu, osvaja velik dio Bliskog istoka i Anatoliju, te pljačka Delhi. Poslije njegove smrti carstvo se raspada.
1389. - Osmanlije podvrgavaju pod svoju vlast Balkan pobjedom nad Srbima na Kosovu Polju. Cilj im je proširiti svoju vlast na Anatoliju, ali ih odatle istjeruje Timur Leng 1402. g.
- 1403.-1421. - Nakon Timurove smrti, Mehmed I. obnavlja državu Osmanlija.
1406. - Smrt falasife i povjesničara Ibn Halduna.
- 1421.-1451. - Murat I. dokazuje moć Osmanlija u borba-
ma protiv Ugara i zapadnih kraljevstava.
1453. - Mehmed II. "Osvajač" zauzima Konstantinopolis, koji nakon toga dobiva islamsko ime Istanbul. Istanbul postaje prijestolnicom Osmanskog Carstva.
1492. - Muslimansko kraljevstvo Granadu osvajaju kato-
lički monarsi Ferdinand i Izabela.
- 1502.-1524. - Ismail, poglavar safavidskog sufijskog reda, osvaja Iran, osnivajući na tim područjima Safavidsko Carstvo. Duodecimalni šijizam postaje službenom reli-
gijom Irana. Njegovi nemilosrdni pokušaji da potisne sunitski islam iz svoga kraljevstva dovode do progona šijita u Osmanskom Carstvu.

1510. - Ismail protjeruje sunitske Uzbeke iz Horasana, te tamo uspostavlja šijitsku vlast.
1513. - Portugalski trgovci dopiru do južne Kine.
1514. - Sultan Selim I nanosi poraz šahu Ismailu i safavidskoj vojsci u bici kod Čaldirana, čime zaustavlja napredovanje prema zapadu u osmanlijsko područje.
1517. - Osmanlije preotimaju Mamelucima Egipat i Siriju.
- 1520.-1566. - Sulejman, znan na Zapadu kao Veličanstveni, širi Osmansko Carstvo. Uspostavlja političke ustanove koje su specifikum Osmanskog Carstva.
1522. - Osmanlije zauzimaju otok Rodos.
- 1524.-1576. - Tahmasp I., drugi safavidski šah Irana, ojačava šijitsku prevlast u Iranu. Njegov dvor postaje središtem umjetnosti, posebno slikarstva.
1526. - Babur osniva Mogulsko Carstvo u Indiji.
1529. - Osmanlije opsjedaju Beč
1542. - Portugalci osnivaju prvo europsko trgovačko carstvo
1543. - Osmanlije podvrgavaju pod svoju vlast Ugarsku.
- 1552.-1556. - Rusi osvajaju stare mongolske kanate Kazan i Astrahan na rijeci Volgi.
- 1560.-1605. - Akbar je vladar mogulske Indije, za čije vladavine Mogulsko Carstvo doživljava vrhunac moći, jača suradnju muslimana i Hindusa, te osvaja područja u južnoj Indiji. Osim toga, Akbar je predvodnik kulturne renesanse u Indiji.
- Osmanlije i Portugalci vode pomorski rat u Indijskom oceanu.
1570. - Osmanlije preuzimaju Cipar.

1578. - Smrt osmanskog dvorskog arhitekta Sinana-paše.
- 1580-tih godina - Portugalci slabe u Indiji.
- 1588.-1629. - Šah Abas I. vlada Safavidskim Carstvom u Iranu, gradeći veličanstveni dvor u Isfahanu. Izbacuje Osmanlije iz Azerbajdžana i Iraka.
- 1590-ih godina - Nizozemci započinju trgovati u Indiji.
1601. - Nizozemci započinju preuzimati portugalska uporišta.
1602. - Smrt sufijskog povjesničara Abdulfazla Alamija.
1625. - Smrt reformatora Ahmeda Sirhindija.
- 1627.-1658. - Šah Džahan (Džihan) vlada Mogulskim carstvom, koje doživljava vrhunac svojeg kulturnog napretka. Gradi Tadž Mahal.
1631. - Smrt šijitskog filozofa Mir Damada u Isfahanu.
1640. - Smrt iranskog filozofa i mistika Mule Sadra.
1656. - Osmanski veziri zaustavljaju propast Osmanlijskog Carstva.
- 1658.-1707. - Orengezb (Aurangzeb), posljednji veliki mogulski vladar, pokušava islamizirati čitavu Indiju, ali time izaziva neprijateljstvo Hindusa i Sikha prema muslimanima.
1669. - Osmanlije preuzimaju Kretu od Venecije.
1681. - Osmanlije prepuštaju Kijev Rusiji.
1683. - Osmanlije ne uspijevaju ni u drugom pokušaju osvojiti Beč, ali zato ponovno vraćaju pod svoju vlast Irak od Safavida.
1699. - Mirom u Srijemskim Karlovcima Osmanlije prepuštaju Ugarsku Austriji, što označava prvo veće osmansko povlačenje.

1700. - Smrt Muhameda Bakira Medžlisija, utjecajnog šijitskog *alima* u Iranu.
- 1707.-1712. - Mogulsko Carstvo gubi svoje južne i istočne provincije.
1715. - Uspon Austrijskog i Pruskog Carstva.
- 1718.-1730. - Sultan Ahmed III. pokušava provesti prve prozapadnjačke reforme u Osmanskom Carstvu, što dovodi do ustanka janjičara.
1722. - Afganski pobunjenici napadaju Isfahan, vršeći pokolj tamošnjeg safavidskog plemstva.
1726. - Nadir-šah zasniva kratkotrajno vojnički moćno Iransko Šijitsko Carstvo.
1739. - Nadir-šah pljačka Delhi. Ubrzo nakon toga, u potpunosti dokončava mogulsku vlast u Indiji. Hindusi, Sikhi i Afganci bore se za vlast.
- Nadir-šah pokušava preobratiti Iran na sunitski islam. Učinak toga je da vodeći iranski *mudžtehidi* napuštaju Iran, nalazeći utočište u osmanskome Iraku, gdje osnivaju snažno šijitsko središte neovisno od šahova.
1748. - Nadir-šah ubijen. Razdoblje anarhije, tijekom kojega Iranci privrženi stanovištima *usula* dolaze do prevlasti. *Usuli* omogućavaju uspostavu reda i zakona u narodu.
1762. - Smrt šaha Velij(j)ulaha, sufijskog reformatora, u Indiji.
1763. - Britanci šire svoju prevlast na nesložne indijske državice.

1774. - Rusi nanose težak poraz Osmanlijama. Osmanski Turci gube Krim. Ruski se car proglašava "zaštitnikom" pravoslavnih kršćana u osmanskim zemljama.
1779. - Aka Muhamed Kan osniva dinastiju Kadžara, koja krajem 18. stoljeća preuzima vlast u Iranu.
1789. - Francuska revolucija.
- 1789.-1807. - Selim III. postavlja zametke za nove zapadnjačke reforme u Osmanskom carstvu, otvara službena osmanska veleposlanstva u europskim prijestolnicama.
1792. - Smrt militantnog arapskog reformatora Muhameda Ibn Abd el-Vahaba (Abdulvehaba).
1793. - Prvi protestantski misionari dolaze u Indiju.
- 1797.-1818. - Šah Feth Ali vlada Iranom. Sve veći britanski i ruski utjecaj u Iranu.
- 1798.-1801. - Napoleon zauzima Egipat.
- 1803.-1813. - Vahabiti (vehabiti) zauzimaju arapski Hedžas, otimajući ga Osmanlijama.
- 1805.-1848. - Muhamed Ali pokušava osuvremeniti Egipat.
- 1808.-1839. - Sultan Mahmud II. uvodi suvremene reforme (tanzimat) u Osmanskome Carstvu.
1814. - Gūlhanski ugovori između Turske i Rusije: kavasko područje potpada pod Rusiju.
1815. - Srpski ustanak protiv osmanske vlasti.
1821. - Grčki rat za nezavisnost od Osmanlija.
1830. - Francuska zauzima Alžir.
1831. - Muhamed Ali zauzima osmansku Siriju, te duboko prodire u Anatoliju, stvarajući unutar Osmanskog

Carstva zapravo nezavisni *imperium in imperio* (carstvo u carstvu - op. prev.). Europske sile posreduju da bi spasile Osmansko Carstvo, prisiljavajući Muhameda Alija na povlačenje iz Sirije (1841.).

1836. - Smrt neosufijskog reformatora Ahmeda ibn Idrisa.

1839. - Britanci zauzimaju Aden.

1839.-1861. - Sultan Abdulmedžid I. uvodi još suvremenije reforme, kako bi spriječio daljnji raspad Osmanskog Carstva.

1843.-1849. - Britanci zauzimaju dolinu Inda.

1854.-1856. - Krimski rat, potaknut suparništvom europskih sila oko zaštite kršćanskih manjina u Osmanskom Carstvu.

Said-paša, namjesnik Egipta, obećava koncesije Sueskog kanala Francuzima. Egipat sklapa svoje prve ugovore o stranim zajmovima.

1857.-1858. - Pobuna Indijaca protiv britanske vlasti. Britanci službeno razvlašćuju posljednjeg mogulskog cara. Sir Sej(j)id Ahmed Kan zalaže se za reforme u islamu po zapadnjačkom uzoru, te za prihvaćanje britanske kulture.

1860.-1861. - Nakon pokolja koji su izvršili pobunjenički Druzi nad kršćanima u Libanonu, Francuzi zahtijevaju da Libanon postane autonomna pokrajina pod francuskim namjesnikom.

1861.-1876. - Sultan Abdulaziz nastavlja reformu Osmanskog Carstva, ali se zadužuje zbog prevelikih stranih zajmova, što dovodi do bankrota carstva. Nakon toga, europske

vlade preuzimaju nadzor nad osmanskim financijama.

1863.-1879. - Ismail-paša, namjesnik Egipta, poduzima naširoko osuvremenjivanje, ali zbog stranih zajmova upada u bankrot. Učinak toga je prodaja Sueskog kanala Britancima (1875.), te uspostava europskog nadzora nad egipatskim financijama.

1871.-1879. - Al-Afgani, iranski reformator s prebivalištem u Egiptu, ustanovljuje krug egipatskih reformatora u kojem je i Muhamed Abduh. Njihov je cilj zaustaviti kulturnu prevlast Europe ponovnim oživljavanjem i osuvremenjivanjem islama.

1872. - Pojačavanje suparništva između Britanije i Rusije u Iranu.

1876. - Osmanski sultan Abdulaziz svrgnut u dvorskom puču. Abdulhamid II. prisiljen proglasiti prvi osmanski ustav, koji sultan kasnije ipak ukida. Veće osmanske reforme u obrazovanju, transportu i komunikacijama.

1879. - Ismail Paša svrgnut.

1881. - Francuska zauzima Tunis.

1881.-1882. - Pobunjeni časnici rodом iz Egipta udružuju snage s Konstitucionalistima i reformistima, uspjevaju uspostaviti svoju vladu na čelu sa kedivom Tevfikom. Međutim, narodni ustanak odvodi u britansku vojnu okupaciju Egipta sa lordom Cromerom kao guvernerom (1882.-1907.).

Tajna društva vode kampanju za neovisnost Sirije.

1889. - Britanci zauzimaju Sudan.

1892. - Takozvana Duhanska kriza u Iranu. *Fetva* vodećih *mudžtehida* prisiljava šaha da ukine duhanske koncesije obećane Britancima.
1894. - Između deset do dvadeset tisuća armenskih revolucionara protiv osmanske vlasti nemilosrdno ubijeno.
1896. - Jedan Al-Afganijev učenik ubio Iranskog šaha Nasirudina.
1897. - Prva cionistička konferencija održana u Baselu. Njezin je konačni cilj stvaranje židovske države u osmanskoj provinciji Palestini.
- Smrt Al-Afganija.
1901. - Nađena nafta u Iranu. Koncesije dane Britancima.
- 1903.-1911. - Strah da Britanci namjeravaju podijeliti Hinduse i muslimane u Indiji, nakon britanske podjele Bengala, vodi do napetosti među religijskim zajednicama, što dovodi do stvaranja Muslimanske lige (1906.).
1905. - Smrt egipatskog reformatora Muhameda Abduha.
1906. - Konstitucionalna (Ustavna) revolucija u Iranu prisiljava šaha na proglašenje ustava i uspostavu Medžlisa (Savjetničkog vijeća). Međutim, englesko-ruski sporazum (1907.), te ruska podrška šahovom puču protiv revolucije ukida ustav.
1908. - Revolucija Mladoturaka prisiljava sultana na obnovu ustava.
- 1914.-1918. - Prvi svjetski rat.
- Egipat biva proglašen britanskim protektoratom; britanske i ruske trupe zauzimaju Iran.

- 1916.-1921. - Arapski ustanak protiv Osmanskog Carstva u savezništvu sa Britancima.
1917. - Balfourova povelja službeno omogućava Britancima stvaranje židovske države u Palestini.
- 1919.-1921. - Turski rat za nezavisnost. Atatürk uspijeva držati europske sile po strani, te samostalno osniva nezavisnu tursku državu. Polazi putem radikalne sekularizacije i modernizacije države (1924.-1928.).
1920. - Obznana Sykes-Picotovog sporazuma: s obzirom na poraz Osmanlija u Prvom svjetskom ratu, osmanske provincije bivaju podijeljene između Britanaca i Francuza, koji na tim područjima uspostavljaju mandate i protektorate, premda je Arapima obećana nezavisnost nakon rata.
- 1920.-1922. - Gandhi pokreće indijske mase u dvije kampanje građanskog neposluha protiv britanske vlasti.
1921. - Reza Kan vodi uspješan prevrat u Iranu i osniva dinastiju Pahlavija. Uvodi nemilosrdnu politiku osuvremenjivanja i sekularizacije u Iranu.
1922. - Egiptu obećana formalna nezavisnost, s time da Britanija zadržava nadzor nad pitanjima obrane, vanjske politike i Sudana. Tijekom razdoblja od 1923. do 1930. g., popularna stranka Vafd ostvaruje tri velike izborne pobjede, ali ju svaki puta, bilo Britanci, bilo egipatski kralj prisiljavaju na odstupanje.
1932. - Osnovano kraljevstvo Saudijske Arabije.
1935. - Smrt muslimanskog reformatora i novinara Rašida Ride, osnivača salafijskog pokreta u Egiptu.

1938. - Smrt indijskog pjesnika i filozofa Muhameda Ikbala.
- 1939.-1945. - Drugi svjetski rat. Britanci zbacuju šaha Rezu, kojeg nasljeđuje njegov sin Muhamed Reza (1944.).
- 1940-tih godina-Muslimansko bratstvo postaje najmoćnija snaga u Egiptu.
1945. - Turska pristupa Ujedinjenim Narodima, te postaje višestranačka država (1947.). Osnivanje Arapske lige.
1946. - Nakon kampanje Muslimanske lige za izdvojenu državu, dolazi do sveopće pobune u Indiji.
1947. - Stvaranje Pakistana iz područja Indije s muslimanskom većinom. Dijeljenje Indije vodi u pokolje i ubijanja kako Hindusa, tako i muslimana.
1948. - Kraj Britanskog mandata u Palestini, stvaranje židovske države Izrael kao posljedice deklaracije UN. Izraelske vojne snage nanose težak poraz petorim arapskim armijama koje napadaju novu židovsku državu. Oko 750.000 Palestinaca napušta zemlju tijekom neprijateljstava, s time da im nakon toga nije dozvoljen povratak domovima.
- 1951.-1953. - Muhamed Mosadek i stranka Nacionalne fronte nacionaliziraju iransku naftu. Nakon protumonarhističkih demonstracija šah napušta Iran, ali se vraća na vlast pučem kojeg organiziraju CIA i Britanska obavještajna služba. Načinjeni novi ugovori s europskim naftnim kompanijama.
1952. - U Egiptu revolucija Slobodnih časnika pod vodstvom Džemala (Gamala) Abdel Nasera ruši kralja

Faruka. Naser zabranjuje Muslimansko bratstvo i zatvara tisuće Braće u koncentracijske logore.

1954. - Sekularizirana Nacionalna fronta oslobođenja (FLN) diže revoluciju protiv francuske kolonijalne vlasti u Alžiru.

1956. - Ratificiran prvi pakistanski ustav.

Džemal (Gamal) Abdel Naser nacionalizira Sueski kanal.

1957. - Iranski šah Muhamed Reza Pahlavi osniva tajnu policiju SAVAK s potporom američke CIA-e i izraelskog MOSSAD-a.

1958.-1969. - Sekularizirana vlada generala Muhameda Ejub Kana u Pakistanu.

1961. - Muhamed Reza Pahlavi, iranski šah, proglašava Bijelu revoluciju osuvremenjivanja, kojom se jače marginalizira religija i stvaraju sve veće podjele unutar iranskog društva.

1963. - NLF uspostavlja socijalističku vladu u Alžiru. Ajatolah Ruholah Homeini napada Pahlavijev režim i potiče ulične demonstracije diljem Irana. Zatvoren, a nakon toga prognan u Irak.

1966. - Naser naređuje pogubljenje vodećeg egipatskog ideologa fundamentalista Sej(j)ida Kutba.

1967. - Šestodnevni rat između Izraela i njegovih susjeda. Izraelska pobjeda i ponižavajući arapski poraz vode do oživljavanja vjerskog osjećaja diljem čitavog Bliskog istoka, budući da se politika sekularizacije diskreditirala.

1970. - Naserova smrt; nasljeđuje ga Anvar el-Sadat koji se ulaguje egipatskim islamistima s ciljem dobivanja njihove podrške.
1971. - Šeik Ahmed Jasin osniva Mudžamu (Skupštinu), organizaciju za napredak i blagostanje. Vodi kampanju protiv sekulariziranog nacionalizma PLO-a, tražeći islamski identitet za Palestinu; Mudžamu podržava Izrael.
- 1971.-1977. - Pakistanski premijer Ali Buto vodi ljevičarsku i sekulariziranu vladu, koja daje povlastice islamistima, ali njih te mjere ne zadovoljavaju.
1973. - Egipat i Sirija napadaju Izrael na Jom Kipur. Nakon dojmjljive arapske pobjede na bojnem polju, Sadat je u položaju da može predložiti smion mirovni plan Izraelu, koji je aktualiziran sporazumom u Camp Davidu 1978. g.
- 1977.-1988. - Pobožni musliman Zija ul-Hak vodi uspješno izvedeni puč u Pakistanu, stvara vladu usmjerenu prema islamu, koja ipak još uvijek odvaja religiju od realne politike.
- 1978.-1979. - Iranska revolucija. Ajatolah Homeini postaje vrhovni fakih Islamske Republike (1979.-1989.).
1979. - Smrt pakistanskog fundamentalističkog ideologa Abula Ale Mevdudija.
Nekoliko stotina sunitskih fundamentalista u Saudijskoj Arabiji zauzima Kabu u Meki, te proglašavaju svojeg vođu Mahdijem; država guši ustanak.
- 1979.-1981. - Američki taoci zatvoreni u američkom veleposlanstvu u Teheranu.

1981. - Predsjednika Anvara el-Sadata ubili muslimanski ekstremisti zbog njegova nepravednog i nasilnog odnosa prema egipatskom narodu, te zbog mirovnog sporazuma s Izraelom.

1987. - *Intifada*, narodni ustanak Palestinaca kao protest protiv izraelskog zauzimanja Zapadne obale i pojasa Gaze. HAMAS, ogranak Mudžame, ulijeva strah kako Izraelu, tako i PLO-u.

1989. - Ajatolah Homeini izdaje *fetvu* protiv britanskog pisca Salmana Rushdija, navodno zbog njegovog bogohulnog prikaza proroka Muhameda u njegovom romanu *The Satanic Verses* (Sotonski stihovi - op. prev.). Mjesec dana kasnije, *fetvu* osuđuje kao neislamsku četrdeset i osam od četrdeset i devet članica Organizacije islamske konferencije.

Nakon smrti ajatolaha Homeinija, ajatolah Hamnei postaje vrhovni iranski fakih, a pragmatični Hašemi-hodža Rafsandžani postaje iranskim predsjednikom.

1990. - Islamska fronta spasa (FIS) ostvaruje veliku pobjedu na alžirskim lokalnim izborima protiv sekulariziranog FLN-a. Njihov je cilj pobjeda na državnim izborima 1992. g.

Predsjednik Sadam Husein, sekularizirano usmjereni vladar, napada Kuvajt; kao odgovor na to, SAD i njegovi zapadni i bliskoistočni saveznici pokreću vojnu operaciju Pustinjska oluja protiv Iraka (1991.).

1992. - Vojska izvodi puč u Alžiru, kako bi spriječila FIS da dođe na vlast, te zabranjuje pokret. Učinak toga je

da mnogo radikalniji članovi pokreta pokreću stravičnu kampanju terora.

Članovi hinduističke BJP stranke razaraju Baburovu džamiju u Ayodhyi.

1992.-1999. - Srpski nacionalisti sustavno ubijaju i progone muslimanske stanovnike Bosne i Kosova iz njihovih domova.

1993. - Izrael i Palestinci potpisuju mirovni sporazum u Oslu.

1994. - Kao posljedica ubojstva dvadeset i devet muslimana u džamiji u Hebronu od strane židovskih ekstremista, HAMAS-ovi bombaši samoubojice napadaju židovske civile u Izraelu.

Židovski ekstremist ubija predsjednika Yitzaka Rabina zbog potpisivanja sporazuma u Oslu.

Talibanski fundamentalisti dolaze na vlast u Afganistanu.

1997. - Liberalni klerik Sej(j)id-hodža Hatemi izabran za iranskog predsjednika uvjerljivom većinom.

1998. - Predsjednik Hatemi i njegova vlada ograđuju se od *fetve* upućene Salmanu Rushdiju.

2001. - 11.rujna, devetnaest muslimanskih ekstremista, članova Osama Bin Ladenove skupine Al-Kaida (Qai'da), otimaju američke putničke zrakoplove, te ih zabijaju u Svjetski trgovački centar i Pentagon.

7. listopada, SAD za odmazdu započinju vojni pohod protiv talibana i Al-Kaide u Afganistanu.

Prorok (570.-632.)

Tijekom svetoga mjeseca ramazana 610. g., jedan je arapski trgovac mogao biti neposrednim svjedokom nečega što je promijenilo svjetsku povijest. Svake godine u isto vrijeme, Muhamed ibn Abdulah običavao se odmarati u pećini na obronku planine Hira, u blizini Meke na arapskom Hedžasu, gdje se molio, postio i udjeljivao sirotinji milostinju. Muhamed je bio već poduže zabrinut zbog onoga što je on ocijenio kao krizu u arapskom društvu. Njegovo se pleme Kurejša nedavno obogatilo trgovinom u obližnjim zemljama. Meka je postala gradom u kojem je bujala trgovina, ali su se zbog agresivne želje za što bržim bogaćenjem neke od starih plemenskih vrednota zagubile. Umjesto brige za siromašnije članove plemena, što je bilo propisano nepisanim nomadskim kodeksom, Kurejšiti su bili zaokupljeni što većom zaradom, i to na štetu siromašnijih plemenskih obitelji ili klanova. U Meki i širom čitava poluotoka postojala je duhovna uznemirenost. Arapi su znali da judaizam i kršćanstvo, koji su se prakticirali u Bizantu i Perzijskom carstvu, svojom sofisticiranošću nadilaze njihovu pogansku tradiciju. Neki su od njih vjerovali da Vrhovni Bog njihova pan-

teona, Al-Lah (čije ime jednostavno znači "Bog"), nije ništa drugo doli božanstvo koje štiju Židovi i kršćani, ali koje nije Arapima poslalo niti proroka, niti im je podarilo sveti spis na njihovom jeziku. U stvari, Židovi i kršćani su često omalovažavali Arape, zbog njihove izdvojenosti iz božanskog plana. Diljem Arabije plemena su se međusobno borila, krvareći u smrtonosnom krugu krvnih osveta i protuosveta. Mnogi su učeniji ljudi Arabije smatrali da su Arapi vrsta osuđena na propast, izopćena iz civiliziranoga svijeta, te zaboravljena i od samoga Boga. Međutim, to se izmijenilo u noći 17. ramazana. Te se noći Muhamed probudio, osjetivši se posve onemoćao zbog prisustva neke razorne sile koja ga je čvrsto obujmila, sve do trenutka dok nije čuo prve riječi budućeg arapskog svetog spisa kako izlaze iz njegovih usta.

Muhamed je pune dvije godine prešućivao taj doživljaj. Tijekom toga vremena doživio je nove objave, ali se usudio povjeriti jedino svojoj ženi Hatidži i njezinom rođaku Vereki ibn Neufelu, inače kršćaninu. Oboje su bili uvjereni kako te objave dolaze od Boga, no Muhamed se tek 612. g. osjetio dovoljno snažnim da propovijeda, pa je postupno počeo obraćati svoje sugrađane: između ostalih, Aliju ibn Abu Taliba, svog prijatelja Abu Bekra i mladog trgovca Osmana ibn Afana iz moćne obitelji Omejida. Mnogi su preobraćenici, među kojima je bio znakovit broj žena, bili iz siromašnijih klanova; drugi su pak bili nezadovoljni nejednakošću koja je vladala u Meki, što je bilo u potpunoj suprotnosti s arapskim duhom. Muhamedova

je poruka bila jednostavna: on nije naučavao neke nove dogme o Bogu, budući da je većina Kurejšita, poput Židova i kršćana, već odavno prihvaćala i vjerovala u činjenicu da je Alah stvorio svijet i da će ljudima suditi na kraju vremena. Muhamed sebe nije smatrao osnivačem neke nove religije, ali se trudio obnoviti staru vjeru u jednoga Boga među Arapima koji do tada nisu imali svoga proroka. Nastojao je ukazati na zlo sebične gradnje sreće u nekih pojedinaca, ukazujući na dobra koja proizlaze iz zajedničke podjele bogatstva, te stvaranja društva u kojem se sa siromašnima i nemoćnima postupa s poštovanjem. Smatrao je da će pleme Kurejša propasti ukoliko ne budu izašli na pravi put (kao što se i dogodilo s drugim sličnim zajednicama u prošlosti), budući da su kršili osnovne zakone ljudskog življenja.

Prethodno rečeno osnovica je učenja novog vjerskog spisa zvanog Kuran (*kuran* - recitiranje, kazivanje). Kako je većina vjernika, uključujući i samog Muhameda, bila nepismena, to su sva učenja upijali slušajući javna čitanja Kuranskih poglavlja (*sura*). Kuran je Muhamedu objavljivan stih po stih, *suru* po *suru* tijekom dvadeset i jedne godine, često kao odgovor na neku krizu ili pitanja koja su se javljala u maloj zajednici vjernih. Objavljenja su bila bolna za Muhameda, koji je običavao reći: "Nikad nisam primio objavu, a da nisam osjetio kako se duša u meni raskida".¹ Učinak prvih objava koje je primio bio je tako strašan da se njegovo tijelo čitavo grčilo od bolova; često se obilno znojio, čak i kad je bilo hladno, osjećao je velik

zamor, ili je čuo neobične zvukove i glasove. Govoreći čisto svjetovno, moglo bi se reći da je Muhamed, za razliku od većine njegovih suvremenika, bio daleko svjesniji velikih teškoća s kojima se suočavao njegov narod, te što je više "osluškiavao" događaje u svojoj okolini, morao je time sve dublje i bolnije ponirati u svoje unutarnje biće kako bi iznašao rješenje koje neće dovesti samo do društvenoga opstanka njegovih sugrađana, već i do njihova duhovnog prosvjetljenja. Muhamed je također zaslužan za stvaranje nove književne forme i remekdjela arapske proze i pjesništva. Velik broj prvotnih vjernika preobraćen je neokaljanom ljepotom Kurana, koji je bio odraz njihovih najdubljih duševnih težnji, omogućivši im da na uzvišen način posve raskinu sa svojim duhovnim predrasudama, te da puni nadahnuća, na razini koja beskonačno nadilazi razum, izmijene svoj cjelokupni životni put. Jedno od najdramatičnijih preobraćenja bilo je ono Omara (Omera) ibn al-Hataba, koji se, zbog svoje privrženosti staroj poganskoj vjeri, žestoko opirao Muhamedovim idejama, posvetivši svoj život uništenju nove sekte. Međutim, Omar je također bio poznavalac arapskog pjesništva, pa je ostao osupnut neviđenom izražajnošću kuranskih stihova čim ih je prvi put čuo. Po njegovim riječima, jezik je rasplinuo sve njegove sumnje u Kuransku poruku: "Dok sam slušao stihove Kurana, moje je srce omekšalo, te zaplakah; tako je islam ušao u mene".²

Uskoro je novo vjerovanje nazvano *islam* (predanost); *muslimanom* je postajao svaki muškarac ili žena koji su

podvrgnuli svoje cjelokupno biće Alahu i njegovom zahtjevu da se sva ljudska bića odnose jedna prema drugima s pravičnošću, jednakošću i suosjećanjem. Podvrgnuće su izražavali klečanjem tijekom obredne molitve (*salat*), koju su morali činiti tri puta dnevno (kasnije će ta molitva biti obavljena pet puta). Stara plemenska etika promicala je ravnopravnost; Arapi nisu odobravali ideju monarhije, budući da im je bilo mrsko robovsko pužanje po zemlji. Međutim, klečanje pri molitvi bilo je osmišljeno kao oruđe protiv sve veće bahatosti i samodostatnosti koja je bujala u Meki. Takav tjelesni stav trebao je podučiti novopečene muslimane da ostave po strani svoju oholost i sebičnost, podsjećajući ih da su, u usporedbi s Bogom, oni obične ništice. Da bi ispunili stroga učenja Kurana, muslimani su također imali obvezu davanja milostinje sirotinji proporcionalno njihovom dohotku (*zekat*). Također, tijekom ramazana uveden je post, kojim se nastojalo podsjetiti vjernika na neimaštinu siromašnih, onih koji nemaju prilike jesti ili piti kad im se ushtije.

Stoga je društvena jednakopravnost bila osnovna vrлина islama. Muslimanima je zapovjedbno da izvrše svoju prvu dužnost, a to je izgradnja zajednice (*um(m)a*) čija je bitna značajka ostvarenje solidarnosti jednih prema drugima, u kojoj je bogatstvo pravedno raspodijeljeno. Muslimanima je to bilo daleko važnije od bilo kakvih dogmatskih učenja o Bogu. Zapravo, Kuran se negativno odnosi prema teološkom mozganju (*zena*), koje nije ništa drugo doli mušičavi samoužitak u neizrecivim stvarima

koje nitko ni na kakav način ne može spoznati. Muslimanima je bilo besmisleno raspravljati o tako teško razumljivim vjerskim načelima; daleko je bio važniji napor (*džihad*) da se živi na način koji je Bog namijenio ljudima. Političko i društveno blagostanje *ume* imalo je za muslimane sakramentalnu vrijednost. Ukoliko je *uma* napredovala, to je značilo da muslimani žive prema Božjoj volji. Iskustvo življenja u istinski *islamskoj* zajednici, koje je omogućavalo potpunu egzistencijalnu predaju božanskome, muslimanima je stvaralo osjećaj bliskosti s transcendentnom svetošću. Slijedom toga, muslimane je duboko pogađala bilo kakva nesreća ili poniženje koje bi *uma* pretrpjela, kao što bi kršćane duboko uznemirilo da svjedoče bezbožnom gaženju Biblije ili trganju euharistijske hostije na komadićke.

Društvena briga takve vrste oduvijek je bila bitni dio nazora velikih svjetskih religija nastalih tijekom razdoblja koje povjesničari (točnije Karl Jaspers - op. prev.) nazivaju "Osno doba" (oko 700. do 200. prije Krista) kada se, istovremeno sa pojavom društveno organiziranih vjera na temelju kojih se čovječanstvo nastavilo uzdizati, razvila civilizacija kakvu danas poznajemo: taoizam i konfucijanizam u Kini; hinduizam i budizam na Indijskom potkontinentu; monoteizam na Bliskom istoku, te racionalizam u Europi. Sve su te vjere reformirale staro poganstvo, koje više nije moglo opstati u većim i složenijim društvenim zajednicama. Naime, u trenutku kad je čovjek uspostavio tržišnu privredu kadru da podupre njegova kultur-

na postignuća, društvo je nezadrživo krenulo naprijed. U bogatijim državama ljudi su proširili horizonte svoga saznanja, a stari su kultovi odbačeni kao društveno neprikladni; vjeroispovijesti "Osnoga doba" sve su se više usredotočivale na jedno božanstvo ili na neki vrhovni znamen transcencije. Osim toga, neke od vjera "Osnoga doba" poticale su na zabrinutost zbog društva utemeljena na nepravdi. Naime, sve su stare civilizacije bile privredno zasnovane na višku poljoprivrednih proizvoda; stoga su ovisile o radu seljaka koji nisu mogli uživati u plodovima viših kulturnih dostignuća, rezerviranih za elitu. Kako bi se suprotstavile tome, nove su vjere naglašavale važnost suosjećanja s drugim. Arabija se nalazila izvan tadašnjeg civiliziranog svijeta. Zbog njezinih surovih klimatskih uvjeta, Arapi su stalno bili na rubu gladi; na prvi se pogled činilo da nema načina kako da se postigne agrarni višak kojim bi Arapi postali konkurentni Sasanidskom Carstvu u Perziji ili Bizantu. No, kad su Kurejšiti započeli razvijati trgovinu, njihov se opći položaj počeo mijenjati. Doduše mnogi su Arapi još uvijek bili skloni starom poganstvu, ali je isto tako rasla težnja za štovanjem jednoga Boga; osim toga, postojala je, kao što smo vidjeli, potmula nelagoda zbog nejednakosti novog civilizacijskog poretka koji se pojavio u Meki. Arapi su, dakle, bili spremni za svoju vlastitu "osnu" vjeru.

No, sve to nije značilo potpuno odbacivanje prijašnje tradicije. Proroci i reformatori "Osnoga doba" oblikovali su svoje ideje prema starim poganskim obredima njihove

sredine, što je vrijedilo i za Muhameda. Doduše, zahtijevao je odbacivanje raširenih kultova arapskih božica Menat, Lat i Uze, dozvoljavajući samo štovanje Alaha. U Kuranu se o poganskim božanstvima govori kao o slabim plemenskim poglavarima u koje njihov narod ne može imati povjerenje, budući da im ne mogu pružiti primjerenu zaštitu. Kuran ne pruža filozofska opravdanja za monoteizam; njegov je pristup praktičan i kao takav on je bio pogodan ondašnjem arapskom stanovništvu. Po Kuranu, stara religija jednostavno nije funkcionirala.³ Tadašnja je zajednica patila zbog duhovne slabosti, stalnih razornih ratova i nepravde koja je razvila ono najvrednije u arapskoj tradiciji i njezinom plemenskom zakoniku. Napredak se mogao ostvariti jedino vjerom u jednoga Boga i stvaranjem jedinstvene zajednice (*ume*) u kojoj bi vladala pravednost i jednakost.

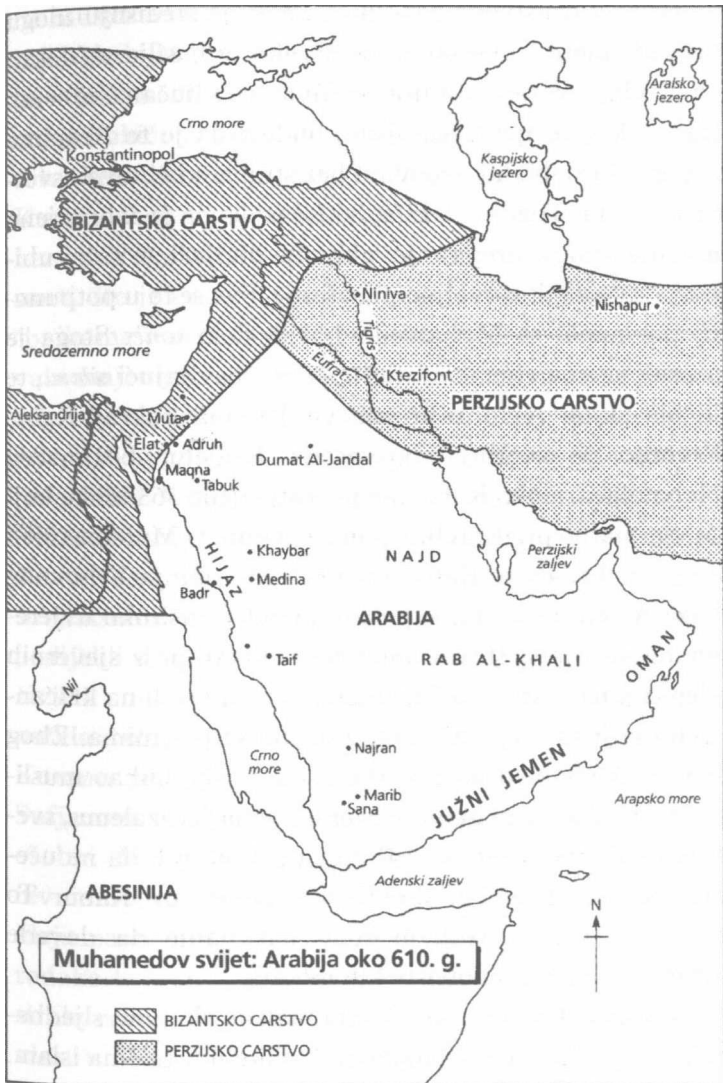
Možda pretjerano zvuči, ali u Kuranu je naznačeno da je njegova poruka jednostavno "podsjetnik" na istine koje su već otprije prihvaćene.⁴ Naime, postoji praiskonska vjera koju je cjelokupnom čovječanstvu objavio niz proroka u prošlosti. Bog nije htio ostaviti ljude u neznanju glede njihova ispravnog životnog puta: On je svim ljudima na zemlji slao poslanike. Islamska je tradicija kasnije ustanovila da je bilo oko 124.000 takvih proroka, simbolički broj koji izaziva predodžbu beskonačnosti. Svaki je od njih svojem narodu pronosio božanski nadahnutu poruku; oni su možda istine Božje vjere različito tumačili, ali u biti, osnovna je poruka uvijek bila ista. Napokon,

Bog je poslao i plemenu Kurejša proroka i knjigu. Kuran stalno ističe da Muhamed nije došao dokinuti stare religije i njihove proroke, niti je namjeravao stvoriti novu vjeru. Njegova je poruka ista kao i ona Abrahamova, Mojsijeva, Davidova, Salomonova ili Isusova.⁵ Kuran spominje samo one proroke koji su bili poznati Arapima, iako muslimanski učenjaci vode raspravu oko toga da li je Muhamed bio upoznat sa tradicijama budizma ili hinduizma, australskih Aboridžina ili američkih Indijanaca. Međutim, u Kuranu bi nesumnjivo našle svoje mjesto i njihove vjerske sage, budući da je svaka religija ispravna ukoliko je u cijelosti posvećena Bogu. Religije koje odbacuju štovanje od čovjeka izmišljenih božanstava, te propovijedaju pravednost i ravnopravnost, imaju isti božanski izvor. Stoga, Muhamed nikada nije tražio od Židova ili kršćana prihvaćanje islama, ukoliko oni to nisu željeli, budući da su oni također primili vlastitu objavu besprijekorne valjanosti. U Kuranu se posebno naglašava da "u stvarima vjere ne smije biti prisile"⁶, te se muslimanima zapovijeda da poštuju vjerovanja Židova i kršćana, koji se u Kuranu zovu *ehlul-kitab*, termin obično preveden kao "ljudi knjige", ali koji je kasnije dobio točnije značenje: "ljudi prijašnjih objava":

"I raspravljajte s pripadnicima Knjige samo na najljepši način, osim s njihovim nasilnicima. I recite: "Mi vjerujemo ono što je objavljeno nama i (što je) objavljeno vama. I naš Bog i vaš Bog je jedan i mi smo Mu pokorni".⁷

Jedino si naša moderna kultura može priuštiti ushiće-no promicanje originalnosti i potpuno odbacivanje tradicije kao takve. U prijašnjim društvenim zajednicama, presudna je bila neprekinutost. Muhamed nije namjera-vao nasilno raskinuti s prošlošću, niti s ostalim vjerskim zajednicama. Jedino je želio da se nova poruka ukorijeni u duhovni krajolik Arabije.

Muslimani su primjerice nastavili izvoditi uobičajene obrede oko Kabe (Ka'ba), kockaste svetinje u središtu Meke, najvažnijeg svetišta u Arabiji. Taj je predmet već za vrijeme Muhameda bio veoma star, a izvorno značenje kulta bilo je do tada zaboravljeno. Ipak, Kaba se i dalje štovala, te su se Arapi s čitavog Arapskog poluotoka svake godine okupljali u Meki povodom hodočašća, *hadža*. Oni bi sedam puta obišli svetinju, slijedeći putanju sunca oko zemlje; poljubili Crni kamen (vjerojatno meteorit koji je u davna vremena pao na zemlju) ugrađen u zidove Kabe, čime bi ostvarili vezu s područjem nebeskoga svijeta. Ti su se obredi (poznati kao *umra*) mogli izvoditi u svako doba. Tijekom *hadža*, arapski su hodoča-snici trčali dolinom između brežuljaka al-Safe pokraj Kabe i al-Merve, te bi ondje obavljali molitvu. Zatim bi otišli u okolicu Meke: na planini Arefat stajali bi čitavu noć; nakon toga bi svi zajedno jurnuli u kotlinu Muzdelife; tamo bi bacali kamenje na stupove u Mini, bri-jali glave, a na Id al-Adhu (Blagdan žrtve - op. prev.) bi se, tijekom posljednjeg dana hodočašća, obredno žrtvova-lo životinje.

Uzorna društvena zajednica imala je središnju ulogu pri obrednom štovanju Kabe. Svako je nasilje u Meki i okolici bilo trajno zabranjeno. To je bio ključan čimbenik trgovačkog uspjeha Kurejšita, budući da je to Arapima omogućilo slobodnu trgovinu bez straha od činova osvetničkog rata. Tijekom *hadža*, hodočasniciima je zabranjeno nošenje oružja, prepiranje, ubijanje divljači, te čak i ubijanje kukaca ili zlovoljno ponašanje. Sve se to u potpunosti poklapalo sa Muhamedovim idealom *ume*. Stoga je prorok veoma cijenio svetinju, često obavljajući *umru*, te je bio sklon recitiranju stihova Kurana pokraj Kabe. Prvotno je svetinja posvećena Hubelu, božanstvu Nabatejaca, a oko Kabe bilo je postavljeno 365 idola, koji su vjerojatno predstavljali dane u godini. U Muhamedovo doba, čini se da je Kaba štovana kao svetinja Vrhovnog boga Alaha. Osim toga, postoji također naširoko uvjerenje da su Alaha štovali monoteistički Arapi iz sjevernih plemena na granici sa Bizantom, koji su prešli na kršćanstvo i koji su obavljali *hadž* zajedno sa poganima. Zbog toga je Muhamed na početku svoje misije nukao muslimane da obavljaju molitvu *salata* prema Jeruzalemu, svetom gradu *ehlul-kitaba*, zahtijevajući od njih da ne učestvuju u poganskim obredima vezanim uz Kabu. To pokazuje stalno Muhamedovo nastojanje da dovede Arape u obitelj monoteističkih religija.

Muhamed je privukao k sebi malenu skupinu sljedbenika, te je otprilike sedamdesetak obitelji prešlo na islam. Na početku, najmoćniji ljudi Meke nisu obraćali pažnju

na muslimane, no 616. g. napokon su iskazali svoj veliki bijes glede Muhameda i njegove misije. Naime, smatrali su Muhameda prostačkim klevetnikom vjere njihovih otaca i običnim šarlatanom koji si je uobrazio da je prorok. Posebno ih je razjario opis Posljednjeg suda u Kuranu, kojega su odbacivali kao potpuno primitivnu i bezumnu besmislicu. Arapi nisu vjerovali u život poslije smrti, što je značilo da nisu baš pridavali vjerodostojnost "bajkama" takve vrste.⁸ Međutim, posebno ih je zabrinjavala činjenica da judeo-kršćanska vjerovanja u Kuranu udaraju u srž njihovog nemilosrdnog "kapitalizma". Arape se upozoravalo da im na dan Posljednjeg suda neće pomoći niti bogatstvo, niti moćan položaj u plemenu; svakoj će se osobi suditi po njegovim ili njezinim zaslugama. Na taj dan postaviti će se pitanje: zašto niste pomagali siromašnima? Zašto ste gomilali bogatstvo, umjesto da ste podijelili svoj novac? Onim Kurejšitima, koji su dobro živjeli, nije se baš svidio takav način govora, pa je u Meki počela jačati oporba predvođena Abu al-Hakemom (u Kuranu prozvan Abu Džehel, "Otac laži"), zatim Abu Sufjanom, vrlo pronicljivim čovjekom, koji je jednoć bio osobni Muhamedov prijatelj, te Suhejl ibn Amrom, revnim poganinom. Sve njih poprilično je uznemirila ideja napuštanja vjere predaka; osim toga, svi su imali rođake koji su prešli na islam; napokon, sva trojica su strahovala da Muhamed planira zavjeru kako bi preuzeo vlast u Meki. U Kuranu se naglašava da Muhamed nije imao nikakvu političku funkciju, te da je jednostavno

nezir, "opominjač".⁹ No, koliko je još dugo takav čovjek, koji je za sebe tvrdio da prima naloge od Alaha, bio u stanju prihvaćati vlast običnih smrtnika kao što su oni?

Odnosi su se zaoštrili. Abu Džehel je proglasio bojkot Muhamedova klana, zabranivši Kurejšitima da se žene ili trguju s muslimanima. To je značilo da im nitko ne smije prodavati hranu. Zabrana je potrajala dvije godine, pa je vjerojatno nestašica hrane prouzročila smrt Muhamedove ljubljene žene Hatidže. Svakako, zabrana je nanijela veliku financijsku štetu muslimanima. S robovima koji su prešli na islam postupalo se veoma okrutno; sputalo bi ih se lancima i ostavljalo da izgore na suncu. 619. godine, nakon ukidanja bojkota jedan je događaj ozbiljno potresao muslimansku zajednicu; umro je Muhamedov ujak i zaštitnik (*veli*) Abu Talib. Naime, Muhamed je bio siročić; njegovi su roditelji umrli dok je još bio dijete. Bez zaštitnika koji bi osvetio njegovu smrt, prema nesmiljenoj arapskoj tradiciji krvne osвете, čovjeka se moglo nekažnjeno ubiti, te je Muhamed imao velikih poteškoća da pronade nekog plemenskog glavara iz Meke koji bi postao njegovim pokroviteljem. Položaj *ume* u Meki postao je neodrživ, što je značilo da treba tražiti novo rješenje.

Muhamed je stoga bio voljan poslušati izaslanstvo poglavara grada Jesriba, poljoprivrednog naselja nekih 380 kilometara od Meke. Naselivši se ondje, određeni je broj plemena napustio nomadski način života, ali je nakon stoljetnih ratovanja u pustari zajedničko življenje bilo nemoguće. Čitavo je naselje bilo zahvaćeno razmiri-

cama koje su slijedile jedna za drugom. Neka su plemena prešla na židovstvo ili su imala židovsko porijeklo, što je značilo da su stanovnici Jesriba bili upoznati sa idejama monoteizma, pa stoga nisu bili sužnjevi starih poganskih tradicija. Osim toga, nastojali su iznaći nova rješenja koja bi omogućila njihovom narodu da živi bez sukoba u jedinstvenoj društvenoj zajednici. Poslanici iz Jesriba, koji su pristupili Muhamedu tijekom *hadža* 620. g., prešli su na islam, sklopivši sporazum s muslimanima: svaka se je strana obvezala da neće međusobno ratovati i da će braniti jedni druge od zajedničkog neprijatelja. Ubrzo su 622. g. muslimanske obitelji jedna po jedna izbjegle iz Meke, preselivši se (*hidžra*) u Jesrib. Muhamed, čiji je novi pokrovitelj nedavno umro, jedva je izmakao atentatu prije no što su on i Abu Bekr uspjeli pobjeći.

Hidžrom započinje muslimanska era, budući da je od tog trenutka Muhamed bio u stanju u potpunosti provesti ideje Kurana, čime je islam postao važnim povijesnim čimbenikom. To je bio revolucionaran korak. *Hidžra* nije bila samo promjena mjesta prebivanja. U predislamskoj Arabiji pleme je imalo vrijednost svetinje. Odbacivanje vlastitog roda i pridruživanje nekom drugom klanu bilo je nešto nečuveno; to je za Arape uistinu bio bogohulan čin, te stoga Kurejšiti nisu mogli oprostiti takvu uvredu. Zakleli su se da će istrijebiti *umu* u Jesribu. Muhamed je tako postao glavom različitih plemenskih skupina koje nisu bile vezane krvlju, već zajedničkom ideologijom, što je bilo nešto sasvim novo u arapskom društvu. Nitko nije

bio prisiljavan da se preobradi na vjeru Kurana, ali isto tako muslimani, pogani i Židovi, koji su pripadali *umi*, nisu smjeli napadati jedni druge, pošto su se zakleli na međusobnu zaštitu. Novosti su se o neobičnom "nad plemenu" brzo proširile, pa premda na početku nitko nije vjerovao da će takvo što zaživjeti, pokazat će se da je ideja zajedništva bila nadahnuće koje je uspostavilo mir u Arabiji prije prorokove smrti 632. g., samo desetak godina nakon *hidžre*.

Jesrib će postati poznat pod imenom Al-Medina (Grad), budući da je taj gradić postao uzorkom savršenog muslimanskog društva. Kad je Muhamed stigao u Medinu, prvo što je učinio bila je izgradnja jedne priprostije džamije (*mesdžid*: doslovce, mjesto za klečanje). Ta je nastamba bila napravljena na najprimitivniji način, što je ukazivalo na jednostavnost ranih islamskih ideala. Tri stabla koja su podupirala krov, kamen koji je označavao *kiblu* (smjer molitve) i Prorok koji je stajao na deblu za vrijeme propovijedi. Sve džamije kasnije, što je više bilo moguće, bit će građene prema tom uzorku. U džamiji se također nalazilo dvorište, gdje su se muslimani sastajali da rasprave o svemu onome što se odnosilo na *umu* - njezinim društvenim, političkim, vojnim, pa i religijskim problemima. Muhamed i njegove žene živjeli su pak u malenim kolibama oko rubova tog dvorišta. Za razliku od kršćanskih crkava, koje su odijeljene od svjetovnih djelatnosti i namijenjene su samo vjerskom štovanju, nijedan se oblik ljudske djelatnosti u džamiji ne odbacuje. Po

Kuranu ne postoji dihotomija između svetog i profanog, religijskog i političkog, seksualnosti i vjerskog štovanja. Cjelokupan je život svet u mogućnosti, te ga treba privesti u okrilje božanskoga. Glavni je cilj *tevhid* (potvrđivanje jednosti), sjedinjenje životne sveukupnosti u ujedinjenu zajednicu, koja muslimanima nudi bliskost s Jednim koje je Bog.

Muhamedove brojne žene stalan su predmet zanimanja na Zapadu, ali pogrešno bi bilo zamišljati Proroka kao onoga koji dekadentno uživa u osjetilnim požudama poput kasnijih muslimanskih vladara. U Meki je Muhamed bio monogaman, u braku sa Hatidžom, mada je u Arabiji poligamija bila uobičajena. Hatidža je bila podosta starija od Muhameda, ali mu je rodila najmanje šestoro djece, od kojih su jedino četiri kćeri preživjele. U Medini je Muhamed postao velikim *sej(j)idom* (poglavarom), pa se očekivalo da posjeduje velik harem, no većina tih brakova ipak je bila politički motivirana. U razdoblju dok je stvarao svoje "nad-pleme", Muhamed je silno želio da se uspostavom bračnih veza što čvršće poveže sa svojim najbližim suradnicima. Naime, njegova nova najdraža žena bila je Aiša, Abu Bekrova kćer, a uz nju je također oženio Hafsu, kćerku Omara ibn al-Hataba. Osim toga, dao je svoje dvije kćeri Osmanu ibn Afanu i Aliji ibn Abu Talibu. Većina njegovih drugih žena bile su starije žene, koje su bile bez pokrovitelja ili su bile u srodstvu sa poglavarima onih plemena koja su postala saveznicima *ume*. Nijedna od njih nije Proroku podarila djecu.¹⁰ Ponekad su mu nje-

gove žene više bile smetnja nego zadovoljstvo. Jednom prilikom, kad su se porječkali oko podjele plijena nakon jednog vojnog pohoda, Muhamed je zaprijetio rastavom svim svojim ženama, ukoliko se ne budu strože pridržavale islamskih vrednota u svom življenju.¹¹ Međutim, isto tako stoji da je Muhamed bio jedan od rijetkih muškaraca koji je uistinu uživao u društvu žena. Neki od njegovih muških suradnika bili su začuđeni njegovom obazrivošću prema svojim ženama i načinom kako su se one znale odnositi prema njemu, te kako su mu drsko odgovarale. Muhamed je vrlo savjesno obavljao kućanske poslove, krpao je svoju odjeću i stalno je tražio društvo svojih žena. Nerijetko je znao sa sobom povesti jednu od njih na vojni pohod, te bi, savjetovavši se s njom glede vojne taktike, vrlo ozbiljno razmotrio njezino mišljenje. Jednom prilikom, jedna od njegovih bistrijih žena Um(m)u Seleme pomogla je spriječiti pobunu.

Jednakopravnost žena bijaše ideja mila Prorokovu srcu. Kuran je ženama davao pravo na nasljedstvo i rastavu mnogo prije no što su na Zapadu postigle takav pravni položaj. Kuran propisuje određeni stupanj segregacije, te pokrivanje nekih dijelova tijela prorokovih žena, ali nigdje se u Kuranu ne zahtijeva pokrivanje *svih* muslimanskih žena, niti se igdje spominje da one moraju živjeti u svojim domovima izdvojeno od ostatka obitelji. Ti su običaji usvojeni tri ili četiri generacije nakon Prorokove smrti. Muslimani su u to vrijeme počeli oponašati grčke kršćane iz Bizanta, gdje su žene već odavno običavale pokrivati

svoja lica, te se nad njima vršila stroga segregacija; od kršćana su također poprimili njihovu mržnju na žene. Kuran čini muškarce i žene partnerima pred Bogom, s jednakim dužnostima i odgovornostima.¹² Kuran također dopušta poligamiju; tijekom razdoblja kad su muslimani ginuli u ratovima sa Mekom i kad su žene ostajale bez zaštite, muškarcima se dopuštalo da imaju najviše četiri žene prema kojima su se morali odnositi jednakopravno i nisu smjeli pokazivati da im je neka od njih draža od drugih.¹³ U Medini su žene prvotne *ume* imale važnu ulogu u javnom životu, a neke su se, kao što je bilo uobičajeno kod Arapa, u bitkama borile uz svoje muževe. Čini se da žene nisu doživljavale islam kao ugnjetačku religiju, premda su kasnije, kao i u kršćanstvu, muškarci preuzeli u svoje ruke vjeru, davši joj uglavnom patrijarhalni značaj.

Dva presudna događaja obilježila su prve godine boravka Muhameda i muslimana u Medini. Muhamed je bio zanesen mogućnošću da blisko surađuje sa židovskim plemenima, pa je čak, nedugo nakon *hidžre*, uveo neke običaje (poput zajedničke molitve petkom popodne [u vrijeme kad se Židovi spremaju za Šabat], te posta na židovski Dan pomirenja), želeći tako islam približiti judaizmu. Jedno od najvećih razočaranja u njegovu životu bilo je kad su ga Židovi Medine odbili prihvatiti prorokom. Za Židove je razdoblje proroštva prošlo, tako da nimalo ne iznenađuje što Muhameda nisu priznavali za svoga proroka. Međutim, rasprava sa Židovima Medine zauzima u Kuranu značajno mjesto, što pokazu-

je koliko je taj događaj zabrinuo Muhameda. O nekim prorocima kao što su Noa i Mojsije izvještaji Kurana ne poklapaju se s onima iz Biblije, pa su stoga mnogi Židovi izrugivali ono što se propovijedalo u džamiji. Tri su pak najveća židovska plemena bila kivna na Muhameda; oni su već prije njegovog dolaska u Medinu stvorili snažan oporbeni blok, te su, osjećajući duboku poniženost poradi njegovog gospodstva, nakanili Muhameda istjerati iz grada.

Pa ipak, bilo je Židova u manjim klanovima koji su prema muslimanima bili prijateljski raspoloženi, te su cijenili Muhamedovo znanje židovskih svetih spisa. Muhameda je posebno oduševljavala činjenica da u knjizi Postanka Abraham ima dvoje djece: Izaka i Jišmaela (koji će postati Ismail na arapskome) - posljednji je dijete njegove ljubavnice Hagare. Abraham je bio prisiljen ostaviti Hagaru i Ismaila u divljini, no Bog ih je spasio, obećavši Ismailu, kao i Izaku, da će postati ocem velikog naroda, Arapa.¹⁴ Po arapskoj tradiciji, Hagara i Ismail našli su utočište u Meki, gdje ih je Abraham došao posjetiti i gdje su Abraham i Ismail zajedno iznova sagradili Kabu (koju je izvorno podigao Adam, ali koja je tijekom vremena postala vrlo zapuštena).¹⁵ To je bila glazba za Muhamedove uši. Činilo se naposljetku da Arapi ipak nisu izvan božanskog plana, te da Kaba ima u sebi vjerodostojnost svete monoteističke relikvije.

Do 624. g. bilo je već posve jasno da se većina Židova iz Medine nikad neće izmiriti sa Prorokom. Muhameda je

također šokirala spoznaja da među Židovima i kršćanima (za koje je smatrao da pripadaju istoj vjeri) postoje ozbiljne teološke razlike, iako je vjerovao da nisu svi pripadnici *ehlul-kitaba* opravdavali takvo sramotno sektaštvo. U siječnju 624. g., Muhamed je učinio nešto što se može smatrati jednim od njegovih najznamenitijih poteza glede organiziranja islamske vjere. Tijekom molitve *salata*, naložio je vjernicima da promijene smjer molitve, tako da se više nisu molili prema Jeruzalemu, već prema Meki. Promjena *kible* označila je objavu neovisnosti. Činom okretanja pri molitvi prema Kabi, a ne više prema Jeruzalemu - vjerskom radnjom koja više nije imala nikakve povezanosti s judaizmom ili kršćanstvom - muslimani su prešutno stavili do znanja da se vraćaju izvornim monoteističkim korijenima proroka Abrahama, koji je živio prije objave Tore i Evanđelja, a time i prije rascjepa religije jednoga Boga na dvije zaraćene vjerske skupine.¹⁶ Muslimani se time usmjeravaju prema samome Bogu: za njih je pokoravanje ljudskim ustanovama i organiziranoj religiji, a ne Bogu kao takvome, obično idolopoklonstvo:

"Zaista ti nemaš ništa s onima koji su se pocijepali u svojoj vjeri i pretvorili se u skupine...Reci: Mene je moj Gospodar uputio na pravi put, ispravnu vjeru, čistu Ibrahimovu vjeru. A on nije bio idolopoklonik. Reci: Zaista moj namaz i moje obožavanje, i moj život i moja smrt pripadaju samo Bogu, Gospodaru svjetova".¹⁷

Na promjenu *kible* bili su pozvani svi arapski muslimani, posebno iseljenici iz Meke koji su načinili *hidžru*. Muslimani više nisu bili nemoćni prirepak Zidova i kršćana koji su ismijavali njihove vjerske težnje, nego su počeli izgrađivati svoj vlastiti put prema Bogu.

Drugi se važan događaj zbio nedugo nakon promjene *kible*. Muhamed i doseljenici iz Meke nisu ni u kojem slučaju mogli zaraditi svoj kruh u samoj Medini; nisu se mogli baviti poljodjelstvom, budući da tamo nije bilo dovoljno obradive zemlje, a osim toga muslimani iz Meke nisu bili poljodjelci, već trgovci i poduzetnici. Stanovnici Medine, poznati i kao *ansari* (pomagači), nisu mogli sebi priuštiti da svoje goste besplatno hrane, pa su tako Mekanci organizirali "pljačkaške pohode" (*gaza*), koji su bili neka vrsta nacionalnog sporta u Arabiji, te vrlo djelotvoran način stjecanja dohotka na surovoj zemlji čije zalihe nisu svima bile dostatne. Njihovi bi pljačkaški odredi prepadali, te otimali plijen i stoku karavanama ili kontingentima iz suparničkih plemena, brižno pazeći da izbjegnu ubijanje ljudi, budući da bi taj čin izazvao krug krvne osvete. Nadalje, bilo je zabranjeno pokretati pohode protiv savezničkih plemena ili "klijenata" (obrambeno nemoćne plemenske skupine koje su potraživale zaštitu nekog moćnijeg plemena). Muslimanski doseljenici, koje su Kurejšiti nastavili progoniti nakon što su ih istjerali s njihovih ognjišta, počeli su pljačkati bogate karavane iz Meke, što im je donosilo veliku dobit. Međutim, pokrenuti *gazu* na svoje vlastito pleme, to je bilo nešto bez prese-

dana u arapskoj plemenskoj tradiciji. Muslimani su u tim pohodima postigli neke početne uspjehe, ali Muhameda to nije zadovoljilo, pa je u ožujku 624. g. poveo veliku skupinu svojih pristaša prema obalama Arabije, kako bi izvršio prepad na najveću mekansku karavanu te godine. Čuvši za tu drskost, Kurejšiti su skupili veliku vojsku za obranu karavane, no muslimani su, premda bez ikakvih izgleda, nanijeli težak poraz Mekancima kod zdenca na Bedru. Mada su Mekanci bili premoćni u ljudstvu, njihova ih je suludo odvažna borba na tradicionalni arapski način, gdje je svaki plemenski poglavar vodio u bitku svoje ljude po svom nahođenju, stajala poraza. Muhamedove su pak trupe bile vrlo izvježbane, s obzirom da su se borile pod jedinstvenim zapovjedništvom. Beduine je zapanjio bezglavi uzmak poražene vojske, premda je mnoge od njih radovao prizor u kojem se ponižava moćne Kurejšite.

Uskoro su nastupili teški dani za *umu*. Muhamed se morao suočiti s neprijateljstvom nekih pogana u Medini, koji nisu priznavali vlast muslimanskih pridošlica te su bili odlučni u tome da muslimane istjeraju iz svoga gradića. Muhamed je istovremeno morao obračunati i sa Mekom, gdje je Abu Sufjan, nakon što je poduzeo dvije velike ofenzive protiv muslimana u Medini, postao njegovim glavnim protivnikom. Abu Sufjanov cilj nije bio poraz *ume* u bici, nego uništenje svih muslimana. U surovvoj pustinjskoj etici nema polovičnih ratnih rješenja: ako je u mogućnosti, pobjednik mora zatrti svoga neprijatelja,

tako da je *uma* bila suočena sa potpunim istrebljenjem. 625. g. Meka je nanijela težak poraz *umi* u bici na Uhudu, ali dvije godine kasnije muslimani su hametice potukli Mekance u bici kod jarka (Hendeka), dobivši ime po opkopu kojeg je Muhamed iskopao oko Medine kako bi zaštitio naselje. Opkop je, onesposobivši njihovu konjicu, stvorio veliku pomutnju među Kurejšitima; budući da je za njih rat još uvijek bio konjička igra, nisu bili spremni na takve "nesportske" trikove. Muhamedova druga pobjeda nad brojčano nadmoćnijim Kurejšitima (bilo je deset tisuća Mekanaca nasuprot tri tisuće muslimana) označila je točku preokreta. Takva sjajna pobjeda učvrstila je uvjerenje nomadskih plemena da je Muhamed čovjek budućnosti, a da su Kurejšiti zreli za ropotarnicu povijesti. Bogovi u čije su se ime Kurejšiti borili nisu sudjelovali na njihovoj strani. Mnoga su plemena željela postati saveznicima *ume*, pa je Muhamed započeo stvarati moćan plemenski savez, čiji su se članovi obvezali da neće ratovati jedni protiv drugih, te da će se boriti protiv zajedničkog neprijatelja. Neki su Mekanci prebjegli Muhamedu, načinivši *hidžru* u Medinu; napokon, nakon pet godina življenja u smrtonosnoj pogibelji, Muhamed je mogao biti potpuno siguran u to da će *uma* preživjeti.

U Medini, muslimanski je uspjeh načinio najviše štete trima židovskim plemenima: Kajnuka, Nadir i Kurejza, koja su sva bila posvećena uništenju Muhameda, a koja su, neovisno jedno od drugoga, sva bila u savezništvu s Mekom. Svojim moćnim vojskama ta su plemena bila

ozbiljna prijetnja muslimanima, a osim toga, područje koje su nastanjivali bilo je tako smješteno da su s njega lako mogli napasti *umu* iz pozadine ili se pridružiti mekanskoj vojsci pri opsadi grada. Nakon što su pripadnici Kajnuke podigli bezuspješnu pobunu protiv Muhameda 625. g., njih se u skladu s arapskom tradicijom protjeralo iz Medine. Muhamed je pak nastojao umiriti pleme Nadira sklopivši s njima poseban sporazum, no kad je otkrio da spremaju njegovo umorstvo, i njih je poslao u progonstvo. U egzilu su se pridružili ondašnjim Židovima u Hajberu, te su odatle vrbovali sjeverna arapska plemena za savezništvo sa Abu Sufjanom. Pokazalo se zapravo da su pripadnici Nadira postali mnogo opasnijim neprijateljem otkako su iseljeni iz Medine. Pripadnici plemena Kurejza bili su pak na strani Meke tijekom bitke kod Hendeka, te su zbog njih u jednome trenutku muslimani bili suočeni sa sigurnim porazom. Muhamed više nije imao milosti. Sedam stotina muškaraca iz plemena Kurejza poubijano je, a njihove žene i djeca prodani su u roblje.

Pokolj pripadnika plemena Kurejza bio je strašan događaj, ali se taj čin ne smije sagledavati kroz prizmu etičkih mjerila našega doba. Arapsko je društvo bilo veoma primitivno: naime, muslimani su za dlaku izbjegli istrebljenje, i da je Muhamed samo protjerao pleme Kurejza, oni bi ojačali židovsku oporbu u Hajberu, što bi dovelo do još jednoga rata protiv *ume*. U Arabiji sedmoga stoljeća bilo je sasvim uobičajeno da arapski poglavar plemena ne iskazuje milost izdajnicima kao što su bili Židovi plemena

Kurejza. Pogubljenja su odaslala jezovitu poruku Židovima u Hajberu, čime je ušutkana poganska oporba u Medini, budući da su poganski vode bili u savezništvu sa židovskim pobunjenicima. Bila je to borba na život i smrt u kojoj je svaka od sukobljenih strana znala visinu uloga. Muslimani tijekom tih borbi nisu pokazivali neprijateljstvo prema Židovima u cjelini, nego jedino prema trima pobunjeničkim plemenima. Naime, Kuran je i dalje nala-gao muslimanima štovanje židovskih proroka, te poštiva-nje "sljedbenika prijašnjih objava". Manje židovske sku-pine ostale su živjeti u Medini, a Židovi su kasnije, kao i kršćani, uživali punu vjersku slobodu na područjima islamske vladavine. Antisemitizam je kršćanski porok. Mržnja prema Židovima unišla je snažno u muslimanski svijet tek nakon stvaranja države Izrael 1948. g., čime je označen arapski gubitak Palestine. Znakovito je da su muslimani sve antižidovske mitove, poput zaraznih spisa kao što su *Protokoli sionskih mudraca*, preuzeli iz Europe, budući da nisu imali svoju vlastitu tradiciju antisemitizma. Tako je ovo novo neprijateljstvo prema židovskom narodu ponukalo neke muslimane da citiranjem određenih dijelova Kurana, u kojima se govori o borbi sa tri židovska pobunjena plemena, opravdaju svoje predrasude. Služeći se tim stihovima van konteksta, oni iskrivljuju poruku Kurana i same stavove proroka, koji ni u kojem slučaju nije gajio odbojnost prema judaizmu.

Glavni cilj Muhamedove nepopustljivosti prema pripadnicima plemena Kurejza bio je prekid svih neprijatelj-

stava što je prije moguće. Po Kuranu, rat je tako velika nedaća da muslimani moraju svim sredstvima, koliko je god u njihovoj moći, obnoviti mir i normalan život u najkraćem mogućem vremenu.¹⁸ U Arabiji su sve tamošnje društvene zajednice stoljećima bile nasilne, pa je i *uma* morala izboriti svoj put k miru. Velike društvene promjene takve vrste, koje je Muhamed provodio na arapskome poluotoku, rijetko su prolazile bez krvoprolića. Međutim, Muhamed je nakon bitke kod jarka (Hendeka), pošto je ponizio Meku i slomio otpor u Medini, osjetio da je vrijeme zrelo za prekid *džihada*, te je započeo diplomatsku ofenzivu. U ožujku 628. g. poduzeo je hrabru i domišljatu inicijativu kojom je htio okončati sukob. Objavio je da namjerava učiniti *hadž* u Meku, pa je stoga potražio među svojim pristašama dobrovoljne suputnike. Budući da je hodočasnicima bilo zabranjeno nošenje oružja, muslimani su zapravo išli pravo u lavlje ralje, stavljajući se na milost neprijateljskih i srditih Kurejšita. Usprkos tome, oko tisuću muslimana pristalo je da se pridruži Proroku. Obučeni u tradicionalne bijele halje za *hadž*, krenuli su put Meke. Kurejšiti nisu smjeli Arapima zabraniti prilaz Kabi, niti su smjeli napadati dobronamjerne hodočasnike, jer bi takvim činom obesvetili svoju svetu dužnost čuvara tamošnje relikvije. Pa ipak, Kurejšiti su skupili trupe kojima su namjeravali napasti hodočasnike, prije nego stignu do područja grada gdje je nasilje bilo zabranjeno. Međutim, Muhamed ih je uspio izigrati, i uz pomoć svojih beduinskih saveznika uspio je stići u blizinu svetišta kod Hudejbije, gdje je

načinio logor i čekao na daljnji razvoj događaja. Kurejšite je Prorokova iskrena mirotvorna nakana napokon natjerala na potpisivanje mira s *umom*. Među, pripadnicima obiju strana ovo nije bilo popularno. Mnogi su muslimani bili ogorčeni tim činom, smatrajući ga sramotnim sporazumom, ali je Muhamed bio nepokolebljiv u ostvarivanju pobjede mirnim putem.

Ugovor na Hudejbiji predstavljao je još jednu točku preokreta. Taj je događaj ostavio snažan dojam na beduine, čiji je prijelaz na islam postao nešto više od puke mode. Međutim, ubrzo nakon potpisivanja primirja, Kurejšiti su prekršili sporazum napadom na jedno pleme koje je bilo u savezništvu sa Prorokom. Muhamedov je odgovor bio brz: skupio je vojsku od deset tisuća ljudi i odmarširao prema Meki. Suočeni sa tako moćnom vojnom silom, pragmatični su Kurejšiti znali da je svaki otpor uzaludan, pa su priznavši poraz, otvorili gradska vrata muslimanskoj vojsci. Tako je Muhamed zauzeo Meku bez prolijevanja krvi. Uništio je poganske idole oko Kabe, posvetio ju jednome Bogu Alahu, a starim je poganskim obredima *hadža* dodao islamske značajke, povezujući ih sa pripoviješću o Abrahamu, Hagari i Ismailu. Nijedan Kurejšit nije prisiljen da postane muslimanom, no Muhamedova je pobjeda čak i neke od njegovih najljućih neprijatelja poput Abu Sufjana uvjerila u propast stare religije. Kad je Muhamed 632. g. umro u naručju svoje ljubljene žene Aiše, gotovo su sva arapska plemena prišla *umi*, bilo kao članovi saveza ili kao preo-

braćeni muslimani. Budući da članovi *ume* nisu smjeli napadati jedni druge, grozomorni krug plemenskih ratovanja, osvete i protuosvete bio je prekinut. Gotovo bez ičije pomoći, Muhamed je vlastitim snagama uspio uspostaviti mir u ratom rascijepjenoj Arabiji.

Rašiduni (632.-661.)

Muhamedov život i njegova postignuća ostavit će neizbrisiv trag na duhovnim, političkim i moralnim pogledima muslimana. Prorok je svojom djelatnošću dao bitne odrednice islamskome shvaćanju "spasenja", kojemu glavno obilježje nije iskupljenje Adamovog "istočnog grijeha" i prihvaćanje vječnoga života, već ostvarenje društvene zajednice u kojoj se postupa po Božjim zapovijedima. Muslimani se time, nisu samo izbacili iz jedne vrste političkog i društvenog pakla koji je postojao u predislamskoj Arabiji, nego im je omogućeno takvo duhovno okruženje u kojemu su se lakše mogli svim svojim srcem predati Bogu koji ih je jedini mogao duševno ispuniti. Muhamed je postao arhetipskim simbolom savršenog podvrgavanja božanskome, te će muslimani, kao što ćemo vidjeti, stalno nastojati primjenjivati ta mjerila u svojem duhovnom i društvenom životu. Muhameda se nije nikada štovalo kao božansku osobu, ali ga se smatralo Savršenim čovjekom. Njegovo tako sveobuhvatno predanje Bogu omogućilo je

preobrazbu društva i skladan zajednički suživot arapskih plemena. Riječ *islam* etimološki dolazi od riječi *selam* (mir), pa je islam uistinu na samom svom početku promicao društvenu povezanost i slogu.

Međutim, Muhamed je postigao takav uspjeh zbog toga što je bio primalac božanske objave. Bog je Muhamedu, tijekom cijelog razdoblja njegova proročkog poziva, objavljivao svete stihove od kojih je kasnije načinjen Kuran. Kad god bi se suočio s nekom krizom ili dilemom, Muhamed bi, duboko uronivši u sebe, pronašao božanski nadahnuto rješenje. Njegov je život predstavljao stalan dijalog između transcendentne stvarnosti i nasilnih, bezrazložnih i nestalnih događaja ovoga svijeta. Stoga je Kuran, baveći se tadašnjim društvenim prilikama, u politiku unosio svoje božansko usmjerenje i prosvjetljenje. No, Muhamedovi nasljednici nisu bili proroci, pa će se u svojim odlukama morati oslanjati isključivo na svoj ljudski razum. Postavlja se pitanje, kako će oni ubuduće osigurati daljnje ispravno obnašanje svetih naloga od strane muslimanskih vjernika? Naime, oni su upravljali *umom*, koja je bila veća i složenija u svojem ustroju od male zajednice u Medini, gdje je svatko znao svakoga i gdje nije bilo potrebe za glomaznom upravom i činovništvom. Pitanje je, na koji način će Muhamedovi opunomoćenici (*kalifi*) sačuvati zasade prve *ume* u mnogo drugačijim okolnostima?

Prva četiri Muhamedova nasljednika uhvatila su se u koštac s tim teškim problemom. Svi su oni kao Prorokovi

najbliži suradnici imali vodeće uloge u Meki i Medini. Poznati su i kao *rašiduni*, "pravovjerni" kalifi. Razdoblje njihove vladavine je, kao i u Muhamedovo doba, vrijeme u kojem je muslimanska zajednica zadobivala svoja osnovna obilježja. Stoga će muslimani sebe i svoju teologiju određivati prema burnim, slavnim, pa i tragičnim događajima koji su obilježavali te godine.

Nakon prorokove smrti, vodeći su muslimani morali odlučiti o ustroju *ume*. Neki su od njih smatrali da *uma* ne treba postati državom, budući da je takvo društveno uređenje u Arabiji bilo nepoznato. Nekima se pak činilo da bi svaka plemenska skupina trebala birati svoga *imama* (vođu). Međutim, Prorokovi suradnici Abu Bekr i Omar ibn al-Hatab tome su se suprotstavili. Po njima, *uma* je trebala biti ujedinjena zajednica, koja mora imati jednog vođu, kao što je to bio Prorok. Bilo je i onih koji su bili uvjereni da je Muhamed htio da ga naslijedi Ali ibn Abu Talib, njegov najbliži muški rođak. U Arabiji, gdje je krvno srodstvo bilo svetinja, smatralo se da svojstvena obilježja poglavara prelaze na njegove nasljednike, pa su mnogi muslimani vjerovali da je Ali naslijedio dio Muhamedove osebujne karizme. No iako je Alijeva pobožnost bila neupitna, on je bio još mlad i neiskusn, pa je stoga većinom glasova izabran Abu Bekr za prvoga Prorokovog kalifa.

Abu Bekrova vladavina (632.-4.) bila je kratka, ali značajna. Uglavnom je bio zaokupljen takozvanim ratovima protiv *ride* (otpadništva), kada su različita plemena nasto-

jala raskrstiti s *umom*, u želji da zadobiju svoju prijašnju neovisnost. Ipak ti ratovi nisu označavali neki širi vjerski raskol. Pobuna je imala uglavnom politički i privredni značaj. Mnoga beduinska plemena koja su ušla u Islamski savez nisu pokazivala preveliko zanimanje za detalje Muhamedove religije. Prorok je realistično procijenio da uspostavljena savezništva imaju uglavnom politički značaj, gdje jedan poglavar plemena udružuje snage sa drugim poglavarima, što je uostalom bilo uobičajeno u arapskoj pustari. Neki su plemenski vode smatrali da se savez sklopljen s Muhamedom ne odnosi na njegove nasljednike i da nakon njegove smrti imaju pravo slobodno napustiti *umu*. Time su navukli na sebe gnjev i brzi protuudar muslimanske vojske.

Pa ipak, vrlo je znakovito da su mnogi pobunjenici nastojali tim ustancima dati religijsko opravdanje; ustanički su se vode često proglašavali prorocima, te su primali "objave" kuranskog tipa. Arapi su sve to duboko proživljavali. Oni nisu bili religiozni u današnjem smislu te riječi, budući da za njih vjera nije bila osobna stvar vjernika koji je doživio nutarnje preobraćenje. Prorok je raskrstio s prošlošću, pa su se Arapi iznenada - gotovo trenutno - našli po prvi put dijelom ujedinjene zajednice, oslobođeni tereta stalnih, razornih ratova. U kratkom razdoblju Muhamedove vladavine, oni su postali svjesni mogućnosti potpuno drugačijeg načina življenja, povezanog s religijskom promjenom. Ono što ih je zadesilo u vrijeme Muhameda, imalo je takav zapanjujući učinak da

su čak i oni koji su nastojali raskinuti s *umom*, mogli jedino djelovati i misliti na proročki način. Muslimanima je vjerojatno tijekom ratova protiv *ride* postalo jasno da je Muhamed bio posljednji i najveći od svih proroka. Međutim, s obzirom da ta činjenica Muhamedovog proštva nije sasvim jasno iskazana u Kuranu, muslimani su se morali suočiti s izazovom novonastalih proroka *ride*.

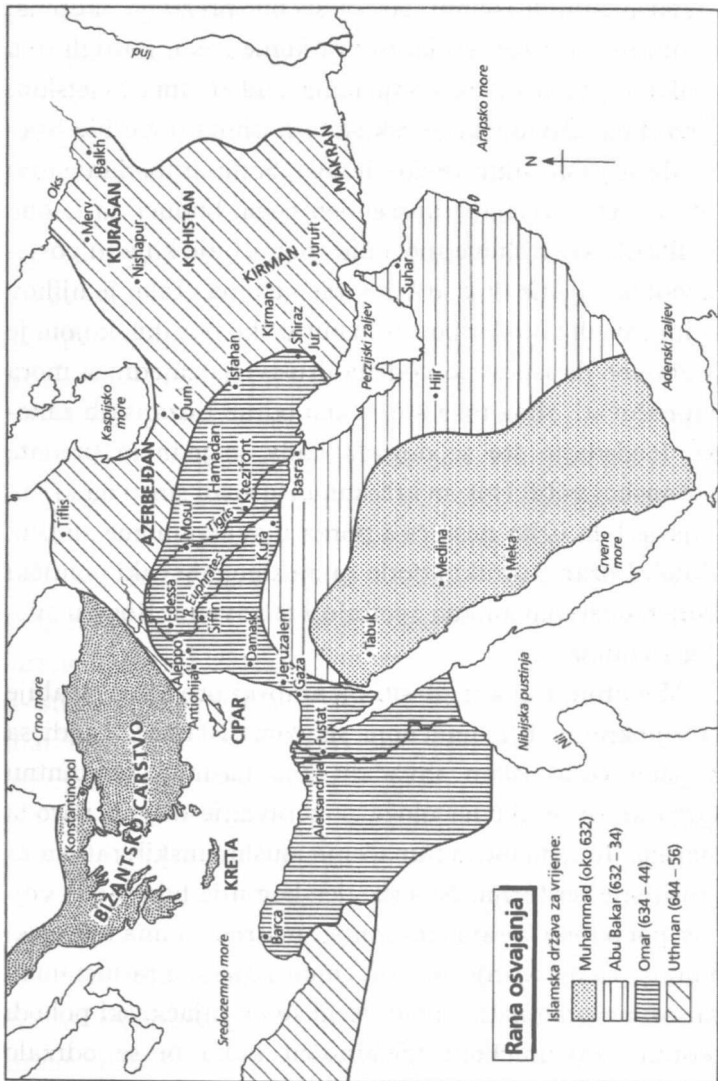
Abu Bekr je suzbio ustanke svojom mudrošću i blagošću, te je time napokon uspio u potpunosti ujediniti Arabiju. Razborito je uvažio sve pritužbe ustanika i nije vršio odmazdu nad onima koji su se vratili u svoje jato. Većinu povratnika među muslimane zapravo je primamio izgled da sudjeluju u vrlo unosnim ratnim pohodima (*gaza*) u susjedne zemlje, čiji je vrhunac dosegnut za vladavine drugog kalifa Omara ibn al-Hataba (634.-44.). Ti su napadi bili reakcija na problem koji se javio nakon uspostave novog mira na poluotoku. Stoljećima su Arapi pokrivali svoje nedostatne zalihe vođenjem *gaza*, no islam je tome stao na kraj, budući da plemenima *ume* nije bilo dopušteno međusobno ratovanje. Što je moglo zamijeniti *gaze*, koje su Arapima omogućavale da izbjegnu život u oskudici? Omaru je bilo sasvim jasno da *uma* potrebuje red. Bezakonje je trebalo staviti pod kontrolu, a sva pregnuća, koja su prije služila pljački i međusobnom neprijateljstvu, odsada su trebala služiti zajedničkom cilju. Očigledno, jedino što je preostalo, bili su napadački pohodi na nemuslimanske zajednice u susjednim zemljama. Jedinstvo *ume*

jedino se moglo sačuvati napadima na područja izvan Arabije, čime je također ojačan autoritet kalifa. Arapi su tradicionalno bili neskloni kraljevstvu i poprijeko su gledali svakog vladara koji bi upravljao na način monarha. No, tijekom ratnih pohoda ili traženja novih ispaša prihvaćali su autoritet jednoga predvodnika. Omar je stoga sebe prozvao *emirul-muminim* (vođa vjernika). Muslimani su doduše priznavali njegovu vlast u pitanjima koja su se odnosila na *umu*, ali su i dalje sami odlučivali o svemu onome što se ticalo njih kao pojedinaca.

Pod Omarovim vodstvom Arapi su provalili u Irak, Siriju i Egipat, i postigli niz nevjerojatnih vojnih pobjeda. Perzijsku su vojsku porazili u bici kod Kadisije (637.), nakon koje je uslijedio pad Ktezifona, prijestolnice perzijskih Sasanida. Čim su stekli dovoljno snage u ljudstvu, muslimani su bili u stanju zauzeti čitavo Perzijsko Carstvo. Doduše, Bizantsko Carstvo im je pružilo otpor, pa stoga nisu zauzeli središnje bizantsko područje u Anatoliji. Ipak, muslimani su pobijedili u bitci kod Jarmuka (636.) u sjevernoj Palestini, osvojili Jeruzalem 638. g., te su do 641. g. uspostavili vlast nad čitavom Sirijom, Palestinom i Egiptom. Muslimanske su vojske doprle sve do Kirenaike na obalama Sjeverne Afrike. Samo dvadeset godina nakon bitke na Bedru, Arapi su posjedovali ogromno carstvo. No, širenje se nastavilo. Stoljeće nakon prorokove smrti, Islamsko se Carstvo prostiralo od Pireneja do Himalaja. Sve je to označavalo samo još jedno čudo i znak Božanske sklonosti. Prije no

što su pristupili islamu, Arapi su bili prezrena skupina; međutim, su u nevjerojatno kratkome roku, postigli dva velika vojna uspjeha pobjedama nad dvama svjetskim carstvima. Osvajačko je iskustvo u njima pobudilo osjećaj da se nešto silno veliko dešava. Samo pripadanje *umi* bilo je već doživljaj transcendentnoga, budući da je ono nadilazilo sve njihove spoznaje i domišljaje koje su posjedovali u vrijeme dok su bili u plemenima. Tako je njihov vojni uspjeh također potvrdio kuransku poruku, kojom je naglašeno da ispravno vodena društvena zajednica mora napredovati, zbog toga što je ona odraz Božanskih zakona. Pogledajte što se događa kada se jednom predate Božanskoj volji! Dok su kršćani u Isusovoj smrti na križu, koja je bila očita nesreća i poraz u svjetovnome smislu, vidjeli Božansku ruku, dotle su muslimani svaki politički uspjeh doživljavali kao svetinju i otkrivenje Boga u svojim životima.

Međutim, treba naglasiti da arapski prodor iz Arabije nije pokrenut bjesomučnom snagom "islama". Ljudi sa Zapada često islam shvaćaju kao nasilnu, militantnu vjeru kojoj je glavna uloga pokoravanje drugih naroda mačem. To je netočno tumačenje muslimanskih ratova za proširenje teritorija. Ničega vjerskog nije bilo u tim vojnim pohodima, a sam Omar nije smatrao da ima božanski mandat za osvajanje svijeta. Omar i njegovi ratnici imali su sasvim pragmatičan cilj: težili su da pljačkaški pohodi postanu zajedničkom djelatnošću kako bi se održalo jedinstvo *ume*.

Stoljećima su Arapi pokušavali povesti napadačke pohode na naselja bogatijih zemalja izvan arapskog poluotoka; razlika je bila sada ta što su se oni pri svojim provalama suočili sa slabostima susjednih carstava. Perzija i Bizant su se međusobno sukobljavali već desetljećima u dugim i razornim nizovima ratova. Jedni i drugi bili su iscrpljeni. U Perziji su pak društveni razdori i velike poplave dotukle gospodarstvo. Mnogi pripadnici sasanidske vojske bili su arapskog porijekla, te su prebjegli muslimanskim napadačima tijekom njihova vojnog pohoda. U sirijskim i sjevernoafričkim provincijama Bizantskog Carstva, mjesnom je stanovništvu omrznula vjerska nesnošljivost kršćanskih pravoslavnih ustanova, pa je bilo nesklono da pomogne Bizantu tijekom arapskog upada. Usprkos tome, kao što je već prije rečeno, muslimani nisu uspjeli prodrijeti u srce Bizanta, Anatoliju.

Kasnije, nakon što su muslimani stvorili svoje veliko carstvo, islamski je zakon dao religijsko tumačenje tog osvajanja, podijelivši svijet na dva velika područja stalnog međusobnog sukobljavanja - darul-islam (islamska zemlja) i darul-harb (ratna zemlja). Međutim, muslimani su zapravo prihvatili granice svoga širenja ostvarenog u to doba, te su živjeli u prijateljskim odnosima sa nemuslimanskim svijetom. Kuran ne posvećuje ratno djelovanje. U njemu se jedino opravdava pravedni rat samoobrane kako bi se sačuvale čudoredne vrijednosti, ali se osuđuje ubijanje i agresija.¹⁹ Nadalje, Arapi su, napustivši svoj poluotok, došli do saznanja da gotovo svi izvanjski narodi pripadaju *ehlul-kitabu*,

"sljedbenicima prijašnjih objava", to jest onima koji su primili autentične svete spise od samoga Boga. Oni stoga pripadnike Knjige nisu prisiljavali da predu na islam; u stvari, do sredine osmoga stoljeća prisilna se konverzija uopće nije običavala. Muslimani su vjerovali da je islam isključivo religija za Ismailove potomke, kao što je judaizam bio vjera Izakovih sinova. Arapska su plemena oduvijek pružala zaštitu slabijim nearapskim narodima koji su kasnije prešli na islam (*mevle*). Jednom kad su Židovi, kršćani i zoroastrijanci u muslimanskome carstvu postali *zimije* (zaštićene osobe), oni više ni na koji način nisu mogli biti napadani ili pljačkani. Među Arapima je oduvijek bila stvar časti da se prema svojim šticienicima odnose dobro, da im pomažu ili da vrše odmazdu nad onima koji su im načinili zlo. *Zimije* su plaćali porez, a za uzvrat im je pružana vojna zaštita. Osim toga, mogli su slobodno ispovijedati svoju vjeru, budući da se to u Kuranu izričito zapovijeda. Uistinu, neki su kršćanski vjernici, koje je pravoslavna crkva proganjala radi njihovih heretičkih stavova, radije prihvaćali muslimansku, nego bizantsku vlast.

Omar je bio odlučan u uspostavi čvrste discipline. Arapskim vojnicima nije dano da uživaju u plodovima pobjede, a osvojene se zemlje nisu dijelile među pobjedničkim zapovjednicima, nego su prepuštane prijašnjim vlasnicima, koji su zauzvrat plaćali rentu muslimanskoj državi. Nadalje, muslimanskim vojnicima nije dopušteno naseljavanje u gradovima. Umjesto toga, izgrađeni su utvrđeni vojnički gradovi (*amsar*) na strateški važnim položajima:

Kufa u Iraku, Basra u Siriji, Kum u Iranu i Fustat na delti Nila. Damask je bio jedini stariji grad koji je postao jednim od muslimanskih središta. U svakome *amsaru* izgrađena je džamija, gdje su garnizonski vojnici na sveti muslimanski petak obavljali molitve, budući da su *amsari* zapravo bili neka vrsta islamskih obrazovnih središta za vojnike. Omar je posebno naglašavao važnost obiteljskih vrijednosti, strogo se je odnosio prema pijanstvu, te je poticao prorokove asketske vrline, koji je, kao i sam kalif, živio vrlo skromno. *Amsari* su također imali ulogu arapskih enklava, gdje su nearapske tradicije, koje su se mogle uskladiti s kuranskim svjetonazorima, nastavile cvjetati u muslimanskome ozračju. U to je vrijeme islam još uvijek bio suštinski arapska religija. Svaki *zimija* koji se preobratio na islam morao je postati *mevlom* ("klijentom") jednoga od plemena, a time i pripadnikom arapskog društvenog sustava.

Međutim, zlatno doba islama završilo je u studenome 644. g., kada je perzijski ratni zarobljenik, zbog nekih neraščišćenih računa, bodežom izbo Omara u džamiji u Medini. Završne godine *rašiduna* obilježene su nasiljem. Šest bliskih Muhamedovih suradnika izabralo je Osmana ibn Afana trećim kalifom. Osman je imao daleko slabiji karakter od svojih prethodnika, iako je tijekom prvih šest godina njegove vladavine *uma* uznapredovala. Vladao je znalački, pa su stoga muslimani osvojili nove teritorije u susjednim zemljama. Bizantu su preoteli Cipar izbacivši ga iz zapadnog Sredozemlja, dok su njihove vojne snage u Sjevernoj Africi došle sve do Tripolija, glavnoga grada

današnje Libije. Na istoku su muslimani zauzeli veliki dio Armenije, prodrli na Kavkaz, te su proširili svoju vlast sve do rijeke Oks u Iranu, Herata u Afganistanu i Sinda na Indijskom potkontinentu.

Usprkos tim pobjedama, vojnici su bili sve nezadovoljniji, budući da je došlo do velikih promjena u društvenom ustroju muslimanske zajednice. U malo više od jednoga desetljeća, arapski su vojnici svoj ogrubjeli nomadski način života zamijenili s potpuno različitim životom profesionalnih vojnika. Ljeta i zime su provodili u vojnim utvrdama daleko od svojih domova. Razdaljine su u carstvu bile sve veće, tako da su i ratni pohodi postajali sve naporniji, a osim toga ni ratni plijen nije više bio tako velik. Osman je i dalje priječio svoje zapovjednike i najbogatije mekanske obitelji da zadobiju privatna imanja na područjima Iraka i drugih osvojenih zemalja, što ga je učinilo vrlo nepopularnim, posebice u Kufi i Fustatu. Osman je također omrznuo muslimanima iz Medine, dajući najutjecajnije društvene i privredne položaje članovima svoje obitelji Omejida. Optuživalo ga se za nepotizam, premda su mnogi muški članovi iz te obitelji bili vrlo sposobni ljudi. Osman je primjerice imenovao Muaviju, sina Muhamedovog starog neprijatelja Abu Sufjana, namjesnikom Sirije. Muavija je bio dobar musliman i vrlo sposoban upravitelj, poznat po svojoj staloženosti i odmjerenom procjenjivanju okolnosti. Pa ipak, muslimani iz Medine, koji su se hvastali svojom ulogom Prorokovih pomagača (*ansari*), nisu mogli prijeći preko toga da se Abu Sufjanov porod protežira. Recitatori

Kurana (*ashabi* - oni koji su naučili cjelokupan tekst Kurana napamet - op. prev.), koji su kuranski spis znali u dušu i koji su bili glavni vjerski autoriteti, nisu blagonaklono gledali na Osmanovo nastojanje da se u utvrđenim vojničkim gradovima dopušta samo jedna verzija svetoga spisa, a da se druge verzije zabranjuju. Naime, većina recitatora nije bila sklona toj Osmanu omiljenoj verziji Kurana, mada su se sve one razlikovale tek nekim manje važnim detaljima. Nezadovoljnici su sve više pogledavali na Alija ibn Abu Taliba, prorokova rođaka, koji se, tako se bar čini, protivio i Omarovoj i Osmanovoj politici podržavanjem "vojničkih prava" i suprotstavljanjem moćnom centraliziranom ustroju vlasti.

656. g. nezadovoljstvo je doživjelo vrhunac u pravoj pobuni. Oveća skupina arapskih vojnika iz Fustata vratila se u Medinu zahtijevajući svoja prava, no kada su shvatili da ih Osman samo zavlači, opkolili su njegov skromni dom, provalili u njegove odaje, te ga usmrtili. Pobunjenici su nakon toga proglasili Alija novim kalifom.

Prvi fitnet

Ali se činio razumljivim izborom. Odrastao je u Prorokovom okruženju, ispunjen Muhamedovim idealima. Bio je vrstan vojni zapovjednik, pisac nadahnutih pisama - još i danas ih se smatra klasikom muslimanskih tekstova -

svojim časnicima, u kojima propovijeda nužnost pravednog i milosrdnog odnosa prema pokorenim narodima. No, usprkos njegovoj bliskosti s Prorokom, njegova vladavina nije bila općepriznata. Alija su podržavali *ansari* iz Medine, pa i oni Mekanci koji su se protivili usponu Omejida. Također su mu se pridružili muslimani koji su još živjeli nomadskim načinom života, posebice u Iraku, gdje je utvrđeni vojnički grad Kufa bio jako Alijevo uporište. Međutim, budući da je Osman, kao i Ali, bio Muhamedov zet, te je bio jedan od prvih preobraćenika na islam, njegovo je umorstvo bilo toliko šokantan događaj da je uskoro nakon toga započeo petogodišnji građanski rat unutar *ume*, poznat i kao *fitnet (fitna)* - vrijeme iskušenja.

Muhamedova najdraža žena Aiša, zajedno sa svojim rođakom Talhom i Muhamedovim bliskim suradnikom iz Meke Zubejrom, napala je Alija zbog nekažnjavanja Osmanovih ubojica. Budući da je vojska bila raspoređena u provincijama, pobunjenici su bili u stanju da neometeni brzim maršem krenu iz Medine prema Basri. Ali je bio u vrlo teškom položaju. On sam bio je užasnut Osmanovim umorstvom i kao pobožan čovjek nije mogao takvo što opravdati. No, njegovi su pristaše smatrali da je Osman zaslužio smrt, jer nije vladao pravedno, niti u skladu s načelima Kurana. Ali se nije mogao odreći svojih sljedbenika, te je izbjegao u Kufu koju je učinio svojom prijestolnicom. Nakon toga krenuo je s vojskom prema Basri, gdje je lako potukao pobunjenike u takozvanoj Devinoj bici, koja je tako prozvana, stoga što je Aiša tije-

kom bitke promatrala bojište jašući na devu. Ali je svim svojim pristašama nakon pobjede osigurao dobra namještenja, podijelio plijen među njima, ali im i dalje nije priznavao puna "vojnička prava", ne dopustivši im preuzimanje Savada, bogatog poljoprivrednog kraja oko Kufe, koji je bivšem Perzijskom Carstvu donosio najveće prinose. Naposljetku, u Alija više nitko nije imao povjerenja, jer s jedne strane nije zadovoljio prohtjeve svojih istomišljenika, a s druge strane protivnici su mu zamjerali neosuđivanje Osmanova umorstva.

U Siriji nisu priznavali Alijevu vlast, tamo je postojala snažna oporba na čelu sa Muavijom koji je imao svoju vlastitu prijestolnicu u Damasku. Osman je bio njegov rođak, te je njemu kao novoj glavi obitelji Omejida i arapskome plemenskome poglavaru bila dužnost da osveti njegovu smrt. Muaviju su podržavali bogati klanovi iz Meke i sirijski Arapi koji su cijenili njegovu odlučnu i razboritu vladavinu. Ali je vjerojatno čak bio sklon Muaviji, pa stoga na početku nije poduzimao nikakve korake. Naime, i sama pomisao da bi Prorokovi rođaci i suradnici napadali jedni druge bila je svakome muslimanu užasavajuća. Muhamedova misija imala je kao prvenstveni cilj uspostavu jedinstva među muslimanima i ujedinjenje *ume*, čime bi se približilo idealnoj jednosti Boga. Da bi spriječile zastrašujuću mogućnost daljnjeg sukobljavanja, obje su se strane sastale kod mjesta Sifin na gornjem Eufratu 657. g. kako bi postigle primirje, no pregovori nisu urodili plodom. Muavijini su pristaše stavili primjerke Kurana na vrhove

svojih kopalja, i pozivali neutralne muslimane da u skladu sa Božjim načelima presude među suparnicima. Arbitraža je presudila protiv Alija, i mnogi njegovi sljedbenici nastojali su ga navesti da prihvati tu odluku. Osjetivši pravi trenutak, Muavija je zbacio Alija, vojsku poslao u Irak i proglasio se kalifom u Jeruzalemu.

Međutim, neke od radikalnijih Alijevih pristaša zaprepastilo je Alijevo podvrgavanje arbitražnoj odluci i oni su odbili prihvatiti presudu. Po njima, Osman nije živio u skladu sa Kuranom, a Ali je, postigavši kompromis s pobornicima nepravde, zapravo podržao Osmanove zablude i sišao s pravoga puta, pa je stoga u njihovim očima i on prestao biti istinskim muslimanom. Ti su radikali uskoro napustili *umu*, za koju su tvrdili da je izdala duh Kurana, te su podigli svoj vojni logor i izabrali svoga zapovjednika. Ali je vrlo brzo uspio savladati ekstremiste u svojim redovima, koji su postali poznati kao *haridžiti* (otpadnici), ubivši organizatore pobune, ali je pokret zadobio mnoge simpatizere diljem carstva. Mnogi su od njih u stvari bili nezadovoljni nepotizmom Osmanove vladavine, te su željeli povrat kuranskog duha jednakopravnosti. Haridžiti nisu nikad postali nekom brojnijom skupinom, ali je njihova uloga u islamskoj povijesti vrlo važna, bili su prvi slučaj nečega što bitno označava muslimansko društvo, a to je da su sve nove teološke zamisli i pokreti bujno nicali u trenucima kad je politika štetno djelovala na moral *ume*. Haridžiti su smatrali da vladar islamske zajednice ne smije biti najmoćniji, već najpo-

božnji musliman; kalifi nisu smjeli biti moćnici poput Muavije. Bog je ljudima darovao slobodnu volju, a kako je On pravedan, kaznit će zlotvore kao što su Muavija, Osman i Ali, koji su, izdajući islam, postali vjerski otpadnici. Haridžiti su bili vrlo radikalni u svojim stavovima, ali su time omogućavali muslimanskim vjernicima da slobodno preispituju tko je među njima i njihovim vodama uistinu musliman, a tko nije. Pitanje političkog vodstva imalo je toliku religijsku važnost da je ono oduvijek bilo povezivano sa idejama Božanske naravi, predestinacijom i ljudskom slobodom.

Ali je zbog svojeg okrutnog odnosa prema haridžitima izgubio mnogo pristaša, čak i u Kufi. Muavija je pak bio na dobitku stekavši nove sljedbenike iz Alijevih redova, ali je većina Arapa ostala neutralna. Drugi pokušaj arbitraže, kojim se nastojalo pronaći drugog kandidata za kalifa, propao je; Muavijina je vojska naposljetku skršila svaki otpor njegovoj vladavini u Arabiji, a Alija su ubili haridžiti 661. g. Oni koji su ostali vjerni Alijevoj stvari, u Kufi su proglasili njegova sina Hasana nasljednikom, no Hasan je postigao dogovor s Muavijom, te se za priličnu novčanu naknadu povukao u Medinu, gdje je živio potpuno apolitično do kraja života 669. g.

Tako je *uma* ušla u novu fazu. Muavija je učinio Damask svojom prijestolnicom, te je započeo obnavljati jedinstvo muslimanske zajednice. Međutim, posljednji su sukobi učinili svoje. Muslimani Iraka i Sirije bili su neprijateljski raspoloženi jedni prema drugima. Osim toga,

muslimani su zapravo Alija smatrali čudorednim, pobožnim čovjekom kojeg je porazila logika praktične politike. Čin umorstva čovjeka, koji je bio prvi muški preobraćenik na islam i Prorokov najbliži muški suradnik, s pravom se sagledavao kao nešto izrazito nečasno, te je potaknuo vrlo ozbiljna pitanja o moralnoj vjerodostojnosti *ume*. Kao što je već rečeno, prema arapskoj tradiciji muški potomci nasljeđivali bitne značajke svojih očeva, pa se stoga mislilo da je i Ali morao nešto naslijediti od Prorokove osebjnosti, te su slijedom toga neki muslimani počeli štovati sve Alijeve muške potomke. Udes nesretnoga Alija, čovjeka kojeg su izdali njegovi prijatelji kao i njegovi neprijatelji, postao je simbolom stalne životne nepravde. S vremenom, muslimani koji su se protivili, kalifatskom načinu vladanja, istupit će poput haridžita iz *ume*, te će pozvati sve istinske muslimane da im se pridruže u borbi (*džihad*) za viša islamska načela. Oni će se proglasiti pripadnicima Alijeve stranke-Šiat Ali (Ši'a Ali).

Drugi su muslimani pak zauzeli neutralan stav. Njih su strašile ubojite podjele koje su cijepale *umu*, pa je za mnoge jedinstvo, kao nikada prije, postalo odsudnom islamskom vrednotom. Mnogi su bili nezadovoljni Alijem, ali im je isto tako bilo jasno da je Muavija daleko od idealnog vode. Muslimanski su se vjernici često sa sjetom prisjećali vremena četvorice *rašiduna*, kao razdoblja kada su muslimanima vladali pobožni ljudi, koji su bili bliski s Prorokom, ali su ih zlotvori upropastili. Događaji prvoga *fitneta* zadobili su simboličan značaj, te su se suprotstav-

ljene muslimanske strane tijekom međusobnog sukobljavanja pozivale na tragične incidente toga razdoblja kako bi opravdale svoj islamski poziv. Pa ipak, svi su bili složni u tome da je zamjena Medine, prijestolnice proroka i *rašiduna*, omejidskim Damaskom bila više od obične političke smicalice. Izgledalo je da *uma* napušta Prorokov svijet i da postoji opasnost da ona izgubi svoj temeljni smisao. Pobožniji i savjesniji muslimani bili su odlučni u tome da iznađu nove načine njezina vraćanja na pravi put.

Omejidi i drugi fitnet

Kalif Muavija (661.-80.) naumio je obnoviti jedinstvo carstva. Muslimane je užasavao *fitnet* (građanski rat), bili su svjesni svoje ranjivosti u *amsarima*, odvojenim od arapskih područja i okruženim potencijalnim neprijateljima. Jednostavno si nisu smjeli priuštiti još jedan smrtonosni građanski rat. Muslimani su imali potrebu za moćnim vladarom, a Muavija je kao vrlo sposoban monarh bio u stanju ispuniti njihova htijenja. Ponovno je oživio Omarov sustav razdvajanja arapskih muslimana od ostalog stanovništva, te iako su mnogi Arapi i dalje zahtijevali svoje pravo da na zauzetim područjima imaju svoja zemljišta i imovinu, Muavija im to nije dopuštao. Također se protivio nasilnim preobraćenjima na islamsku vjeru, a između ostaloga, zaslužan je i za stvaranje učinkovite administracije. Islam je tako ostao religija osvajačke arapske elite. Na početku su se Arapi, koji nisu imali iskustva u pitanjima monarhističkog upravljanja, oslanjali na stručnost nemuslimana, koji su prije toga služili Bizantskom i Perzijskom Carstvu, ali su kasnije postupno počeli istiskivati *zimije* s vodećih položaja. Do osmoga stoljeća, Omejidi su postupno sva osvojena područja,

koja su se kulturno i religijski međusobno posve razlikovala, stopili u ujedinjeno carstvo zajedničke ideologije. To je uistinu bilo veliko postignuće; bilo je prirodno da omejidski dvor naskoro započne razvijati bogat kulturni i raskošan način života, te je u mnogome postao uglavnom sličan svakoj drugoj vladajućoj klasi.

Postoji jedna dilema. Naime, iz povijesnog iskustva prošlih stoljeća, ustanovilo se da je apsolutna monarhija bila jedini učinkovit način vladavine negdašnjih carstava zasnovanih na poljoprivredi, da je osim toga bila daleko uspješnija od vojničke oligarhije u kojoj su se vojni zapovjednici obično međusobno borili za vlast. Da se jednoga čovjeka učini toliko povlaštenim da u odnosu na njega i bogati i siromašni izgledaju jednako podređeno, to je nešto što je nama u današnje doba demokracije potpuno nezamislivo, ali se mora uzeti u obzir da je demokracija moguća samo u industrijaliziranim društvima, čiji tehnološki razvitak omogućuje stalnu reprodukciju sredstava za proizvodnju i potrošnju: demokratska opcija nije bila moguća prije stupanja suvremenog Zapada na povijesnu scenu. To je bilo doba u kojem je monarh, toliko moćan da nije imao suparnika s kojim bi morao voditi borbu za svoju prevlast, mogao izgladiti sve razmirice plemenitaša, i razumno uzimati u obzir zamolbe onih koji su se zauzimali za siromašne. Kako će se kasnije pokazati, sklonost monarhiji bila je toliko velika da su lokalni vlastodršci, premda stvarno moćni u velikome carstvu, i dalje bili ulizivački nastrojeni prema kralju, te su se proglašavali nje-

govim vazalima. Omejidski kalifi vladali su glomaznim carstvom, koje se nastavilo širiti tijekom njihove vladavine. Omejidi su uspostavili red kako bi sačuvali mir, ali su istovremeno postali i apsolutnim monarsima, pa se nužno postavlja pitanje, kako će se takva vrsta vladavine uskladiti s arapskom tradicijom s jedne strane i naloženom radikalnom jednakopravnošću u Kuranu s druge strane?

Prvi omejidski kalifi nisu bili apsolutni monarsi. Muavija je još uvijek vladao na način arapskih plemenskih poglavara, točnije kao prvi među jednakima. Arapi su oduvijek bili nepovjerljivi prema ustanovi kraljevstva, koje je bilo neprikladan način vladavine u krajevima gdje su brojne male plemenske skupine morale ratovati za vrlo oskudna prirodna bogatstva. Oni nisu poznavali dinastički sustav nasljeđivanja, budući da je među Arapima bilo uvriježeno birati uvijek ljude koji su se u određenome trenutku pokazali najprikladnijima za predvodnike plemena. Međutim, *fitnet* je ukazao na opasnosti izborne monarhije. Pogrešno bi bilo misliti da su Omejidi bili "svjetovni" vladari. Muavija je bio religiozan i pobožan musliman prema svim kriterijima islamske vjere. Bio je predan svetosti Jeruzalema, prve muslimanske *kible* i doma mnogih velikih proroka prošlosti. Bez prestanka je radio na ujedinjenju *ume*. Njegova se vladavina zasnivala na kuranskom načelu da su svi muslimani braća, te da se ne smiju međusobno sukobljavati. Obznanio je vjersku slobodu i osobna prava *zimijama* na osnovama kuranskog nauka. No, doživljaj *fitneta* neke je muslimane uvjerio,

kao što je to bio slučaj sa haridžitima, da islam znači mnogo više od svega navedenoga, bilo u društvenoj, bilo u osobnoj domeni života.

Stoga je postojao potencijalni sukob između potreba agrarne države i islama, što se tragično pokazalo istinitim nakon Muavijine smrti. Muavija je odavno shvatio da treba napustiti staru arapsku tradiciju biranja vlasti kako bi se očuvala ustanova nasljeđivanja monarha, pa je prije svoje smrti uredio da na prijestolje stupi njegov sin Jezid I. (680.-83.). Međutim, to je odmah potaklo nove povike nezadovoljnika. U Kufi, Alijevi su privrženici ponudili vlast njegovome drugome sinu Huseinu, koji je stoga napustio Medinu, te krenuo prema Iraku s malenom skupinom sljedbenika, zajedno sa njihovim ženama i djecom. U međuvremenu, se lokalni omejidski namjesnik, zadbivši njihovu podršku zbližio sa stanovnicima Kufe. Husein se ipak, nije namjeravao predati, bio je uvjeren da će prizor Prorokovih potomaka kako marširaju u potrazi za istinskim islamskim vrednotama podsjetiti pripadnike *ume* na njihove prvotne dužnosti. Na poljanama Kerbele, blizu Kufe, omejidske trupe opkolile su i izvršile pokolj nad Huseinom i njegovim sljedbenicima. Husein je posljednji umro, držeći svoje nedoraslo dijete u naručju. Svi su muslimani oplakivali tragičnu smrt Prorokova unuka. Uza sve to, Huseinov je usud još jače usmjerio vjersku pozornost onih koji su sebe smatrali pripadnicima Alijeve stranke (Šiat Ali) na Prorokove potomke. Kao i Alijevo umorstvo, tragedija na Kerbeli postala je među

šijitskim muslimanima simbolom za neprestanu nepravdu koja sačinjava ljudsko življenje; taj je događaj također ukazivao na nemogućnost uklapanja religijskih zapovijedi u okrutni svijet politike, koji se činio pogubno nasuprotnim svijetu moralnih načela.

Još je pogubniji bio ustanak na Hedžasu kojeg je podigao Abdulah ibn al-Zubejr, sin jednoga od pobunjenika protiv Alija u Devinoj bici. Zubejrova je pobuna imala za cilj vraćanje izvornih vrednota prve *ume* uklanjanjem Omejida sa vlasti i ponovno uspostavljanje prijašnje središnje uloge Meke i Medine u islamskome svijetu. 683. g. Omejidske su trupe zauzele Medinu, ali su morale odustatu od opsade Meke, jer su bile potpuno smetene preranom smrću kalifa Jezida I. i njegovog sina Muavije II., koji su obojica umrli iste godine. I tako je *uma* bila još jednom podijeljena građanskim ratom. Ibn Zubejr je uspio postići da ga mnogi muslimani širom carstva priznaju kalifom, ali je na Hedžasu ostao izoliran od ostatka muslimanskog svijeta, jer su haridžitski pobunjenici uspostavili neovisnu državu u središnjoj Arabiji 684. g. Osim toga, haridžiti su digli ustanke u Iraku i Iranu; šijiti pak podigli su pobunu u Kufi kako bi osvetili Huseinovu smrt, te istakli kandidaturu drugih Alijevih sinova. Svi su pobunjenici u jednoj stvari bili složni: dijelili su jednake kuranske ideale jednakopravnosti. Međutim, sirijske jedinice Muavijinog rođaka Mervana i Mervanovog sina Abd el-Malika (Abdulmelika) bile su te koje su na kraju odnijele pobjedu. Do 691. g. oni su nanijeli poraz gotovo svim

svojim protivnicima, a slijedeće su godine porazili i pogubili i samoga Ibn al-Zubejra.

Abdumelik (685.-705.) je uspio ponovno učvrstiti prevlast Omejida pa je posljednjih dvanaest godina njegove vladavine obilježeno mirom i napretkom. Nije još bio apsolutni monarh u pravome smislu te riječi ali je nakon drugog *fitneta* bilo jasno da k tome teži. Postigao je jednodušnu složnost *ume* protiv lokalnih arapskih poglavara, bacio sve pobunjenike na koljena, te je provodio odlučnu politiku centralizacije. Arapski je postao službenim jezikom carstva umjesto perzijskoga; počelo se sa izradom islamskog kovanog novca na kojemu su bili urezani kuranski stihovi. U Jeruzalemu 691. g., dovršena je Kupola na Stijeni, prvi poznatiji islamski spomenik, koji je ponosno predstavljao islamsku nadmoć nad ostalim vjerama u tome svetome gradu u kojem su većina stanovnika bili kršćani. Izgradnjom te džamije htjelo se pokazati da islam ostaje prisutan u Jeruzalemu. Kupola je također postavila temelje islamskog jedinstvenog arhitektonskog i umjetničkog stila gradnje. Islamska umjetnost nije težila ukrašavanju, jer bi ono vjernike udaljavalo od transcendentnoga koje ljudski kipovi i slike ne mogu primjereno izraziti. Umjesto ukrasa, na unutrašnjim zidovima džamije ugravirani su kuranski stihovi, riječ Boga. Sama džamija, postavši karakterističnim primjerkom muslimanske arhitekture, dominantan je simbol duhovnog uzleta nebesima kojemu svi vjernici teže, također odražava savršenu harmoniju *tevhida*. Njezina vanjština

koja dopire do beskonačnosti nebeskoga svoda vjerna je kopija njenih nutarnjih dimenzija. Kupola na Stijeni svojim savršenim odnosom vanjskoga i unutarjnega slikovito razjašnjava činjenicu da su ljudsko i božansko, unutrašnji i vanjski svijet sukladni jedan drugome kao dvije polovice jedne cjeline. Muslimanski su vjernici u to bili sve uvjereniji, pa su stoga započeli sve dublje izražavati svoj jedinstveni duhovni svjetonazor.

U tako izmijenjenim društvenim okolnostima stroga pravila kojima su odvajalo muslimane od pokorenih naroda polako su ublažavana. Nemuslimani su započeli naseljavati *amsare*; seljaci su počeli trgovati sa muslimanima, a mnogi su nemuslimanski carski službenici prihvatili islam, a da ih na to nitko nije prisiljavao. No, kako je ukidana segregacija, nearapsko je stanovništvo postajalo kivno na povlastice arapskih muslimana. Nemilosrdno obuzdavanje haridžita i šijita također je ostavljalo loš dojam. Stoga je Abdulmelik, svjestan pojave novih religijskih pokreta u Arabiji i u vojnim utvrdama, poticao na strožu primjenu islamskih ideala. Abdulmelik je bio sklon tim novim idejama, ali je stalno isticao da je Kuran taj koji daje oslonac njegovoj politici. Pa ipak, neki su od tih novih pobožnjaka nastojali da Kuran preuzme ne samo djelatniju, nego i vodeću ulogu u politici, te da njegova poruka ne bude isključivo korištena kao pozadina ili oslonac nečije političke moći.

Religijska kretanja

Građanski su ratovi potakli mnoga ključna pitanja. Kako se društvo, koje je ubijalo svoje pobožne vođe (*imami*), moglo smatrati vodenim od Boga? Koja vrsta ljudi bi trebala voditi *umu*? Da li bi kalif trebao biti najpobožniji musliman (kako su držali haridžiti), direktni Prorokov potomak (za što su se zalagali šijiti) ili bi ipak trebalo, u interesu mira i jedinstva, i dalje trpjeti Omejide sa svim njihovim manama? Tko je bio u pravu tijekom prvoga *fitneta*: Ali ili Muavija? Napokon, koliko je omejidska država zbiljski bila uopće islamska? Jesu li vladari koji su živjeli u neviđenoj raskoši, ne obraćajući pažnju na bijedu većine naroda, mogli biti istinski muslimani? Osim toga, što reći na podređeni položaj nearapskih preobraćenika na islam, koji su postali "klijentima" (*mevle*) arapskih plemena? Ne pokazuje li se takvim postupkom šovinizam i neravnopravnost koji su u potpunosti protuslovnici Kuranu?

Iz političkih rasprava o takvoj vrsti pitanja proizašao je islamski religijski pijetizam kakva danas poznajemo. Poznavaoči Kurana i religijski svjesni ljudi pitali su se što zapravo znači biti musliman. Oni su prvenstveno htjeli da njihova društvena zajednica bude islamska pa tek onda arapska. U Kuranu se govori o objedinjavanju (*tevhid*) svih dimenzija ljudskoga života, što znači da sva djelovanja pojedinca i svih državnih ustanova moraju izražavati potpunu podložnost Božjoj volji. I kršćani su također tije-

kom prvotnog razvojnog stadija svoje religije često vodili žestoke rasprave o naravi Isusove osobe, što im je pomoglo da usvoje svoj vlastiti pogled na Boga, spasenje i položaj čovjeka u svijetu. Kao što su znamenite kristološke disputacije iz četvrtoga i petoga stoljeća imale značajnu ulogu u razvoju kršćanstva, jednako su tako i stalne muslimanske debate o političkom vodstvu *ume* nakon građanskih ratova bile od presudnog značaja za razvoj islama.

Prauzor i ponajbolji primjer novih stremljenja na području islamske pobožnosti bio je Hasan al-Basri (umro 728. g.), koji je, odgojen u društvenim krugovima bliskim prorokovoj obitelji, živio u Medini do smrti *rašiduna* Osmana. Nakon toga se preselio u Basru, gdje je promicao duhovnost zasnovanu na odricanju od svjetovnih dobara, čime je htio nanovo podsjetiti muslimane na Prorokov asketski način života. Hasan je uskoro postao najpoznatiji propovjednik u Basri, a njegova je nepatvorena skromnost odašiljala vrlo jasnu i potencijalno prevratničku pokudu raskošnom životu dvora. Hasan je u Basri pokrenuo istinsku religijsku reformaciju. Svoje je sljedbenike poučavao da duboko meditiraju nad Kuranom, ukazujući im da su jedini izvor sreće unutarnje samoopažanje, propitivanje samoga sebe, te sveobuhvatna predanost Božjoj volji, jer se njima razrješuju sve neskladnosti koje postoje između ljudskih želja i onoga što Bog želi ljudima. Hasan je podupirao Omejide, ali je jasno dao do znanja da je sebi zadržao pravo da im upućuje prijekore, ako ih budu zaslužili. Zalagao se za teolo-

ški nauk znan kao kadarizam, zbog toga što se u njemu naučavaju Božje volja i Njegove odluke (*kadar* - moć, odluka). Ljudska bića imaju slobodnu volju i odgovorna su za svoje čine; na stanoviti način ljudi nisu predodređeni u svojem djelovanju, budući da je Bog pravedan i ne tjera ih da žive kreposno, ukoliko sami nisu dovoljno sposobni za takvo što. Stoga su kalifi odgovorni za svoja djela, pa ih se mora koriti u slučaju da ne poštuju istinski Božanski nauk. Kad je Abdulmelik čuo da Hasan širi potencijalno buntovan nauk, naložio mu je da dođe na dvor, ali kazniti ga nije se usudio s obzirom da je Hasan bio veoma omiljen u narodu. Hasan je začeo dalekosežnu muslimansku tradiciju koja u sebi spaja disciplinirani unutarnji život s političkim suprotstavljanjem vlastima.

Kadariti su priznavali omejidsku vladavinu zbog toga što je ona jedina bila u stanju održati jedinstvo *ume*; međutim haridžiti se nisu slagali sa kadaritima, Omejide su smatrali raskolnicima koji zaslužuju smrt. Hasanov učenik Vasil ibn Ata (umro 748. g.) osnovao je školu umjerenijega tipa koja se udaljila (arap. *itazahu* - povući se, odvojiti se) od haridžitskih i kadaritskih ekstremnih stajališta. Muteziliti (pripadnici te škole - op. prev.) slagali su se s kadaritima u pogledu slobode ljudske volje, osude raskošnog načina života na kalifovom dvoru, te stalnih nastojanja za uspostavom jednakopravnosti među muslimanima. Međutim, mutezilitsko naglašavanje Božanske pravednosti bilo je krajnje kritično prema onim muslimanima koji su se odnosili izrabljivački prema drugim pri-

padnicima *ume*. Na političkome planu, muteziliti se nisu izjašnjavali ni za Alija, niti za Muaviju, jer su smatrali da samo Bog zna što se skriva duboko u ljudskim srcima. Takvim svojim neutralnim pristupom poprilično su se razlikovali od političkog ekstremizma haridžita, premda su i oni često bili politički aktivirati. Kuran muslimanima izričito "nalaže ono što je dobro i zabranjuje ono što je loše"¹, pa su, kao i haridžiti, neki muteziliti to shvaćali veoma ozbiljno. Bilo je među mutezilitima i onih koji su podržavali šijitske pobune; drugi su pak, poput svog odbačenog učitelja Hasana al-Basrija, strogo prekoravali one vladare koji se nisu pridržavali kuranskih ideala. Više od jednoga stoljeća, muteziliti su imali prevladavajući intelektualni utjecaj u Iraku. Oni su također posebno zaslužni za razvoj racionalističke teologije (*kelam*), čija je glavna značajka isticanje čiste jednosti i jednostavnosti Boga, koje su trebale biti stalan ogledni uzorak za jedinstvenost *ume*.

Murdžijiti, pripadnici još jedne teološke škole, također nisu htjeli iskazivati svoj stav o Aliju i Muaviji; za njih su samo unutrašnje čovjekove namjere one o kojima se može suditi, a njih u potpunosti proniče samo Bog. U skladu s Kuranom muslimani se moraju suzdržavati (*ardža*) od brzopletih prosuđivanja.² Stoga se po njima nije smjelo Omejide unaprijed osuđivati ili odbacivati kao nezakonite vladare prije no što su učinili nešto čime bi to stvarno zaslužili, ali ih je trebalo osuditi ukoliko bi se ogriješili o načela Kurana. Najslavniji predstavnik te škole bio je

trgovac iz Kufe Abu Hanifa (699.-767.), koji se tek u zrelijoj dobi preobratio na islam. Abu Hanifa je začetnik islamskog pravoslovlja (*fikh*), koje je imalo snažan utjecaj na sve dimenzije islamske pobožnosti, te je postalo glavnom visokoškolskom disciplinom u muslimanskome svijetu. Osim toga, *fikh* je imao svoje korijene u rasprostranjenom nezadovoljstvu koje se javilo među muslimanskim vjernicima nakon građanskih ratova. Naime, uobičajeno je bilo da se ljudi sastaju u svojim domovima i džamijama kako bi raspravljali o manjkavostima omejidske vlasti. Svima se nametalo jedno osnovno pitanje: može li se i na koji način upravljati društvenom zajednicom po islamskim načelima? Pravni su stručnjaci htjeli ustanoviti točne zakonske norme kojima bi kuranski nalog o izgradnji pravednog društva, podvrgnutog u cjelini i u svakom svom detalju Božjoj volji, postao stvarnost a ne samo pobožnjačko sanjarenje. U Basri, Kufi, Medini i Damasku ti su prvotni islamski pravници (*fakih*) radili na zakonskim sustavima svojih lokalnih sredina. Osobiti problem im je predstavljala činjenica da Kuran sadrži vrlo malo pravnih propisa, a i ti su predviđeni za manje društvene zajednice. Stoga su neki pravници započeli sakupljati "vijesti" ili "izvještaje" (*ahadis*; jednina: *hadis*) o proroku i njegovim suradnicima kako bi iznašli na koji bi se način oni ponašali u danim okolnostima. Drugima je polazište bila muslimanska običajna praksa (*suna*) koja je vladala u njihovome mjestu življenja, te su nastojali dokazati da ona vuče svoje porijeklo od Muhameda ili jednoga od njegovih

suradnika koji je u prošlosti živio na tom području. Jedni i drugi su smatrali da će time postići istinski *ilm*, to jest znanje o onome što je ispravno i o tome kako se valja vladati u određenim situacijama. Abu Hanifa je postao najvećim pravnim stručnjakom omejidskog razdoblja, osnovavši pravnu školu (*mezheb*) koju muslimani još i danas slijede. On sam malo je toga napisao, ali su njegovi učenici sačuvali njegova učenja za potomstvo. Kasnije su se pojavili i drugi pravni stručnjaci koji su, razvivši neznatno drugačije pravne teorije, osnovali nove *mezhebe*.

Islamska se historiografija razvila također iz krugova u kojima su se vodile diskusije o svim pitanjima vezanima za *umu*. Kako bi pronašli rješenje za sve svoje tadašnje poteškoće, muslimani su došli do saznanja da je nužno vraćanje na razdoblje kada je djelovao Prorok, te na doba kada su vladali *rašiduni*. Je li prihvatljivije da kalif bude pripadnik plemena Kurejša ili da je potomak *ansara*? Je li Muhamed o tome uopće imao određeno mišljenje? Kakav je bio Muhamedov stav o nasljeđivanju vlasti? Što se zapravo dogodilo nakon Osmanove smrti? Povjesničari poput Muhameda ibn Ishaka (umro 767. g.) započeli su sakupljati one dijelove *hadisa* u kojima se razjašnjavaju neki dijelovi Kurana što se odnose na povijesne okolnosti u kojima je Prorok primao objavu. Ibn Ishak je napisao vrlo opširnu biografiju (*sira*) Proroka Muhameda u kojoj se ističu vrline *ansara*, te pokvarenost Mekanaca, Muhamedovih protivnika. On je jasno naginjao šijitskim stavovima da muslimanima ne bi smjeli

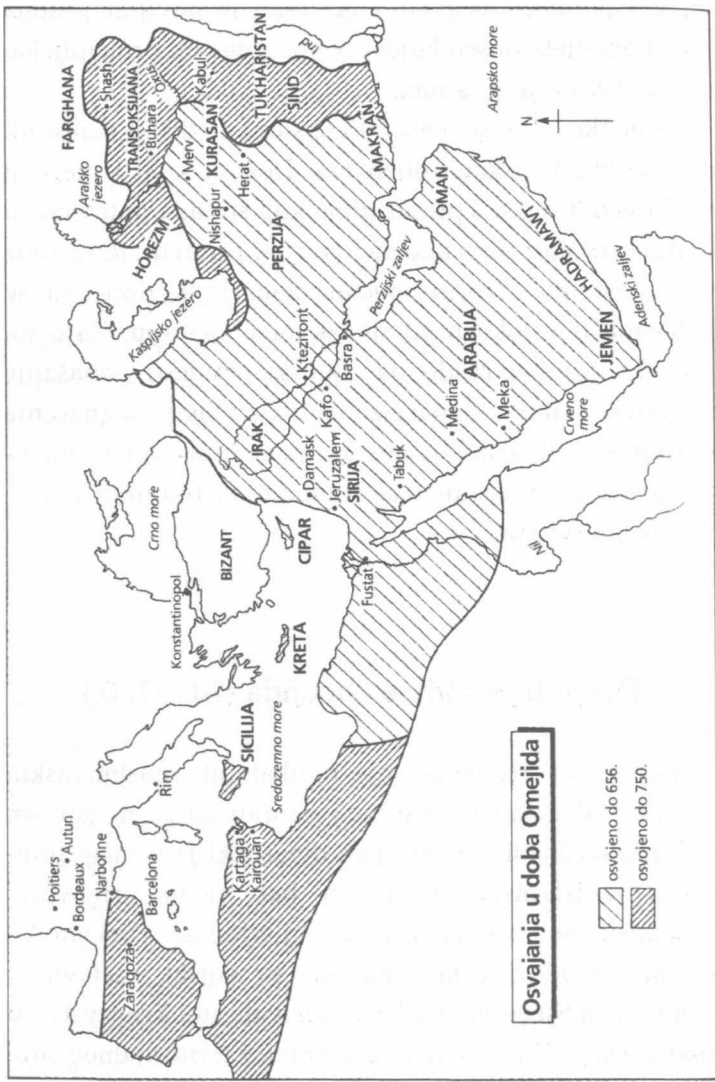

vladati potomci Abu Sufjana. Tako je povijest postala vjerskom djelatnošću kojom se opravdavalno principijelno suprotstavljanje vlastima.

Političko zdravlje *ume* bilo je stoga središnji čimbenik u razvoju islamskoga pijetizma. Dok su kalif i njegova vlada vodili bitku s problemima koji su tada opterećivali svako carstvo zasnovano na agrarnoj privredi, te su zbog toga nastojali stvoriti moćnu monarhiju, dotle su se pobožnjaci žestoko protivili takvome rješenju. Zato su, već od najranijeg razdoblja islamske povijesti, ponašanje i političke odluke vladara zadobivale religijsko značenje ispunjeno asketizmom, misticizmom, duhovnim pravoslavljem, te prvotnim teološkim promišljanjima muslimanskoga svijeta.

Posljednje godine Omejida (705.-750.)

Bez obzira na neslaganje radikalnijih muslimanskih pijetista, Abdulmelik je uspio osigurati da ga njegov sin Al-Velid naslijedi: po prvi put, dinastički je princip prihvaćen u islamskome svijetu bez većih prigovora. Omejidska je dinastija dosegla svoj vrhunac. Tijekom Al-Velidove vladavine muslimanske su vojske nastavile s osvajanjem Sjeverne Afrike, a osnovale su i kraljevstvo u Španjolskoj. Time su označene granice teritorijalnog širenja na zapad.

Osvajanja u doba Omejida

- osvojeno do 656.
- osvojeno do 750.

Naime, Karlo Martel je uspio zaustaviti prodiranje muslimanskih trupa u Francusku pobjedom kod Poitiersa 732. g.. Doduše, u muslimanskome svijetu to nije doživljeno kao neka veća nesreća. Zapadnjaci često preuveličavaju važnost bitke kod Poitiersa, koja za muslimane ni u kojem slučaju nije bila njihov Waterloo. Arapi nisu imali poriva - religijskog ili nekog drugog - da osvoje zapadne kršćanske zemlje u ime islama. Zapravo, Europa im je bila prilično neprivlačna: ona je u to vrijeme bila učmala sredina koja nije pretjerano pogodovala trgovini, bila je presiromašna za pljačkanje, a osim toga Arapima je tamošnja klima bila neizdržljiva.

Krajem razdoblja vladavine Omara II. (717.-20.) carstvo je počelo zapadati u nevolje. Sva su prijašnja carstva imala vijek trajanja; zasnivajući svoju privredu na agrarnom višku, ona su neizbježno morala doći svojem kraju u trenutku kada velika i prostrana država više nije mogla namicati dovoljno prirodnih bogatstava za svoje održanje. Osim toga, Omar je morao skupo platiti za svoj katastrofalni pokušaj zauzimanja Konstantinopolisa, koji ne samo da nije pao, već je muslimanima donio velike gubitke u ljudstvu i u vojnoj opremi. Omar je između ostaloga bio prvi kalif koji je poticao *zimije* da se preobrate na islam, na što su oni vrlo rado pristajali u želji da se pridruže jednoj tako snažno nadahutoj novoj religiji. Međutim, kako više nije bilo dostatno *zimija* koji bi plaćali porez (*džizija*), nova je politika donijela velike gubitke državnoj blagajni. Omar je bio pobožan čovjek koji je, odrastavši u Medini,

bio pod snažnim utjecajem tamošnjih religijskih zbivanja. Nastojao je vladati poput *rašiduna*, zalagao se za ideal islamskog jedinstva, prema svim provincijama odnosio se na jednak način (jedino je Siriji davao prednost nad ostalima), prema *zimijama* odnosio se čovječno. Bio je vrlo popularan vladar, ali je njegova politika, iako omiljena u pobožnjačkim krugovima, uništila privredu ionako već ekonomski oslabljenoga carstva. Razdoblje vladavine njegovih nasljednika obilježile su pobune i rastuće nezadovoljstvo. Sasvim je bilo svejedno da li je kalif bio raskalašen poput Jezida II. (720.-24.) ili pobožan kao Hišam I. (724.-43.). Hišam je bio sposoban i djelotvoran kalif, koji je bio u stanju vratiti carstvo na čvršće privredne temelje, ali je to postigao jačom centralizacijom države i samovoljnijom vlašću. Sve više postajao je tipičnim apsolutnim monarhom, premda je carstvo od toga imalo poprilične političke i gospodarske koristi. Problem je bio u tome da su pijetisti takav oblik autokracije smatrali bitno neislamskim, te su ga s gnušanjem odbacivali. Je li nakon svega uopće bilo moguće voditi državu prema kuranskim načelima? Šijiti su za vrijeme Hišamove vladavine također postali vrlo aktivni. Njihovi su se vode pozivali na to da su Alijevi potomci, te su smatrali da će *ilm*, koji je u potpunosti očuvan među pripadnicima Muhamedove obitelji, a to znači i među njima, olakšati muslimanima uspostavu pravednog društva. Slijedom toga, šijitski su vode tvrdili da jedino oni imaju pravo vladati muslimanskom državom. Radikalniji su šijiti krivili prva tri *rašiduna* (Abu

Bekr, Omar i Osman) za sve loše što se dogodilo *umi*, budući da su oni prvenstveno trebali dopustiti Aliju da preuzme vlast. Mnogi su ekstremniji šijiti (poznati kao *gulat*: oni koji pretjeruju) bili preobraćenici, pa su, postavši muslimanima, nijeli neka od svojih starih vjerovanja u islam. Oni su u Aliju vidjeli utjelovljenje božanstva (poput Isusa), vjerujući da su se šijitski vode, koji su ubijeni u pobunama, zapravo samo trenutno "prikrili", te da će se ponovno na dan Posljednjega suda vratiti kako bi uspostavili utopijsko kraljevstvo pravde i mira.

No, nisu samo pobožniji muslimani bili oni koji su omejidsku vladavinu smatrali odbojnom. I preobraćenici na islam (*mevle*: klijenti) imali su primjedbe na svoj drugorazredni položaj u društvu. Nadalje, među arapskim muslimanima postojale su plemenske razlike, gdje su jedni težili k suživotu i stapanju s pokorenim narodima, a drugi su pak željeli nastavak prijašnjih ekspanzionističkih ratova, ali u konačnici Omejidi nisu niti jednima, niti drugima ispunili njihove težnje. Pa ipak, nezadovoljnike sviju vrsta nešto je povezivalo, a to je bio osjećaj pripadnosti islamskoj vjeri, toliko snažan i raširen diljem čitavoga carstva, da su gotovo svi ustanci i pobune poprimali značajke religijske ideologije. U svakom slučaju to vrijeđi za ustanak koji je konačno srušio Omejidsku dinastiju. Abasidska se frakcija okoristila naširoko prihvaćenom idejom u narodu da na prijestolje dođe član Muhamedove obitelji, te su ustoličili svojega vođu koji je bio potomak Prorokova strica Abasa i njegovog sina Abdulaha, jedno-

ga od najznačajnijih ranijih kuranskih *ashaba*. 743. g., na samome početku svojeg pohoda na vlast, Abasidi su prvo zadobili podršku u iranskim provincijama, kasnije su u kolovozu 749. g. zauzeli Kufu, te su slijedeće godine u Iraku porazili posljednjeg omejidskog kalifa Mensura II. Kad su naposljetku konačno sebi podvrgnuli carstvo, abasidski su kalifi uspostavili sasvim drugačiju vrstu društvene zajednice.

Abasidi: razdoblje visoko razvijenog kalifata (750.-935.)

Abasidi su zadobili veliku podršku zbog toga što su sebe uspijevali prikazivati u svjetlu šijitske pobožnosti, ali čim su stupili na vlast, skinuli su svoju religijsku masku, pokazavši da im je jedina namjera učiniti kalifat apsolutnom monarhijom tradicionalnoga agrarnoga tipa. Abu al Abas al-Safah (Sefah) (750.-54.), prvi abasidski kalif, dao je pogubiti sve Omejide koji su mu bili nadohvat ruke. Tako bezočan pokolj jedne tako ugledne plemenitaške arapske obitelji bio je za ono vrijeme nešto posve izvan pameti. Kalif Abu Džafer al-Mansur (Mensur) (754.-75.) poubijao je sve šijitske vode koje je smatrao opasnima po svoju vlast. Prvotni su se abasidski kalifi svi redom pozivali na božansko pravo kraljeva. Al-Mansur je bio uvjeren da mu je Bog svojom providnošću pomagao da pobi-

jedi svoje protivnike; njegov je sin pak sebe proglasio Al-Mahdijem (Mehdi) (Onaj koji je dobro usmjeren) (775.-85.), šijitski termin što označava vođu koji će na kraju vremena uspostaviti doba pravde i mira.

Kalif al-Mahdi je vjerojatno svojim izborom vladarske titule namjeravao predobiti šijite nakon krvavog pokolja kojeg je nad njima izvršio njegov otac. Abasidi su bili itekako svjesni snage narodnog nezadovoljstva koje je omogućilo svrgavanje Omejida, pa im je bilo jasno da moraju načiniti određene ustupke nenaklonjenim skupinama. Iako su Abasidi i sami bili Arapi, oni su svojim dolaskom na vlast okončali prijašnji običaj kojim se isključivo Arapima omogućavao povlašteni položaj u carstvu. Nadalje, Abasidi su preselili svoju prijestolnicu iz Damaska u Irak, prvo u Kufu, a zatim u Bagdad. Zajamčili su svim provincijama jednakopravnost, te nisu nijednoj narodnosnoj skupini dopustili da ima neki posebni status, što je u mnogočemu najviše odgovaralo *mevlama*. Njihovo je carstvo bilo izgrađeno na jednakosti etničkih skupina, pa je bilo svakome omogućeno da zadobije položaj na dvoru ili u upravi. No, posebno je bilo znakovito preseljenje iz Kufe u Bagdad. Kalifi su napustili ideju staro-plemenskog modela izgradnje takozvanih utvrđenih vojničkih gradova (*amsar*), koji su međusobno bili jednakopravni i neovisni. Središte Bagdada bio je poznati "kružni grad" u kojemu su bile smještene zgrade državne uprave, dvor i sama kraljevska obitelj. Tržnice i domovi obrtnika i državnih službenika bili su pak smje-

šteni na periferiji grada. Sam Bagdad je izgrađen na vrlo povoljnom položaju, na rijeci Tigris i u blizini Savada, poljoprivredno najbogatijeg područja Iraka. Također, Bagdad se nalazio blizu Ktezifona, prijestolnice perzijskih Sasanida, pa je novi kalifat ustrojen na načelima prijašnjih predislamskih autokracija.

Tijekom kalifata Haruna al (ar)-Rašida (786.-809.), dovršen je u potpunosti preobražaj carstva. Al-Rašid je vladao na način negdašnjih apsolutnih monarha, ne na način *rašiduna*. On se izdvojio od svojih podanika; negdašnja ležernost kojom je obilježen život pod vlašću prvih kalifa, zamijenjena je izvještačenom pompom. Dvorski su podanici padali ničice kad god bi bili u njegovoj blizini, što je bilo nešto sasvim nezamislivo u danima kada su Arapi jedino klečali pred Bogom. Dok je primjerice prorok Muhamed poput svakog običnog smrtnika oduvijek oslovljavan svojim vlastitim imenom, dotle je kalif nazivan "Božjom sjenom na zemlji". Dvorski su ga krvnici stalno pratili, kako bi se dalo do znanja da jedino kalif ima moć nad životom i smrću svojih podanika. Sam kalif nije više neposredno nadgledao političke i ine poslove vezane za *umu*, već je upravljanje prepustio svojim vezirima. No ipak, u krajnjoj instanci kalif je bio taj koji je kao vrhovni vladar i sudac donosio konačne odluke, njegova je vlast bila iznad svakog politikantstva i frakcionastva. Njegovo je da predvodi molitve petkom poslijepodne, te da svoju vojsku vodi u veće bitke. Što se tiče vojnog ustroja, on se poprilično izmijenio. Vojska više nije

imala narodne značajke, što znači da svaki musliman nije mogao biti njezinim pripadnikom. Naime, vojne su jedinice uglavnom sačinjavali Perzijanci koji su pomogli Abasidima da dođu na vlast, te se na njih gledalo kao na kalifovu osobnu gardu.

Sve to duboko je uznemirivalo pijetiste koji su polagali velike nade u Abaside kada su preuzeli vlast. Međutim, premda je novi kalifat na početku svoga uspostavljanja imao neislamske značajke, ipak su tijekom toga razdoblja postignuti veliki politički i privredni uspjesi. Kalifova je uloga bila da zaštiti svoje podanike, pa je tijekom vladavine Haruna al-Rašida, kad je kalifat bio na vrhuncu, carstvo uživalo do tada neviđeni mir. Ustanci su bili nemilosrdno ugušivani, i stanovništvo je ubrzo uvidjelo da je bilo kakva oporba vlasti besmislena. Narodu je omogućeno da živi mnogo mirnije i s manje političkih previranja nego u prijašnjim vremenima. Harun al-Rašid je bio zaštitnik umjetnosti i obrazovanja, te je nadahnuo značajnu kulturnu renesansu. Književna kritika, filozofija, pjesništvo, medicina, matematika i zvjezdoznanstvo cvjetali su ne samo u Bagdadu, već i u Kufi, Basri, Džundišapuru i Haranu. *Zimije* su dali veliki doprinos u prevođenju starogrčkih filozofskih i liječničkih spisa sa grčkoga i sirijskoga na arapski. Gradeći svoje obrazovanje na dostupnim naučavanjima iz prošlosti, muslimanski su učenjaci samo tijekom toga razdoblja iznašli više znanstvenih otkrića nego u čitavoj svojoj prijašnjoj povijesti. Obrt i trgovina su također uznapredovali, a elita je živje-

la u obilju i raskoši. Međutim, bilo je zaista teško uočiti po čemu je kalifat bio na bilo koji način islamskog značaja. Kalif i njegova svita živjeli su u sjajnoj izdvojenosti od naroda, koja je po svemu bila u čistoj suprotnosti s asketizmom Proroka i *rašiduna*. Daleko od toga da ih je zadovoljavao maksimalni broj žena propisan Kuranom; oni su, poput sasanidskih vladara, imali velebne hareme prepune lijepih žena. Pa ipak, religijski pobožnjaci nisu imali drugog izbora, već da prihvate Abaside. Islam je realistična i praktična vjera koja ne odobrava duh mučeništva, niti poduzimanje besmislenih i prerizičnih pothvata.

Taj se realizam islamske religije posebice isticao među šijitima. Nakon tragične Huseinove smrti na Kerbali, njegovi neposredni potomci živjeli su osamljениčkim i pobožnim životima u Medini, iako se većina njih proglašavala *imamima ume*. Huseinov najstariji sin Ali Zejnulabidin (umro 714. g.), priznat od šijita kao četvrti imam, budući da se kao nasljednik Alija, Hasana i Huseina ravnao prema njihovim naučavanjima, bio je priznati mistik koji je za sobom ostavio prekrasnu zbirku molitava.³ Muhamed al-Bakir, peti imam (umro 735. g.), razvio je ezoterijske postupke čitanja kuranskih spisa: svaka riječ, svaki stih imaju skriveno (*batin*) značenje, koje se može jedino dohvatiti mističkim tehnikama usredotočenja. Slične se metode rabe u svim velikim svjetskim religijama kako bi se postigao kontemplativni pristup u unutrašnja područja ljudskoga bića. Pravilno shvaćanje *batina* u mnogome razjašnjava Al-Bakirov novi nauk *imamata*.

Njegov brat Zaid (Zejd) ibn Ali bio je politički vrlo djelat-
tan, no tijekom ustanka protiv Omejida 740. g. vjerojatno
je ubijen. Kako bi se suprotstavio Zaidovim nastojanjima
da bude šijitskim imamom, Al-Bakir je naglašavao da
jedinствeni prorokov *ilm* mogu naslijediti samo oni iz loze
Alijevih neposrednih potomaka. Svaki od imama birao je
svoga nasljednika tako da mu je predao saznanja ezote-
rijskog naučavanja koja su omogućavala razotkrivanje
posvećenog značenja svetoga spisa. Jedino je imam koji je
zaprimio takvo posebno predodređenje (*nas*) od svojih
prethodnika imao pravo biti legitimnim predvodnikom
muslimanskih vjernika. On, Al-Bakir, zaprimio je *nas* od
svoga oca; Zaid nije. Pa ipak, 740. g. Al-Bakir je imao
zapravo vrlo malo sljedbenika; većina je šijita bila skloni-
ja Zaidovom revolucionarnom politikantstvu nego Al-
Bakirovom mističkom kvijetizmu. Međutim, nakon aba-
sidskog okrutnog razračunavanja sa svim šijitskim
raskolnicima, oni su bili spremni saslušati nekog pobožni-
jeg šijitskog vođu kao što je bio šesti imam Džafer al-
Sadik (umro 765. g.), kojeg je zatočio kalif al-Mansur. Al-
Sadik je ponovno učvrstio i razvio naučavanje *nasa*, obz-
nanjujući da čak i on, kao posvećeni imam i istinski vođa
ume, ne može za sebe tražiti čast kalifa. Uбудуće će imam
biti duhovni učitelj; on će saopćavati božanski *ilm* svojim
suvremenicima, te će ih podučavati skrivenome smislu
Kurana, oni će pak sa svoje strane morati zadržavati
svoja znanja i politička uvjerenja u sebi dok god je politi-
čka klima u islamskome svijetu tako uzavrela.

Međutim, stvarno je sve to bilo namijenjeno mistično usmjerenoj eliti. Većina je muslimana tražila jednostavniji pristup vjeri i pronašla ga u novoj vrsti pobožnosti, koja je svoje prvotne obrise počela dobivati krajem omejdskog razdoblja i istaknutijim religijskim čimbenikom postala tek za vladavine Haruna al-Rašida. Novo religijsko usmjerenje muslimanskih vjernika imalo je podosta sličnosti s kršćanskim štovanjem Isusa, budući da je ono vidjelo Kuran kao nestvaranu Božju Riječ, koja je opstojala zajedno s Njime od vječnosti, a tvarni i čovječanski oblik poprimila u svetome spisu objavljenom Muhamedu. Muslimani nisu mogli vidjeti Boga, ali su ga svaki put mogli čuti i osjetiti njegovu božansku prisutnost dok su slušali kazivanje kuranskih stihova. Dok su sricali riječi božanski nadahnutog spisa, Božji je govor bio na njihovim jezicima i u njihovim ustima; kada su primali u ruke svetu knjigu, to je bilo kao da su primali Boga samoga. Takvo što je zgrozilo mutezilite, jer je to vrijeđalo njihovu racionalnu pobožnost i njihov strogi osjećaj za svejedinstvo i čistu Božansku jednostavnost. Činilo se da taj vjerski nauk stvara od Kurana drugo božansko biće. No, poput ezoterijskog nauka šijita, mutezilizam je bio jedino dostupan manjem broju obrazovanih vjernika, pa je religijsko bogoštovlje Kurana postalo veoma omiljeno u narodu. Sljedbenici toga učenja poznati su kao *ehlul-hadis*, sljedbenici hadisa, zbog toga što su isticali da muslimanski zakon mora biti utemeljen na maksimuma izvedenima iz "izvještaja" svjedoka Prorokova života i na

običajnoj praksi (sprovedbi) (*suna*) Prorokovih djelatnih čina. Oni se nisu slagali sa sljedbenicima Abu Hanife, koji je smatrao da je za pravnike najvažnije da se u svojim odlukama povode za svojim vlastitim "nezavisnim rasuđivanjem" (*idžtihad*), tvrdeći da oni moraju biti slobodni u stvaranju novih zakona, čak i kad ti zakoni nemaju temelj u *hadisu* ili u Kuranu.

Ehlul-hadis su stoga bili konzervativci koji su obožavali idealizirana prošla vremena; oni su poštivali sve *rašidune*, pa i Muaviju, koji je bio jedan od Prorokovih suradnika. Za razliku od mutezilita, koji su često bili i politički djelatni, *ehlul-hadis* su se zalagali da dužnost "zapovijedanja onoga što je dobro te i zabranjivanja onoga što je loše" obavlja samo odabrana nekolicina, s njima se primjerice sva vojska morala pokoravati kalifu bez obzira na svoja vjerska uvjerenja. Pokret je u mnogočemu bio privlačan Harunu al-Rašidu koji je gorljivo težio da pridobije pobožnjačke pokrete i svim je srcem odobravao antirevolucionarne težnje *ehlul-hadisa*. Uskoro su u Bagdadu muteziliti pali u nemilost, a sljedbenici hadisa su osjetili da je stigao trenutak odstranjivanja mutezilizma iz društvenog i vjerskog života. Povremeno je čak, na zahtjev *ehlul-hadisa*, vlast zatvarala vodeće mutezilite.

Abasidi su bili svjesni snage vjerskih pokreta, pa su, dovevši svoju dinastiju na čelo muslimanskog svijeta, nastojali svojoj vladavini dati islamski legitimitet. Stoga su poticali daljnji razvoj *fikha*, kako bi puku omogućili

zakonsko uređenje svakodnevnog života. Naime, u carstvu je došlo do velikog rascjepa. Islamski vjerski zakon (*šerijat*) uistinu je upravljao životom običnih ljudi, ali ta zakonska načela nisu dohvaćala dvorske krugove i više vladine dužnosnike koji su se i dalje držali autokratskih normi predislamskoga razdoblja, kako bi abasidsku državu učinili što uspješnijom.

Tijekom vladavine Omejida svaki je grad imao svoj vlastiti *fikh*, ali su Abasidi natjerali pravne stručnjake da izrade jedinstveni zakonski sustav. Život muslimanske zajednice bitno se promijenio od vremena kad je objavljen Kuran. Budući da se poticalo preobraćenje na islamsku vjeru, *zimije* su postale manjinom. Muslimani nisu više bili malobrojna elitna skupina, izdvojena u *amsarima* od nemuslimanske većine. Osim toga, mnogi su muslimani bili novopečeni islamski vjernici još uvijek prožeti starijima vjerovanjima i običajima. Dakle, trebalo je uspostaviti mnogo prepoznatljiviji i učinkovitiji sustav organizacije religijskih ustanova kojima bi se širokim masama uredio islamski način života. Tijekom toga razdoblja stvara se posebna klasa pravnika i teologa - *ulema* (vjerski učenjaci; jednina: *alim*), dočim su muslimanski suci (*kadije*) morali proći mnogo strožu pravničku obuku. Postavši zaštitnicima *fikha*, Al-Mahdi i Al-Rašid revno su podupirali proučavanje pravnoga nauka. Dva najistaknutija pravna učenjaka dali su neprocjenjiv doprinos daljnjem razvoju islamskog pravoslovlja. U Medini, je Malik ibn Enes (umro 795. g.) sastavio zbirku koju je nazvao

Knjiga o srednjem putu (Kitab al-Muwatta'). Ta je zbirka dojmivi skup običajnog zakona i religijske prakse Medine, koja je, kako je Malik smatrao, uspjela sačuvati unutar svojih zidina izvornu *sunu* Prorokove zajednice. Malikovi su učenici usavršili njegove teorije u malikijskoj pravnoj školi (*mezheb*) prevladajućoj u Medini, Egiptu i Sjevernoj Africi.

Međutim, bilo je onih koji nisu bili baš uvjereni da običaji i zakoni tadašnje Medine mogu biti pouzdan smjerkaz ka prvobitnom islamu. Muhamed Idris ibn al Šafi (umro 820. g.), koji se rodio u vrlo siromašnoj obitelji u Gazi i koji je studirao zajedno sa Malikom u Medini, tvrdio je da nije dostojno povjerenja oslanjati se na zakonsku predaju samo jednoga grada, ma kako njegova prošlost bila slavna. Umjesto toga, cijelo se pravoslavlje treba zasnivati na *hadisima* o Proroku, koji nisu samo obični prenositelji kuranske riječi, nego se njih treba sagledavati kao nadahnuto tumačenje svetoga spisa. Zapovijedi i zakoni Kurana mogu se razumjeti jedino u svjetlu Muhamedovih riječi i djelovanja zabilježenih u *hadisima*. Između ostaloga, Šafi je naglašavao da iza svakoga *hadisa* mora stajati neprikosnoveni lanac autoriteta (*isnad*) pobožnih muslimana čiji niz vodi sve do samoga poroka Muhameda. *Isnad* mora biti strogo utvrđen. Ukoliko lanac ima prekide (tj. rupe u kronološkome nizu vjerskih autoriteta - op. prev.) ili je jedan od članova toga lanca bio loš musliman, tada se *hadis* mora odbaciti. Al-Šafi je nastojao posredovati između *ehlul-hadisa* i onih pravni-

ka, poput Abu Hanife, koji su se zalagali za nužnost *idžti-hada*. Šafi se slagao da je u određenome smislu *idžtihad* potreban, ali je također smatrao da mora biti ograničen strogom analogijom (*kijas*) između Prorokovog načina života i trenutačno aktualnih zakonskih propisa. Po Al-Šafiju postojala su četiri "korijena" svetoga islamskoga zakona (*usul al-fikh*): Kuran, *suna*, *kijas* (analogija) i *idžma* (opća suglasnost zajednice). Bog nikada ne bi dopustio da čitava *uma* bude u zabludi, pa ukoliko svi muslimani prihvate neku zakonsku navadu, ona se mora priznati kao istinita, čak i onda ako u Kuranu ili *hadisu* nema potvrde za takvo što. Prema današnjim mjerilima preciznosti, Al-Šafijeve metoda nije uspjela osigurati strogu povijesnost Prorokove *sune*, ali je omogućila nacrt stvaranje takvog načina života koji je muslimanima u potpunosti pružao osjećaj duboke vjerske ispunjenosti.

Al-Šafijevo djelo bilo je temeljna smjernica ostalim pravnim učenjacima u daljnjem istraživanju *hadisa*. Al-Buhari (umro 870. g.) i Muslim (umro 878. g.) sakupili su dvije poznate i mjerodavne zbirke *hadisa*, koje su povećale zanimanje *za fikh*, te su omogućile stvaranje jedinstvenog religijskog života zasnovanog na svetom islamskom zakonu (*šerijatu*) diljem prostranog muslimanskog carstva. Ustanovljavanje islamskoga zakona imalo je nadahnuće u Prorokovoj osobi, Savršenome Čovjeku. Muslimani su se nadali da će oponašanjem najsitnijih detalja iz Prorokovog života, načina kako se on hranio, prao, volio, govorio i molio, biti u stanju postići njegovu unutrašnju sposobnost

savršenog predanja Bogu. Religijske ideje i navade ne ukorjenjuju se u narodu zbog toga što njih promiču utjecajni teolozi, niti zbog njihove povijesne ili racionalne zasnovanosti, već stoga što njihova primjena u praktičnom životu vjernicima daje osjećaj prisustva svete transcendenције. Sve do danas, muslimani su čvrsto navezani na *šerijat*, koji u najdubljim zakucima njihovog duševnog ustrojstva oblikuje Muhamedovu arhetipsku osobnost, i koji, oslobođivši Proroka vremenskih spona sedmoga stoljeća, čini da on bude djelatno prisutan u sadašnjosti njihova životnog bivanja kao dio njih samih.

Međutim, s obzirom da je svaka sastavnica islamskog vjerskog života povezana s politikom, to isto vrijedi i za *šerijat*. Islamski sveti zakon postao je sastavnim dijelom protesta protiv društva koje su pobožniji muslimani smatrali iskvarenim. I Malik ibn Enes i Al-Šafi sudjelovali su u šijitskom ustanku protiv prvih abasidskih vladara; obojica su zatočena zbog svojih uvjerenja, iako su ih Al-Mahdi i Harun al-Rašid kasnije pustili na slobodu, te bili njihovim zaštitnicima, budući da su željeli iskoristiti njihovu stručnost kako bi stvorili jedinstveni zakonski sustav na području čitavog carstva. Moralna su načela *šerijata* u potpunosti odbacivala aristokratsku i sofisticiranu etiku dvora, te su ograničavala vladalačku moć kalifa. Naime, *šerijat* se naglašeno isticalo da kalif nema istu ulogu koju su imali Prorok i *rašiduni*, nego da je njemu jedino dopuštena primjena propisa ustanovljenih svetim zakonom. Prema tome, kalife i njegove dvorjane

zapravo se prešutno osuđivalo poradi njihovog neislamskog načina života. Budući da slijedi primjer Kurana, etika se *šerijata* posebice zalaže za jednakopravnost sviju vjernika. U *šerijatu* postoje posebne odredbe kojima se zaštićuju nemoćni i siromašni, te se nijedna državna ustanova, pa bio to sam kalif ili carski dvor, ne smije uplitati u osobno mišljenje i odluke pojedinaca. Svaki musliman ima svoju odgovornost u podvrgavanju Božjim zapovijedima, te nikakav vjerski autoritet, niti ustanova (poput "crkve") ne smije stati na put između Boga i muslimanskog vjernika. Svi su muslimani ravnopravni; u islamskoj svijetu ne postoji klerikalna elita ili svećenstvo koje obnaša ulogu posrednika. Tako je *šerijat* bio pokušaj da se nanovo izgradi društvo na kriterijima sasvim različitim od onih na dvoru. Konačno, *šerijatom* se namjeravalo uspostaviti kulturni i civilizacijski milje nasuprotan carstvu, te iznjedrili ustanički pokret koji će ubrzo ući u sukob sa kalifatom.

Potkraj vladavine Haruna al-Rašida bilo je jasno da je kalifat dostigao svoj vrhunac. S obzirom da početkom devetoga stoljeća još nisu bili poznati suvremeni oblici komunikacije, te modernija sredstva prisile, nijedna tadašnja vlast nije bila u stanju da sasvim sama upravlja tako golemim prostorima. Neke od udaljenijih provincija poput Španjolske (gdje su izbjegli Omejidi ustanovili protivničku dinastiju 756. g.) počele su prekidati svoje veze sa carskom središnjicom. Osim toga, privreda je sve više propadala. Harun al-Rašid je nastojao razriješiti probleme podjelom

carstva između svoja dva sina, ali je krajnja posljedica te odluke bio građanski rat koji su njegovi sinovi započeli nakon smrti svoga oca (809.-813.). Taj je događaj znakovito razotkrio svjetovnjački duh tadašnjeg carskog dvora, budući da u ovome sukobu, za razliku od prijašnjih *fitneta*, nije bilo nikakvih ideoloških ili religijskih pobuda, nego se jednostavno borilo za vlastite vladalačke ambicije. Kad je napokon Al-Mamun (Me'mun) izašao kao pobjednik iz toga rata, te preuzeo vlast (813.-33.), bilo je očigledno da u carstvu postoje dva velika i moćna politička bloka. Prvi su blok predstavljali aristokratski krugovi na dvoru, a drugi su blok sačinjavali oni koji su se zalagali za jednakopravnost i zakonitost zasnovanu na *šerijatu*.

Al-Mamun je bio svjestan krhkosti svoje vladavine. Njegov je kalifat započeo u okolnostima građanskoga rata, šijitskog ustanka u Kufi i Basri (814.-15.) i haridžitske pobune u pokrajini Horasan. Nastojao je udovoljiti i smanjiti napetosti među svim tim suparničkim skupinama, ali je takva politika samo pogoršala stanje stvari. Kao obrazovan čovjek, Al-Mamun je po prirodi bio naklonjen racionalizmu mutezilita pa ih je i favorizirao. Također mu je bilo jasno da narodnjački pokret *ehlul-hadisa*, čiji su pripadnici isticali da je božanski zakon neposredno pristupačan svakom muslimanu, nije u skladu sa apsolutnom monarhijom. No, kad su muteziliti dograbili povlašteni položaj u carstvu, okrenuli su se protiv *ehlul-hadisa*, koji ih je progonio u prošlim vremenima. Osnovana je "inkvizicija" (*mihna*) koja je vodeće pripadnike *ehlul-*

hadisa hapsila i trpala u tamnice, među inima i najpoznatijeg od njih Ahmeda ibn Hanbela (umro 855. g.). Ibn Hanbel je nakon toga postao pučkim junakom. Al-Mamunova sklonost mutezilitima nije kalifu donijela mnogo dobroga; jedino što je postigao bilo je potpuno otuđenje od širokih narodnih masa. Kalif je čak pokušao pridobiti šijite na svoju stranu imenovanjem osmoga imama Alija al-Ride svojim zakonitim nasljednikom, ali su šijiti, poput mutezilita, bili duhovna i intelektualna elita koja nije bila u stanju vladati običnim pukom. Nekoliko mjeseci kasnije Al-Rida je umro u vrlo povoljnom trenutku za obje strane; najvjerojatnije je podmuklo umoren.

Kolebajući se između različitih religijskih frakcija, Al-Mamunovi nasljednici su također nastojali udovoljiti šijitima, ali bez većeg uspjeha. Kalif Al-Mutasim (833.-42.) pokušao je ojačati monarhiju pretvaranjem carske vojske u svoju osobnu gardu. Carske su trupe sačinjavali robovi turskog porijekla preobraćeni na islam, koji su zarobljeni u vojnim pohodima na područjima sjeverno od rijeke Oks. No, ta ga je odluka još više udaljila od naroda, jer su između turskih vojnika i stanovništva Bagdada zavladao vrlo napeti odnosi. S ciljem da izbjegne veće sukobe, kalif je premjestio svoju prijestolnicu u Samaru, nekih devedesetak kilometara južno od Bagdada, ali se tim potezom u potpunosti odvojio od običnog puka. Turci pak, koje ništa nije povezivalo s lokalnim stanovništvom, postajali su sve moćniji tijekom slijedećih decenija, sve dok napokon nisu bili u stanju, neovisno od kalifa, preuzeti stvarnu vlast u

carstvu. Krajem devetog i početkom desetog stoljeća šijiti militantnoga opredjeljenja su, izašavši iz izolacionizma mističkog kvijetizma, sve više naginjali radikalnom političkom usmjerenju iz kojeg su se izrodile oružane pobune kobne po carstvo. No to nije bilo sve; privredni je položaj carstva bio sve gori.

Te su godine političkog razjedinjavanja ipak bile obilježene jednim važnim čimbenikom ponovne konsolidacije muslimanske zajednice - sunitskim islamom. Postupno su pravni stručnjaci različitih političkih uvjerenja, muteziliti i pripadnici *ehlul-hadisa* otklonili svoje ideološke razlike, te su se jedni drugima počeli približavati. Ključna osoba tog renesansnog objedinjavanja bio je Abu al-Hasan al Ašari (Eš'ari) (umro 935. g.), koji je nastojao ujediniti nespojivo - teologiju mutezilizma sa *ehlul-hadisom*. Naime, muteziliti su se žestoko protivili antropomorfizaciji Boga, budući da su nijekali božanskome bilo kakve ljudske osobine. Postavlja se pitanje na koji način treba shvatiti kuranske stihove u kojima se primjerice navodi da je Bog "govorio" ili da je "sjedio na prijestolju"? Ili one pak u kojima stoji da Bog ima "znanje" ili "moć"? Za pripadnike *ehlul-hadisa* u pogledu toga nema dileme; po njima, muteziliti svojim sterilnim racionalističkim shvaćanjem oduzimaju vjerskom doživljaju Boga sav njegov sadržaj i božansko svode na filozofsku apstrakciju bez religijskog značenja. Al-Ašari se slagao sa stavovima *ehlul-hadisa*, ali je isto tako podržavao i suprotnu mutezilitsku stranu, istaknuvši da Božji atributi nisu usporedivi

sa ljudskim osobinama. Kuran je nestvorena riječ Boga, ali su zato ljudske riječi, koje izražavaju Božju misao, te tinta i papir, koji sačinjavaju samu knjigu, ono što je stvoreno. Besmisleno je istraživati tajnovitu nedohvatljivost bitka koji je temelj svekolike stvarnosti. Jedino se konkretne povijesne činjenice mogu sa sigurnošću spoznati. Po Al-Ašariju, ne postoje prirodni zakoni. Sva zbivanja u svijetu su u svakome trenutku obilježena neposrednim Božjim zahvatom. Slobodna volja ne postoji: ljudi nisu u stanju promišljati ukoliko kroz njih i u njima ne promišlja ono božansko; vatra ne gori poradi svoje naravi da gori, već zato što Bog tako hoće.

Većini muslimana mutezilizam je oduvijek bio previše nerazumljiv. Stoga je ašarizam postao prevladavajućom filozofijom sunitskog islama. Filozofija ašarizma očigledno u svojoj biti nije bila racionalistička, više je imala značajke kontemplativne naučne discipline kojoj je glavni sadržaj proučavanja bilo ono mistično. Njome se poticalo muslimane da prema uputama iznesenima u Kuranu vide božansko prisustvo u svemu što ih okružuje, te da iznađu, gledajući *kroz* vanjski omotač stvarnosti, transcendentnu zbiljnost koja se skriva pod njom. Ašarizam je u svakom slučaju uspio utažiti vjersku glad pripadnika *ehlul-hadisa* za neposrednim doživljajem Boga u materijalnoj stvarnosti. Osim toga, filozofija ašarizma bila je sukladna duhu *šerijata*. Naime, Muslimani su bili u stanju da se strogim pridržavanjem Prorokove *sune* (Prorokovih riječi i djela-op. prev.) u svakom najsitnijem

detalju svoga života poistovjete sa samim Muhamedom, čiji je privatni život sav bio prožet božanskim uplivom. Božji su pak miljenici (*habib*) svojom dobrohotnošću prema siročadi, siromasima, životinjama, pa i svojim kulturnim i profinjenim ponašanjem za trpezom, težili k tome da ih Bog ljubi kao što je ljubio Proroka. Utkavši božanske imperATIVE u životnu svakodnevicu, muslimani su se neprekidno podsjećali (*zikr*) na Božju sveprisutnost, što im je uostalom nalagao i sam Kuran.⁴ Sredinom desetoga stoljeća *šerijatska* pobožnost se proširila diljem islamskog carstva. U to su doba zadobile legitimno priznanje četiri pravne škole koje su se na jednak način odnosile prema jednakopravnosti muslimana: hanefijska, malikijska, šafijska i hanbelijska škola, od kojih je posljednja sačuvala nauk Ibn Hanbela i *ehlul-hadisa*. Općenito gledajući, ta se četiri *mezheba* nisu jedan od drugoga nečim posebno razlikovala. Svaki je musliman mogao slobodno birati između jedne od njih, premda je većina muslimana na kraju težila onoj školi koja je imala najveći utjecaj u njihovom rodnom kraju.

Međutim, ključni čimbenik koji je združio sve sunitske muslimane bio je opet političke prirode. Muslimanski doživljaj božanskoga kroz ideju zajednice u velikoj je mjeri utjecao na osobnu pobožnost pojedinaca. Osim toga, svi su sunitski muslimani uz Muhameda štovali i sva četiri *rašiduna*. Bez obzira na sve pogreške koje su načinili Osman i Ali, oni su naposljetku ipak bili vrlo pobožni vladari koji su nadaleko nadvisivali sve kasnije vladare

svojim neprikosnovenim predanjem Bogu. Suniti nisu prihvaćali šijitsko odbacivanje prva tri *rašiduna*, budući da se nisu slagali sa njihovim uvjerenjem da je jedino Ali bio zakoniti *imam* muslimanske *ume*. Općenito gledajući, sunitska je pobožnost imala optimističniji karakter od tragičkog šijitskog svjetonazora. Naime, suniti su smatrali da je Bog prisutan u *umi* čak i u vremenima kada njome vladaju izopačenost i ratni sukobi. Jedinstvo zajednice imalo je sakramentalnu vrijednost, budući da je ono odražavalo čistu jednost Boga. Ono je svojom važnošću nadilazilo sve sektaške podjele. Stoga je bilo nužno u ime mira prihvatiti kalife onakvima kakvi jesu, bez obzira na njihove nedostatke. Ukoliko budu živjeli po načelima *šerijata*, muslimani će u konačnici biti u stanju stvoriti takvo, društveno ozračje, kojim će se aktualni iskvareni politički poredak preinačiti, te podčiniti Božjoj volji.

Ezoterijski pokreti

Iako je postala vjerom većine, ta vrsta pobožnosti nije mogla zadovoljiti sve Muslimane. Oni intelektualnije i mističnije usmjereni trebali su drugačije tumačenje religijskih istina. Tijekom abasidskog razdoblja, pojavila su se četiri kompleksno oblikovana pravca islamske filozofije i duhovnosti koji su udovoljavali težnjama obrazovane elite. Načela i ideje tih duhovnih pokreta bili su od širokih masa

čuvani u strogoj tajnosti, zbog toga što su posvećenici u ezoterijska učenja smatrali da njihov smisao, koji se jedino može razabrati u molitvi i kontemplaciji, ljudi slabijih razumnih sposobnosti mogu vrlo lako pogrešno protumačiti. Tajnovitost je također bila sredstvo samozaštite. Džafer al (as)-Sadik, šesti šijitski imam, svojim je učenicima zbog njihove sigurnosti stalno naglašavao potrebu da pri svome vjerskome radu djeluju u prikrivenosti (*tekija*). Bila su to vrlo pogubna vremena za šijite, koje je životno ugrožavao tadašnji politički ustroj. Vjerski učenjaci (*ulema*) također su sumnjičavo gledali na pravovjernost tih ezoterijskih skupina. Stoga su šijiti svojom prikrivenom djelatnošću uspijevali svesti sve sukobe sa suparničkom stranom na najmanju moguću mjeru. U kršćanskoj su se svijetu svi oni koji su imali drugačije vjerske nazore od crkvenih proganjali kao heretici. U islamu pak potencijalni disidenti nisu otvoreno u javnosti izražavali svoje ideje, pa su stoga mirno doživjeli smrt u svojim posteljama. Međutim, ta je šijitska tajnovitost imala i jedno dublje značenje. Mistična i teološka poniranja ezoterika u dubinu duše bila su suštinska sastavnica totaliteta života. Napose su mistična naučavanja imala važnost zamišljajnog i intuicijskog doživljavanja, s time da ona nisu morala biti spoznajno dohvatljiva prosječnome razumu onih koji su bili neposvećeni. Ona su bila poput poezije ili glazbe, čiji se duhovni učinak ne može racionalno razjasniti, a često zahtijeva određeni stupanj estetske izvježbanosti i stručnosti da se shvate u svojoj punini.

Ezoterici nisu smatrali svoje ideje heretičkima. Oni su bili uvjereni da mogu dublje od *uleme* proniknuti u značenje Božanske objave. Nužno je podsjetiti da vjerovanja i doktrine u islamu nemaju tako veliku važnost kao u kršćanstvu. Poput judaizma, islam je religija u kojoj je važnije da vjernik živi na određeni način nego da bespogovorno prihvaća vjerske dogme. U islamu je ortopraksija značajnija od ortodoksije. Svi muslimani posvećeni ezoterijskim disciplinama ustvrdili su da postoji pet "stupova" (*arkan*) ili pet temeljnih načela islamske vjere. Svih pet "stupova" u potpunoj je suglasnosti sa prvim "stupom"-*šehadom*, kratkom muslimanskom ispoviješću vjere: "Svjedočim da je Alah jedan, a Muhamed mu je poslanik". Druga su načela molitva koja se mora obavljati pet puta dnevno (*salat*), zatim davanje milodara (*zekat*), post u mjesecu ramazanu (*saum* - op. prev.), te ukoliko životne okolnosti dopuste, hodočašće u Meku barem jednom u životu (*hadž*). Svaki čovjek koji ostane vjeran "stupovima" islama istinski je musliman, bez obzira na njegova ili njezina vjerska uvjerenja.

U ovoj se knjizi već raspravljalo o kvijetističkom obliku šijizma koji je nakon dolaska Abasida na prijestolje razložio Džafer al-Sadik. Iako su i šijiti poput sunita bili navezani na *šerijatsku* pobožnost i imali svoj vlastiti *mezhep* (džaferijska škola nazvana po samome Al-Sadiku), oni su se ipak najviše oslanjali na mišljenje aktualnoga imama, koji je bio osoba od najvećega povjerenja glede božanskoga *ilma*. Imam je bio nepogrešivi duhovni vođa

i savršen *kadija*. Kao i suniti, šijiti su težili da dožive Boga neposredno poput muslimana prvotne islamske zajednice, koji su svjedočili razotkrivanju kuranske objave proroku Muhamedu. Simbol božanski nadahnutog imama pobuđivao je u šijitima osjećaj prisuća svete nepovredivosti, vidljivog jedino istinskom kontemplacijom, ali koji je unatoč svemu imanentno prožimao svijet ispunjen stalnim nemirima i opasnostima. Naukom imamata htjelo se također pokazati kako je iznimno teško obnašati božanske imperative u zlosretnim uvjetima običnog političkog života. Šijiti su držali da su tijekom povijesti kalifi dali pogubiti svakoga imama bez iznimke koji je živio u vrijeme njihove vladavine. Za njih je mučeništvo trećega imama Huseina na Kerbeli posebno očigledan primjer pogibelji koja može nastati iz nastojanja da se u ovome neduhovnome svijetu obnaša Božja volja. Od desetoga stoljeća pa do danas, šijiti javno oplakuju Huseina na dan dobrovoljnog posta Ašure (10. muharemu) - godišnjicu njegove pogibije. Šijiti na taj dan hodaju u povorkama po ulicama, glasno nariču i udaraju se u prsa. Time obznajuju svoju neprestanu borbu protiv iskvarenosti muslimanskog političkog života kojim se omogućava stalno udjeljivanje povlastica bogatima i tlačenje siromašnih, što je u potpunoj suprotnosti sa zapovijedima Kurana. Šijiti, sljedbenici Džafera al-Sadika, možda i jesu odustali od političkog djelovanja, ali je strastveno zalaganje za društvenu pravdu bilo u samome srcu njihove protestne pobožnosti.

Tijekom devetoga stoljeća, kako se kalifat sve više urušavao, tako su neprijateljstva između abasidskih vladara i šijita sve jače izbijala u prvi plan. Kalif Al-Mutevekil (847.-61.) naložio je desetome šijitskom imamu Aliju al-Hadiju da otputuje iz Medine u kalifovu prijestolnicu Samaru. Kad je stigao u Samaru imam je na prijevaru uhvaćen i stavljen u kućni pritvor. Naime, kalif je smatrao da ni u kojem slučaju ne smije dopustiti da neposredni Prorokov potomak ostane na slobodi. Od tada imami više nisu bili pristupačni šijitskim vjernicima, te su komunicirali jedino preko svojih vjernih "posrednika". Kad je 874. g. umro jedanaesti imam, govorilo se da je on za sobom ostavio svoga još nedoraslog sina koji se morao sakrivati pred vlastima kako bi sačuvao život. U svakom slučaju, ubrzo se izgubio svaki i najmanji trag dvanaestome imamu, koji je možda već odavno bio mrtav. Pa ipak, "posrednici" su i dalje vladali šijitima u njegovo ime, te su nastavili podučavanje ezoterijskih studija Kurana, sakupljanje *zekata* i donošenje sudbenih pravorijeka. 934. g., kad je **skriveni imam** bio na kraju života, "posrednici" su šijitima prenijeli njegovu posljednju poruku. Dvanaesti je imam objavio svoj "Veliki nestanak", budući da ga je Bog čudesno prikrio u okrilje svoje transcendencije; nakon toga, on više nije imao nikakvih doticaja sa šijitskim vjernicima. Jednog dana, on će se vratiti da uspostavi novo razdoblje pravde, ali će do tada morati proći puno vremena. Legenda o "Velikom nestanku" skrivenog imama ne smije se uzimati u doslovnome smislu kao očitovanje neke

povijesno ustanovljene činjenice. "Veliki nestanak" je zapravo mistično naučavanje kojim se izražava uobičajeni vjerski osjećaj božanskoga kao nečega gotovo nenazočnoga, neuhvatljivoga ili nečega što izmiče, prisutnog u svijetu, ali ne od ovog svijeta. Ono također simbolizira nemogućnost primjenjivanja istinskih religijskih načela u ovome svijetu, budući da su kalifi uništili Alijevu lozu, pa su time i odagnali *ilm* s lica zemlje. Od tog vremena šijitska je *ulema* postala predstavnicom skrivenoga imama, te je svoja mistična duhovna iskustva i razumske uviđaje koristila kako bi izvršila njegovu volju. Duodecimalni šijiti (oni koji vjeruju u dvanaest imama) ubuduće neće imati udjela u političkom životu zato što u odsustvu skrivenoga imama, istinskog predvodnika *ume*, nijedna vlast nije legitimna. Čeznutljivo žudeći za povratkom imama, duodecimiti su zapravo svojom mesijanskom pobožnošću izražavali božansko nezadovoljstvo aktualnim stanjem islamske zajednice.

Međutim, nisu svi šijiti bili duodecimiti, niti su odbacivali političko djelovanje. Neki su od njih (poznati kao septimiti ili ismailiti) držali da je Alijeva loza završila sa Ismailom, sinom Džafera al-Sadika, kojega je njegov otac unaprijed imenovao budućim imamom, ali je na nesreću umro prije svoga prethodnika. Septimiti stoga nisu priznavali legitimnost imamata mlađemu Džaferovu sinu Musi al-Kazimu, kojega duodecimiti štiju kao sedmoga imama.⁵ Osim toga, i ismailiti su razvijali naučavanje ezoterijskih duhovnih disciplina kojima se omogućavao izna-

lazak skrivenog (*batin*) značenja svetoga teksta, ali oni se za razliku od duodecimita nisu povlačili iz javnoga života, već su kao politički vrlo aktivna skupina nastojali osmisliti sasvim drugačiji društveni sustav. 909. g. ismailitski imam, proglasivši se mesijanskim Al-Mahdijem (Mehdi) (dobro usmjereni), uspio preuzeti vlast u carskoj provinciji Tunis. 983. g. ismailiti su Abasidima preoteli i Egipat i uspostavili vlastiti protukalifat u Kairu, koji je trajao gotovo dvije stotine godina. Osim toga, u Siriji, Iraku, Iranu i Jemenu postojale su tajne ismailitske ćelije, gdje su lokalni ismailitski zastupnici (*da'i*) postupno uveli svoje sljedbenike u tajne septimalnog šijizma. Niži stupnjevi ismailitskog duhovnog naučavanja nisu se ni po čemu razlikovali od sunitskog učenja, ali su zato njegovi viši stupnjevi bili ispunjeni teško razumljivom filozofijom i duhovnošću, koje su se koristile matematičkim i znanstvenim saznanjima sa željom da potaknu osjećaj prisutnosti zadivljujuće transcendencije. Ismailiti su težili da duhovnim meditiranjem nad Kuranom dožive iskustvo kružnog sagledavanja povijesnih zbivanja, koja su po njima bila u neprestanom moralnom opadanju još od Sotonine pobune protiv Boga. U povijesti objave postojala su šestorica velikih proroka (Adam, Noa, Abraham, Mojsije, Isus i Muhamed) koji su nastojali preinačiti tu opću tendenciju čudorednog poniranja. Svaki je prorok imao svog "izvršitelja" koji je razjašnjavao otajstveno značenje njegovog poslanstva onima koji su bili u stanju da takvo što shvate. Dok je primjerice Aron bio Mojsijev

izvršitelj, dotle je Ali bio Muhamedov izvršitelj. Stoga će vjernici, u nastojanju da učenja šestorice proroka primijene u praktičnom životu, biti u stanju ostvariti konačnu vladavinu pravednosti, koju će na kraju vremena ustoličiti sedmi veliki prorok Mahdi.

Ismailitskome pokretu Muslimanski su vjernici bili veoma skloni. Dok je, naime, sunitsko protivljenje kulturi dvora donosilo i određene vjerske sumnje u pogledu znanosti i umjetnosti, dotle je septimizam nudio obrazovanijim muslimanima priliku da proučavaju filozofiju na jedan osobit religijski način. Ismailitska duhovna egzegeza (tumačenje svetih tekstova - op. prev.) (*tevil* - vraćanje na početak) bila je postupak kojim je vjernik usmjeravao pažnju s onu stranu doslovnog značenja svetog teksta i činjeničnih datosti prema skrivenoj božanskoj svezbiljnosti u transcendenciji koja je izvor i početak svega. U Kuranu se naglašava da Bog komunicira s vjernicima pomoću "znakova" (*ajet*), jer se božansko ne može u potpunosti izraziti logikom i jezikom. Ismailiti su Bogu pripisivali izričaj, "Onaj Kojega se ne može obuhvatiti snagom misli". Oni su također smatrali da nijedna objava, niti teološki sustav nisu konačni, s obzirom da je Bog oduvijek nadilazio ljudske razumske sposobnosti. Septimiti su podržavali stav da je Muhamed bio posljednji i najveći između šestorice velikih proroka, ali su pored toga isticali da će objava koju su primili Arapi dobiti svoj puni istinski smisao tek pojavom Mahdija na svršetku vremena. Oni su stoga prihvaćali mogućnost otkrivenja novih isti-

na, što je posebice uznemirivalo *ulemu* konzervativnijih stavova. No, mora se uzeti u obzir da ismailiti nisu bili samo kontemplativna sekta. Poput svih istinskih muslimana, njih je duboko zabrinjavala sudbina *ume*, te su smatrali da vjera gubi na svojoj vrijednosti ukoliko nije povezana sa aktivnim društvenim zalaganjem. Ismailiti su držali da će osmišljenim radom na pravednom i poštenom društvu pripremiti put za Mahdijev dolazak. Uspostavom neovisnog i dugovječnog kalifata, oni su pokazali svoj politički potencijal, ali privući na svoju stranu šire narodne mase nisu ipak uspjeli. Ismailitski je svjetonazor bio previše hijerarhijski i elitistički usmjeren, pa je u konačnici jedino zadovoljavao težnje uskog kruga obrazovanijih muslimana.

U svojem naučavanju kozmičkog simbolizma ismailiti su se uvelike oslanjali na školu falsafe, trećeg ezoterijskog pokreta nastalog u to vrijeme. Taj je pokret proizašao iz abasidske kulturne renesanse tijekom koje su dostignuća grčke filozofije, znanosti i medicine postala dostupna, jer su bila prevedena na arapski jezik. Falasifi (pripadnici falsafe - op. prev.) bili su opsjednuti helenističkim kultom razuma; za njih je racionalizam bio najviši oblik religije, te su težili k tome da najviše razumske uvide uklope u kuransku objavu. Pred njima je stajala teška zadaća. Aristotelovo i Plotinovo Vrhovno Božanstvo u mnogočemu se razlikovalo od Alaha. Ono nije imalo upliva u zemaljskim zbivanjima, nije stvorilo svijet i nije mu sudilo na kraju vremena. Falasifi nisu dijelili monoteističko doživljavanje Božjeg

prisustva u svim svjetskim povijesnim događajima, već su bili skloniji prihvatiti mišljenje starih Grka koji su smatrali da je čitava povijest jedna iluzija; za njih nije postojao početak, sredina ili kraj, budući da je univerzum vječito emanirao iz Prvotnog Uzroka. Falasifi su htjeli nadići časovitu prolaznost povijesti, naučavajući nužnost spoznajnog uvida u nepromjenljivi, idealni svijet božanskoga koji je u biti svega svjetovnoga. U ljudskome umu oni su vidjeli odraz Apsolutnog Duha koji predstavlja Boga. Očišćenjem svoga duha od svega što nema razumski temelj, njegovim neprestanim logičkim vježbanjem, ljudska će bića biti u stanju obrnuti emanacijski proces silaženja Boga prema čovjeku u duhovni proces uspinjanja čovjeka prema Bogu, čime će zamijeniti složenu mnoštvenost života na zemlji sa čistom jednostavnošću i jednošću onoga Jednoga. Falasifi su vjerovali da je takva racionalistička vjerska katarza onaj prvobitni moment svake ljudske religioznosti, a da su svi vjerski kultovi zapravo samo nepotpuni prikazi istinske razumske vjere.

Unatoč takvome racionalističkome pogledu na svijet, falasifi su bili pobožni ljudi, uvjereni da su ispravni muslimani. I njihov je racionalizam bio neka vrsta vjere zato što je trebalo velike srčanosti i duhovnog samopouzdanja da bi se stekla vjera u racionalnu uređenost svijeta. Falasifi su bili posvećeni tome da svaki oblik svoga življenja prožive na razumski način; oni su osjećali potrebu za sjedinjenjem svih svojih duhovnih iskustava i vrijednosti, pa su naposljetku sačinili dosljedan, sveobuhvatan

i logičan svjetonazor. Na neki način, nauk falsafe bio je filozofska verzija *tevhida*. No ne smije se zanemariti da su falasifi također bili dobri muslimani glede pažnje koju su posvećivali društvenim problemima; prezirali su raskošan način dvorskog života, despotizam tadašnjih kalifa. Neki su od njih težili cjelokupnoj društvenoj preobrazbi po razumskim načelima falsafe. Osim toga, većina falasifa imala je veliki društveni utjecaj, na dvoru i u svim važnijim upravnim ustanovama obnašali su dužnosti kraljevskih astrologa i liječnika. Međutim u konačnici, bez obzira na njihov društveni položaj, njihovo je naučavanje ostavilo marginalan trag na sveukupnoj islamskoj kulturi. Naime, nijedan od falasifa nije ni pokušao pokrenuti neku opsežniju vjersku reformaciju kao što je to činila *ulema*, niti je itko od njih išta značajnijega stvorio na području svetog islamskog zakona *šerijata*.

Jakub ibn Ishak al-Kindi (umro 870. g.) bio je prvi veći falasif ili "filozof" muslimanskoga svijeta. Rođen u Kufi i obrazovan u Basri, konačno se nastanio u Bagdadu, gdje ga je uzeo pod zaštitu Al-Mamun. U prijestolnici je blisko surađivao sa mutezilitima u njihovim nastojanjima da uklone iz islamskog duhovnog života teologiju (*kelam*) antropomorfizma. Međutim, za razliku od njih, Al-Kindi nije bio naslonjen isključivo na islamske izvore, već je tražio mudrost i u klasičnim grčkim spisima. Tako je on Aristotelov dokaz o opstojnosti Prvoga Uzroka primijenio na Boga očitovanog u Kuranu. Poput kasnijih falasifa, Al-Kindi je smatrao da muslimani moraju tražiti istinu gdje

god im se pruži prilika, čak i kod stranih naroda čija se religija razlikuje od njihove vlastite. Objavljena učenja u Kuranu o Bogu i duši, koja su zapravo parabole apstraktnih filozofskih istina, omogućuju manje sposobnima za razumsko promišljanje lakši pristup složenome ontološkome ustroju svijeta. Stoga je objavljena religija postala "falsafom sirotinje" što je u stvari oduvijek i bila. Falasifi poput Al-Kindija nisu težili podvrgavanju objave razumu, nego su nastojali proniknuti unutrašnji duh svetoga teksta, na sličan način kako su šijiti tražili skriveni (*batin*) smisao Kurana.

Pa ipak, jedan glazbenik turskoga porijekla bio je onaj koji je dao završni oblik islamskoj tradiciji racionalističke filozofije. Abu Nasr al-Farabi (umro 950. g.) bio je još skloniji nego Al-Kindi da filozofiju sagleda uzvišenijom od objavljene religije, za njega je svaka religija bila samo nužno sredstvo sređivanja društvenog poretka. Al-Farabi je pridavao veliku važnost politici, te je u tom pogledu imao sasvim različita stajališta od grčkih racionalista i kršćanskih filozofa. Naime, bio je duboko uvjeren u činjenicu da je trijumf islama napokon omogućio izgradnju razumske društvene zajednice, o kojoj su Platon i Aristotel samo sanjarili, s obzirom da je islam bio daleko razumnija religija od svih dotadašnjih vjerovanja. U islamu ne postoje nelogična učenja poput nauka o Trojstvu, u njemu je naglašena važnost zakona. Al-Farabi je također smatrao da šijitski islam, sa svojim kultom imama kao predvodnika, zajednice, može osposobiti obične muslimane za život

u društvu kojim bi vladao kralj-filozof na načelima čisto-
ga razuma. Primjerice, Platon je tvrdio da dobro uređeno
društvo potrebuje takve doktrine koje će puk prihvatiti
kao božanski nadahnute. Muhamed je pak ustanovio
zakon koji neuke grešnike uspješnije navodi na pravi put
od bilo kakvog logičkog i pravnog argumentiranja, jer se u
njegovu zakonu nalaze tako strašne božanske sankcije
poput pakla. Stoga je religija sastavni dio političke znano-
sti, pa ju ispravni falasifi trebaju proučavati i naučavati,
baš zato što njihovi uvidi pronađu u samu bit vjere koja je
prosječnome muslimanskome vjerniku nedohvatljiva.

Između ostaloga, znakovito je da je Al-Farabi praktici-
rao sufizam. Naime, različite ezoterijske skupine težile su
sjedinjavanju, te su s vremenom imale sve više zajedničkih
osobina, ali su istovremeno bivale sve udaljenije od kon-
zervativnog svjetonazora *uleme*. Kako su imali slične duho-
vne nazore, mistično su se usmjereni šijiti i falasifi nastoja-
li približiti jedni drugima, poput šijita i sufija, bez obzira na
svoja suprotstavljena politička gledišta. Sufizam, mistični
oblik sunitskog islama, drugačiji je od svih škola koje smo
dosad razmatrali, s obzirom da on nije iznjedrio jasniju
političku filozofiju. Zabacivši proučavanje povijesne zna-
nosti, sufiji su radije tražili Boga u dubinama svoga bića
nego u aktualnim društvenim zbivanjima. Ipak treba reći
da su gotovo svi religijski pokreti u islamu proizašli iz poli-
tike, u čemu ni sufizam nije bio iznimka. Sufizam ima svoje
korijene u specifičnoj vrsti askeze (*zuhd*) koja je nastala
tijekom omejidskog razdoblja kao reakcija na rastuću svje-

tovnost i raskoš muslimanske zajednice. *Zuhd*, je bio pokušaj da se *uma* vrati prvobitnom stanju kada su svi muslimani bili jednakopravni. Sufijski su asketi stoga često oblačili jednu vrstu gruboga vunenoga haljetka (*tesavuf*) uobičajenog odjevnog predmeta siromaha, ali i samoga proroka Muhameda. Početkom devetoga stoljeća, termin *tesavuf* (iz kojeg je proizašao pojam "sufi") postao je istožnačnicom za mistički pokret koji se polako razvijao u okrilju abasidskog društva.

Sufizam je također bio reakcija i na rast pravoslavlja, budući da se mnogim muslimanskim vjernicima činilo da ono islamsku vjeru ograničava na puki zbir izvanjskih pravila. Sufiji su stoga u sebi željeli nasljedovati ono stanje duha koje je proroku Muhamedu omogućilo da primi objavu Kurana. Po njima je samo tako unutarnje proživljeni *islam* mogao biti istinskim temeljem zakona, a ne pravnički *usul al-fikh*. I dok su pripadnici tadašnje vladajuće ideologije islamskoga carstva, prihvatanjem Kurana kao jedino ispravnog svetog spisa, te Muhamedove religije kao jedine istinske vjere, bivali sve manje snošljivi prema drugačijim idejama, dotle su se sufiji vraćali na izvorni smisao Kurana u kojem se cijene i druge religijske tradicije. Neki su od njih primjerice bili posebno privrženi Isusu, u kojemu su vidjeli sufijski ideal, jer je on propovijedao evanđelje ljubavi. Drugi su tvrdili da čak i poganin koji kleči pred stijenom zapravo štuje Istinu (*al-hak*) koja se nalazi u srži svega opstojećega. I tako, dok su islamski pravni stručnjaci i *ulema* postupno sve više

naglašavali da je objava završena i dovršena, dotle su sufiji poput šijita neprestano bili otvoreni za prihvaćanje novih istina, koje se mogu iznaći bilo gdje, pa čak i u drugim religijskim sustavima. I dok je Bog u Kuranu predstavljen kao strog sudac, dotle su sufiji, poput velike asketkinje Rabije (umrla 801. g.) govorili o Bogu ljubavi.

U gotovo svim većim vjerskim tradicijama diljem svijeta postojali su ljudi koji su posjedovali iznimnu nadarenost za duhovnu introspekciju, te su osmišljavali i uvježbavali posebne vještine koje su im omogućavale dublje poniranje u nesvjesni dio uma i doživljavanje nekakve nepoznate prisutnosti u dubinama svog bivstvovanja. Sufiji su se izvještili u sabiranju svih svojih duhovnih snaga pomoću tehnika pravilnog i dubokog disanja, posta, noćnih bdijenja, te mantričkog ponavljanja Božanskih Imena koja se Bogu pridijevaju u Kuranu. Ponekad su njihove meditacije prerastale u divlju, nesputanu ekstazu, pa su stoga neki sufiji poznati i kao "opijeni sufiji". Jedan od prvih takvih ekstatičnih sufija bio je Abu Jezid al-Bistami (Bastami) koji se Alahu udvarao kao nekoj ženi. Međutim, bitan je njegov nauk duhovnog ukinuća (*fena*): postupnim ljuštenjem egoističkih naslaga (svi se duhovni pisci slažu da egoizam onemogućava iskustvo božanskoga) Al-Bistami je u dubini vlastitog bića pronašao svoje čisto sebstvo, koje nije bilo ništa drugo doli Alah sam, koji je Al-Bistamiju ovako govorio: "Ja sam naskroz Ti, nema boga doli Tebe". Takvo zaprepašćujuće preinačivanje *šehade* u stvari izražava jednu dublju istinu, koju su do tada već

otkrili mnogi neislamski mistici. U *šehadi* se ispovijeda da nema Boga niti ikakve Istine osim Alaha, pa stoga svako ljudsko biće poništenjem svoga individualnoga jastva u savršenome činu *islama* (predanja Bogu) postaje potencijalnim božanstvom. Za još jednoga "opijenoga sufija" Huseina al-Mansura (Mensur) (umro 922. g.), poznatoga i kao Al-Haladž (Grebenar vune), govorilo se pak da je neprestano ponavljao: "*Ana al-Haqq!*" ("Ja sam Istina!" ili "Ja sam Zbilja!"), premda neki islamski teolozi ističu da taj iskaz treba iščitavati kao: "Ja *uviđam* Istinu!".

Ulema je pogubila Haladža zato što je tvrdio da je moguće učiniti valjani *hadž* u duhu, da se ne mora hodočastiti u Meku. Njegova je mučka smrt bila dokaz sve većih neprijateljstava između sufija i *uleme*. Džuneid iz Bagdada (umro 910. g.), prvi predstavnik takozvanih "trezvenih sufija", odbacio je Al-Bistamijev duhovni ekstremizam. Smatrao je da je Al-Bistamijeva opijenost samo jedna od duhovnih razina koju mistik mora nadići kako bi postigao nepomućeni doživljaj sebstva i potpunu duševnu sabranost. Nakon što bi po prvi put čuo božanski zov u sebi, sufi bi postao svjestan svoje dotadašnje bolne odvojenosti od izvora svih bića. Sufijsko je mističko putovanje zapravo povratak u ono što je uistinu narav čovjeka, čime nauk sufizma postaje vrlo sličan budističkim duhovnim nazorima. Sufizam je doduše tijekom abasidskog razdoblja bio marginalan pokret, ali će kasniji sufijski učitelji, na temelju Džuneidovog duhovnog sustava, nastaviti izgradnju i stvaranje ezoterijskog pokreta koji će, za razli-

ku od svih prije spomenutih duhovnih škola i smjerova, očarati većinu muslimanskih vjernika.

Iako su svi ezoterici naglašavali svoju pobožnost i privrženost muslimanskoj vjeri, oni su ipak u konačnici podosta izmijenili Prorokovu religiju. Muhameda bi nauka falasifa zasigurno prenerazio, a Ali ne bi ni u kojem slučaju priznavao vrijednost idejama i mitovima šijita, koji su sebe proglašavali njegovim sljedbenicima. Međutim, bez obzira na tradicionalno uvriježeni stav mnogih vjernika, koji misle da se religija nikada ne mijenja, te da njihova vjerovanja i vjerske prakse u potpunosti slijede ono što je propovijedao utemeljitelj njihove vjere, religija mora biti podložna promjeni kako bi opstala. Muslimanski će reformatori proglasiti ezoterijske oblike islama neistinitima, nastojat će vratiti vjersku čistoću prvotne *ume* prije no što je u potpunosti unište nove ideje. No, vrijeme se ne može vratiti unatrag. Zapravo svaka "reformacija", koliko god bila konzervativna u svojim nastojanjima, uvijek donosi nova odstupanja od prijašnjih religijskih smjernica, kao i prilagođavanje osobitim izazovima povijesnoga razdoblja u kojemu se ona provodi. Ukoliko tradicija u sebi ne posjeduje dovoljno fleksibilnosti za daljnji razvoj i rast, ona umire. Islam je dokazao da ima tu stvaralačku sposobnost. Islamska je religija na najdubljim duhovnim razinama mogla zadovoljiti sve ljude koji su živjeli u uvjetima potpuno drugačijima od onih koji su vladali u teško i surovo Prorokovo doba. Muslimanski su vjernici bili u stanju proniknuti u skriven-

no značenje Kurana koje je nadilazilo njegov literarni smisao i transcendiralo okolnosti i događaje vezane uz razdoblje prvotne objave. Kuran je postao sastavnom snagom njihovih života, omogućio im je neposredan doživljaj svetoga, osposobivši ih za neprestanu izgradnju svježih i moćnih duhovnih snaga potrebnih za dublje poniranje u bit njihova bića.

Muslimani devetoga i desetoga stoljeća poprilično su društveno uznapredovali u odnosu na prvobitnu malenu i od neprijatelja neprestano ugroženu *umu* u Medini. Cjelokupna se muslimanska filozofija, *fikh* i mistika zasnivala na Kuranu i na riječi i djelu ljubljene Prorokove osobe. Međutim, budući da sveti tekst zapravo predstavlja Božju riječ, došlo se do zaključka da njegova beskonačnost omogućuje mnogobrojna različita tumačenja. Oni su stoga bili u stanju proširiti islamsku objavu u one krajeve svijeta koje Prorok i *rašiduni* nisu mogli ni zamisliti. Ali jedno je ostalo isto. Poput religije prvotne *ume*, sva je filozofija, pravna znanost i duhovnost bila prožeta politikom. Muslimani su bili itekako svjesni (čemu se treba diviti) da se tadašnje carstvo, bez obzira na sva njegova sjajna kulturna dostignuća, u mnogočemu udaljilo od idealnih društvenih načela propisanih u Kuranu. Kalif je bio vođa *ume*, ali je živio i vladao na način koji bi zasigurno zgrozio Proroka. Kad god bi došlo do razmimoilaženja između kuranskih ideala i trenutne politike, muslimani bi osjetili da su njihove najsvetije vrijednosti ugrožene; društveno zdravlje *ume* bilo je ono što se najdublje

doticalo njihovoga bića. Tijekom desetoga stoljeća, oštromniji su muslimani uvidjeli da je kalifat u velikim nevoljama, ali duhu islama bilo je potpuno strano da njegovi vjernici u propasti bilo koje muslimanske vlasti vide svoje oslobođenje.

Novi poredak (935.-1258.)

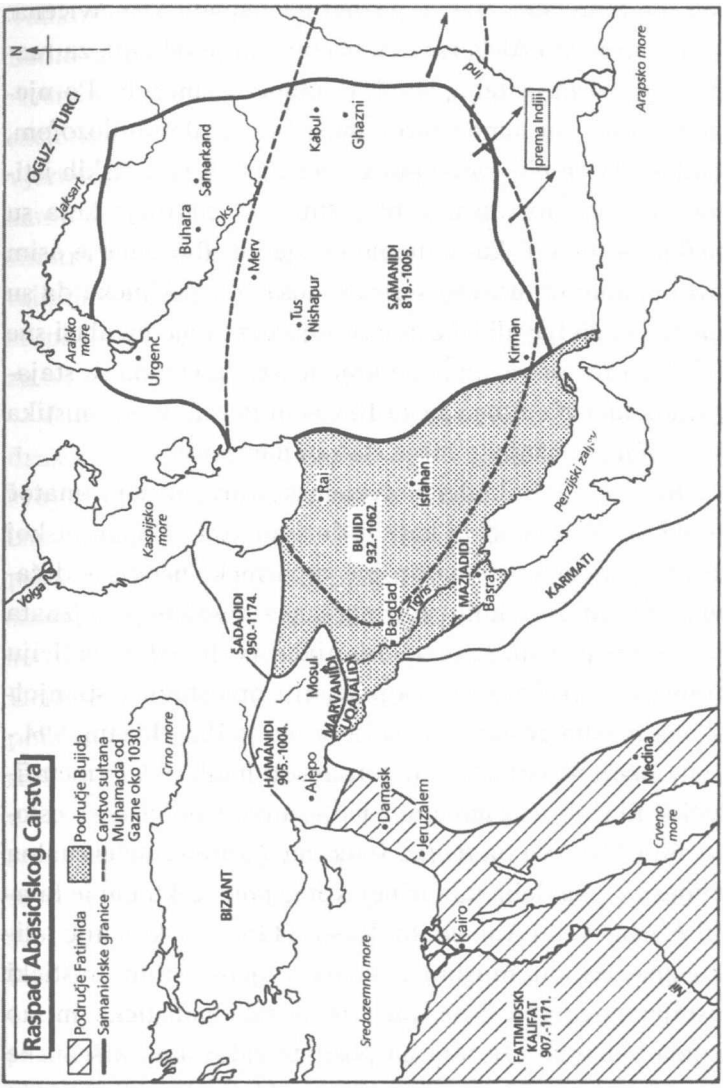
Već tijekom desetoga stoljeća bilo je očigledno da islamska država više ne može učinkovito funkcionirati kao jedinstvena društvena cjelina. Kalif je doduše nominalno i dalje bio na čelu *ume*, zadržao je svoju simboličku ulogu vjerskoga vode muslimanske zajednice, mada su u stvarnosti u različitim dijelovima carstva uspostavljene neovisne dinastijske vladavine. Odmetnuti kalifat ismailitskih Fatimida vladao je na području Egipta i čitave Sjeverne Afrike, Sirije, Palestine i većeg dijela Arabije; turski su pak vojni zapovjednici (*emir*) zavladao u Iraku, Iranu i Središnjoj Aziji, te su tamo osnovali vlastite neovisne države koje su vodile neprestane međusobne borbe za prestiž. Deseto se stoljeće naziva stoljećem šijita, zbog toga što su mnoge vladalačke dinastije bile na neki način povezane sa šijitskim vjerskim pokretom. Međutim, budući da je ideal apsolutne monarhije bio duboko ukorijenjen u tkivo islamskoga društva, svi su *emiri* i dalje nastavili priznavati abasidskoga kalifa kao vrhovnoga vođu *ume*. Osim toga, te su dinastije postigle i neke političke uspjehe. Jedna od njih čak je uspjela početkom jeda-

naestoga stoljeća osnovati stalnu muslimansku bazu u sjeverozapadnoj Indiji. Ipak, izuzevši Turke Seldžuke, nijedna od tih dinastija nije bila dugog vijeka. Seldžuci su bili tursko pleme porijeklom iz udoline donjeg pritoka rijeke Sir Darije, koji su, osvojivši 1055. g. Bagdad, prisilili kalifa da njihove vode posebnom uredbom proglasi carskim namjesnicima diljem darul-islama. I prije no što su Seldžuci izvojevali pobjedu, sve je ukazivalo na to da je carstvo osuđeno na neprestano teritorijalno komadanje. Kako su se dinastije velikom brzinom smjenjivale na vlasti, a granice unutar carstva stalno mijenjale, promatrač sa strane na temelju toga mogao je steći dojam da se islam, nakon razdoblja početnih uspjeha, našao na rubu propasti.

Međutim, bio bi u krivu. Ustvari, gotovo slučajno, novi se islamski poredak, za razliku od prijašnjega, pokazao zapravo mnogo bliži muslimanskome duhu. Bez obzira na sva društvena previranja, islamska je religija nastavila jačati. Svako je područje carstva imalo svoj glavni grad, tako da je umjesto jednog kulturnog središta u Bagdadu, uskoro izraslo nekoliko novih. Primjerice, Kairo je postao središtem umjetnosti i znanosti tijekom vladavine Fatimida. U Kairu je posebno cvjetala filozofija, a u desetom su stoljeću fatimidski kalifi osnovali visoku školu Al-Azhar, koja će uskoro postati najvažnijim islamskim sveučilištem u svijetu. Grad Samarkand doživio je pak pravu renesansu u književnosti. U Samarkandu je također živio jedan od najučenijih ljudi islamskoga svijeta falasif Abu

Raspad Abasidskog Carstva

- Područje Fatimida
- Područje Bujida
- Carstvo sultana Muhamada od Gazne oko 1030.
- Samaniolske granice

Ali ibn Sina (980.-1037.), poznat na Zapadu kao Avicena. Ibn Sina je bio Al-Farabijev učenik, ali je religiju, za razliku od svoga učitelja, shvaćao mnogo ozbiljnije. Po njegovu mišljenju samo Prorok može biti idealnim filozofom, budući da on nije samo pučki naučavatelj razumskih istina, već ima pristup u dublja duhovna područja koja su nedohvatljiva diskurzivnome mišljenju. Ibn Sina je osim toga pomno proučavao sufizam došao do zaključka da su mistici doživljavali iskustvo božanskoga koje nadilazi sve logičke procese razuma, ali koje je ipak u skladu sa stajalištima falasifa. Stoga su za Ibn Sinu falsafa vjera mistika i običnih pobožnjaka bili u stalnoj harmoniji.

Kordoba je također doživjela kulturni uspon, unatoč tome što je Omejidski kalifat doživio krah u Španjolskoj 1010. g., raspavši se na brojne suparničke neovisne države. Španjolska kulturna renesansa posebno je poznata po svojoj poeziji, koja se oslanjala na dvorsku tradiciju francuskih trubadura. Najpoznatiji predstavnik španjolskoga muslimanskoga pjesništva bio je Ibn Hazam (994.-1064.) koji je, odbacivši u potpunosti nauku *fikha* i metafizičku filozofiju, zagovarao jednostavnu pobožnost oslonjenu isključivo na *hadis*. Ipak, najsajjnija intelektualna zvijezda toga doba na Pirinejskome poluotoku bio je falasif Abu al-Velid Ahmed ibn Rušd (1126.-98.), koji nije toliko značajan u muslimanskome svijetu poput mistički usmjerenoga Ibn Sine, ali čija je racionalistička misao imala velikoga utjecaja na poznate židovske i kršćanske filozofe poput Majmonida, Tome Akvinskoga i Alberta

Velikoga. U 19. stoljeću filolog Ernst Renan hvalio je slobodni duh Ibn Rušda (na Zapadu poznat pod imenom Averroes), vidjevši u njemu jednoga od prvih pobornika racionalističkog promišljanja protiv slijepog religijskog vjerovanja. Međutim, Ibn Ružd je zapravo bio vrlo pobožan musliman i *šerijatski* sudac (*kadija*). Poput Ibn Sine, smatrao je da ne postoje nikakva protuslovlja između religije i falsafe, ali dok je religija svakome čovjeku pristupačna i razumljiva, dotle je filozofija rezervirana samo za odabranu intelektualnu elitu.

Čini se da je islam zadobio novi životni polet čim je društveni sustav centraliziranog kalifata - unatoč svim svojim uspjesima - napušten. Osim toga, suprotnosti između ideala apsolutne monarhije i Kurana oduvijek su postojale. Novi društveni poretki koji su nastajali u islamskome svijetu metodom stalnih pokušaja i pogrešaka bili su mnogo bliži islamskome svjetonazoru od kalifata. Doduše, nisu svi vladari tih novih državnih uređenja bili pobožni muslimani - daleko od toga, ali je sustav neovisnih međusobno ravnopravnih dvorova i vladara, koji su u sebi sadržavali zametke idejnog muslimanskog jedinstva, sve vjernije odražavao kuranski duh jednakosti. To se suglasje posebno očitovalo u umjetničkome stvaralaštvu koje se razvilo tijekom toga povijesnoga razdoblja. Isto tako, misao jednakopravnosti prisutna je i u arapskome pismu, gdje nijedno slovo nema neko istaknutije mjesto među ostalima, već svako slovo ima svoje mjesto kako bi pridonijelo izgradnji cjeline. Ona je također u mnogo-

čemu obilježila stvaralaštvo značajnih muslimanskih povjesničara, poput Ibn Ishaka i Abu Džafera al-Tabarija (Taberi) (umro 923. g.), koji se nisu previše trudili da usklade ponekad vrlo oprečne predaje o Prorokovom životu, nego su jednostavno suprotstavljene verzije stavili jednu pored druge, dajući im jednaku vrijednost. Muslimani su prihvaćali kalifat zbog toga što se njime jamčilo jedinstvo *ume*, ali kada se pokazalo da kalifi nisu u stanju održati cjelovitost carstva, tada su im u smislu vladalačkog statusa počeli pridavati simbolički značaj. Istovremeno, došlo je i do značajnih promjena u islamskoj pobožnosti. Do tada su teologija i duhovnost bili gotovo uvijek u srži političkoga odgovora na povijesna zbivanja vezana uz muslimansku zajednicu. No, kako su muslimani sada imali politički srodnija stajališta, muslimanska misao i pobožnost bili su sve manje pokretani aktualnim događajima. Znakovito je da je islam ponovno zadobio jače političko usmjerenje u trenucima kada su se muslimani suočili s novim opasnostima, koje su po njima bile ozbiljno stavljanje na kušnju svih moralnih, kulturnih i religijskih vrednota *ume*, te stvarna prijetnja njihovom daljnjem opstanku.

Turci Seldžuci bili su oni koji su, više spletom povijesnih okolnosti nego nekakvom promišljenom politikom, imali najvećeg udjela u stvaranju novog poretka na tlu Plodnog polumjeseca, gdje je državna decentralizacija ponajviše uznapredovala. Seldžuci su bili suniti čvrsto naklonjeni sufijskom nauku. Njihovim je carstvom od

1063. do 1092. upravljao legendarni vezir Nizamul-mulk koji je težio, uspostavom snažne turske države, obnoviti carstvo, te nanovo izgraditi prijašnji abasidski činovnički sustav. Međutim, te su namjere došle prekasno glede ponovnog oživljavanja bagdadske prijestolnice, budući da je najbogatije poljoprivredno područje Savad, baza njezine ekonomije, bilo u nepovratnom procesu propadanja. Osim toga, Nizamul-mulk nije bio u stanju uspostaviti kontrolu nad seldžučkom vojskom, konjaničkom silom sačinjenom od nomadskih plemena koja su sama sebi bila jedini zakon, seleći se sa svojim stadima kad god im se prohtjelo. Naposljetku je Nizamul-mulk uz pomoć novih vojnih trupa sastavljenih od robova ipak izradio carstvo koje se prostiralo od Jemena na jugu do udoline rijeka Sir Darija-Oks na istoku, pa sve do Sirije na zapadu. Novouspostavljeno Seldžučko carstvo bilo je ustrojeno na malome broju državno-upravnih ustanova, dok su svu vlast na lokalnoj razini obnašali *emiri* i *ulema*, koji su se, nadišavši sve svoje razlike, samo zbog toga i udružili. *Emiri*, upravitelji carskih provincija, preduhitрили su Nizamul-mulkove planove za centralizaciju carstva. Stvarno neovisnima od središnje vlasti postali su stvaranjem vlastitog administrativnog aparata na područjima svoje vladavine, te neposrednim oporezivanjem svojih podanika. Dakle, taj sustav nije imao značajke feudalnog poretka. Bez obzira na vezirove potajne namjere, *emiri* nisu bili u vazalnome odnosu niti s kalifom, niti sa seldžučkim sultanom Malikšahom (Melikšahom). Osim toga,

emiri su bili nomadi, koje nije zanimalo poljodjelstvo, pa stoga i nisu osnovali neki oblik feudalnog plemstva vezanog na zemljišnu privredu. Oni su jednostavno bili profesionalni vojnici, nezainteresirani za civilni život svojih podanika, kojima je u stvarnosti upravljala jedino *ulema*.

Ulema je sve te raznolike i politički nepovezane vojne režime držala na okupu. Tijekom desetoga stoljeća, *ulema* je, nezadovoljna tadašnjom razinom svoga obrazovanja, osnovala prve srednjoškolske ustanove za podučavanje islamskih znanosti - *medrese*. Te su škole omogućile *ulemi* mnogo sustavnije obrazovanje, usuglašenije naučavanje islamskog nauka, te postizanje svećeničkog statusa. Nizamul-mulk je poticao osnivanje *medresa* diljem Seldžučkoga Carstva i nastavni program obogaćivao predmetima koji su osposobljavali *ulemu* za poslove u lokalnoj upravi. Između ostaloga, Nizamul-mulk je 1067. g. u Bagdadu otvorio prestižnu *medresu* Nizamija. Budući da je *ulema* zadobila svoje vlastite društvene ustanove, ona je na temelju njih izgradila moćni ustroj vlasti koji je bio neovisan i jednakopravan vojnoj upravi *emira*. *Medrese* su također imale ulogu pronositelja homogenoga muslimanskog načina života na zasadama *šerijata* u svim krajevima koji su se nalazili pod seldžučkim gospodstvom. Nadalje, *ulema* je također imala monopol nad cjelokupnim zakonskim sustavom *šerijata*. Tako je zapravo podjela između političke vlasti i civilnoga života zajednice postala stvarnom činjenicom. Nijedna od državica pod vlašću *emira* nije dugo potrajala; oni jednostavno nisu imali nikakvu političku ideologi-

ju. *Emiri* su bili vladari na kratke staze, budući da je sve ono što se doticalo ideološkog ustrojstva carstva bilo rezervirano za *ulemu* i sufijske učitelje (*pir*), koji su imali vlastita, zasebna područja duhovnog djelovanja. Učena je *ulema* putovala od jedne *medrese* do druge; sufijski su pak učitelji bili posebno dinamični - oni su tijekom svojih putovanja znali obići sva važnija središta carstva. Očigledno je da je tijekom toga razdoblja kler bio jedini u stanju održati dispartatne dijelove društva u jednoj cjelini.

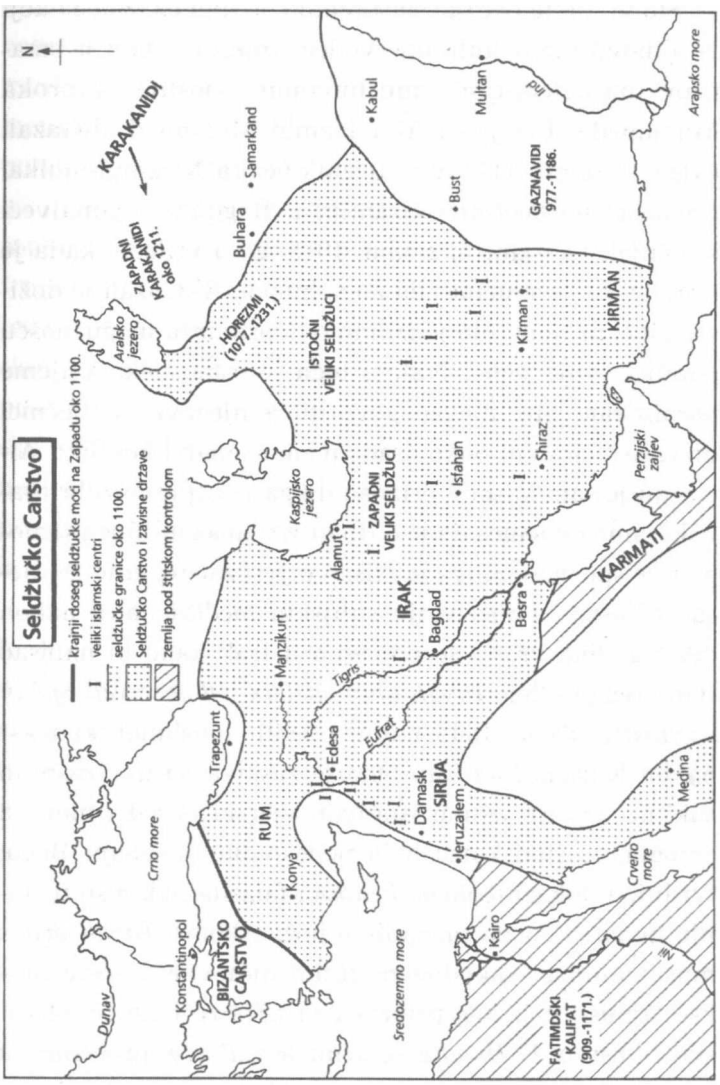
Tako je nakon propasti učinkovitoga kalifatskoga državnoga uređenja carstvo zadobilo islamskiji značaj. Muslimani nisu imali gotovo nikakav osjećaj pripadnosti nekoj od kratkotrajnih *emirskih* državnica, već su sebe vidjeli dijelom višenacionalnog društva kojim je bio predstavljen cjelokupan darul-islam s *ulemom* kao predvodnikom. *Ulema* je stoga prilagodila *šerijat* novim društvenim okolnostima. Umjesto da je kao dosad koristila *šerijat* za stvaranje kulturnih procesa protivnih carstvu, ona je u jednome trenutku počela kalifa promatrati kao simboličnog čuvara svetoga zakona. I dok su *emiri* dolazili i odlazili, dotle je *ulema*, potpomognuta *šerijatom*, postala jednim postojanim autoritetom, a istovremeno je sve veća raširenost sufizma u narodu uvećala i produbila pobožnost ljudi.

Činilo se da sunitski islam gotovo posvuda ima prevlast. Neki od radikalnijih ismailita, izgubivši sve iluzije o Fatimidskom carstvu koje je po njima posve podbacilo u uspostavi istinske prvobitne vjere *ume*, organizirali su

mrežu gerilskoga pokreta otpora s ciljem zbacivanja Seldžuka i uništenja sunita. Od 1090. g. oni su napadali iz svoje planinske utvrde u Alamutu, sjeverno od Kazvina, osvajajući seldžučka uporišta i ubijajući njihove vodeće *emire*. Do 1092. g. čitava je stvar prerasla u pravi ustanak. Pobunjenici su postali poznati među svojim neprijateljima kao *hašišini* (od čega dolazi riječ "asasini" - ubojice), jer se za njih govorilo da uzimaju hašiš kako bi stekli suluđu odvažnost u borbama što su često završavale njihovom smrću. Ismailiti su bili uvjereni da su oni zapravo branitelji običnoga puka koji *emiri* trajno proganjaju. Međutim, njihova kampanja strahovlade mnoge je muslimane okrenula protiv ismailitskog pokreta. Sa svoje strane *ulema* je raspredala grozomorne i neistinite priče o njima (hašiška legenda je jedna od njih), koje su dovele do toga da se ljude, osumnjičene za pripadnost ismailitima, proganjalo i nemilosrdno ubijalo. Naravno, ti su pokolji naposljetku uzrokovali nove ismailitske napadačke pohode. No, bez obzira na moćne protivnike, ismailiti su odlučili osnovati državu na području Alamuta, koja je trajala stotinu i pedeset godina, a koju su uspjeli uništiti tek Mongoli tijekom svojih pljačkaških najezdi. Ipak, neposredni učinak njihova *džihada* nije bio, kako su se nadali, povratak Mahdija, nego potpuni gubitak ugleda šijitskog pokreta u islamskome svijetu. Duodecimiti su se pak, ne imavši udjela u ismailitskoj pobuni, brižno umiljavali sunitskim vlastima, te se povukli iz svih oblika političkog života.

Seldžučko Carstvo

— krajnji doseg seldžučke moći na Zapadu oko 1100.
 - - - veliki islamski centri
 ····· seldžučke granice oko 1100.
 ▨ Seldžučko Carstvo i zavisne države
 ▩ zemlja pod stitskom kontrolom

Što se sunita tiče oni su spremno pristali uz teologa koji je njihovu vjerovanju dao vodeće mjesto, a koji je smatran najuglednijim muslimanom poslije proroka Muhameda. Bio je to Abu Hamid Muhamed al-Gazali (Algazel) (umro 1111. g.), štićenik vezira Nizamul-mulka, predavač na *medresi* Nizamija u Bagdadu i ponajveći stručnjak za islamski zakon. 1095. g., u vrijeme kada je ismailitska revolucija bila na vrhuncu, Al-Gazali je doživio živčani slom, bio je iznimno deprimiran mogućnošću gubitka svoje vjere. Nakon toga je ostao neko vrijeme paraliziran, nije mogao govoriti, a njegovi su liječnici dijagnosticirali duboko usađeni emocionalni konflikt. Al-Gazali je sam kasnije priznao da ga je zapravo zabrinjavala samo činjenica da je o Bogu sve znao, ali Boga samoga nije spoznao. Stoga je otišao u Jeruzalem, gdje je stjecao iskustvo u vježbanju sufijskih meditacija, a nakon deset godina vratio se ponovno u Irak kako bi napisao svoje remek-djelo *Ihyah ulum al-Din (Obnova religijskih znanosti)*. To je djelo najnavođeniji muslimanski tekst nakon Kurana i *hadisa*. Ono se zasniva na unutrašnjim zaključcima da jedino ispravan vjerski obred i molitva omogućuju ljudskome biću neposrednu spoznaju Boga; tvrdnje i dokazi teologa (*kelam*) i falasifa pak nisu u stanju podati sigurno saznanje o božanskome. *Ihyah* pruža muslimanima svakodnevni režim duhovne vjerske prakse, osmišljen je kao priprema za njihovo buduće religijsko iskustvo. U *Ihyahu* se svim *šerijatskim* propisima u pogledu hranjenja, spavanja, obrednog pranja, higijene i

molitve daje nabožno i etičko tumačenje, tako da ona više nemaju samo značenje izvanjskih pravila, nego se njima muslimanske vjernike osposobljava da neprestano oplemenjuju vječitu svijest božanskoga, jer je to ono što se posebice zagovara u Kuranu. *Šerijat* je stoga postao više od pukog sredstva koje omogućuje društveno suglasje i ropsko izvanjsko oponašanje Prorokovog života i *sune*; *šerijat* je bio put koji je vodio u postizanje unutrašnjega *islama*. Al-Gazali se nije u svojim djelima obraćao religijskim znalcima, već pobožnim pojedincima. Smatrao je da postoje tri vrste ljudi: oni koji su spremni prihvatiti vjerske istine bez njihova daljnjeg propitivanja; oni koji nastoje iznaći opravdanje za svoja vjerska uvjerenja pomoću racionalnih disciplina *kelama*; naposljetku sufiji koji neposredno doživljavaju vjersku istinu.

Al-Gazali je bio svjestan da u skladu sa novim društvenim okolnostima ljudi trebaju nova religijska rješenja. Njemu se nije dopadalo ismailitsko štovanje nepogrešivoga imama (skrivenoga imama - op. prev.): gdje je taj imam? Kako da ga pronađu obični vjernici? Za njega je takva ovisnost o autoritetu jedne osobe bila kršenje osnovnih načela kuranske jednakopravnosti. Doduše falsafi je priznavao neprocjenjivu ulogu u unapređivanju znanstvenih disciplina poput matematike i medicine, ali je jasno stavio do znanja da ona ne može biti pouzdanim vodičem u stvarima duhovne naravi koje nadilaze razumske sposobnosti. Po Al-Gazalijevom duhovnom svjetonazoru sufizam je bio jedini ispravan duhovni put zato što se

njegovim naukom i vježbama moglo neposredno dohvatiti ono božansko. Do toga vremena, *ulema* je uglavnom poprijeko gledala sufizam smatrajući ga vrlo opasnim otpadničkim vjerskim pokretom. No, Al-Gazali je naposljetku uspio nagnati religijske učenjake da obavljaju kontemplativne obrede koje su osmislili sufijski mistici, te da populariziraju ta duhovna učenja istovremeno s promicanjem izvanjskih pravila *šerijata*. Oboje je imalo jednaku važnost za islam. Tako je Al-Gazali svojim autoritetom i ugledom pribavio misticizmu čvrst oslonac u *šerijatu*, i osigurao njegovo bezbolno sjedinjavanje s općim tokovima muslimanskoga života.

Al-Gazalija se u njegovo vrijeme smatralo glavnim vjerskim autoritetom. Tijekom toga razdoblja sufizam je postao široko rasprostranjenim pokretom u narodu, više nije bio rezerviran samo za elitu. Budući da narodna pobožnost nije bila, kao u prijašnjim vremenima, toliko obuzeta društvenim problemima, muslimanski su vjernici bili spremni za ahistorijsko, bajoslovno putovanje u unutrašnjost svoga bića u ruhu mistike. *Zikr* (inkantacija Božanskih Imena) više nije bio meditativni obred kojega isključivo treba vršiti osamljeni pojedinac ezoterijskoga nagnuća, već je postao grupnom meditativnom aktivnošću pod strogim nadležtvom *pira* kojim se muslimanskim vjernicima omogućavalo postizanje drugačijih stanja svijesti. Sufiji su također običavali koristiti glazbu kao sredstvo podizanja svijesti ka transcendentnome. No, ključna figura svake sufijske zajednice bio je njezin *pir* oko koga

su se, kao nekoć šijiti oko svoga imama, sakupljali vjernici vidjevši u njemu istinskoga vodiča k Bogu. *Pir* bi pak nakon svoje smrti postajao "svecem" u punome smislu riječi, žarišnom točkom svetoga obožavanja, te bi sljedbenici na njegovome grobu održavali molitve i *zibr*. Od tada je svaki grad imao svoju sufijsku školu (*hanikah*), kao i džamiju ili *medresu*, gdje su lokalni *piri* podučavali svoje učenike. Isto tako, osnovani su novi sufijski redovi (*tarikati*) s podružnicama diljem darul-islama, koji nisu bili vezani uz određeno područje, nego su imali nadnacionalni značaj. Ti su *tarikati* bili još jedan sjedinjavajući čimbenik u decentraliziranome carstvu. Novoosnovane bratovštine i cehovi (*futuvet; futuva*) obrtnika i trgovaca na koje su veoma utjecali sufijski ideali, također su mnogo pridonijeli jedinstvu islamske države. Kako je vrijeme odmicalo, islamske su ustanove poput *tarikata* i *futuveta* bile sve zaslužnije da se carstvo održavalo na okupu, a istodobno je osobna vjera muslimana, čak i onih najneobrazovanijih, toliko ojačala da je bila u stanju postići onaj unutrašnji vjerski poriv koji je nekoć bio rezerviran samo za sofisticiranu i ezoterijsku elitu.

Od sada pa nadalje, sav će islamski teološki i filozofski diskurz biti duboko stopljen s duhovnošću. Novopečeni pokret "teozofa" započeo je s izgradnjom te nove muslimanske sinteze. U Alepu je Jahja Suhraverdi (umro 1191. g.) osnovao školu prosvijećenja (*al-išrak* - blistavost - op. prev.) (Istok Svjetlosti - op. prev.) na načelima drevnog predislamskog iranskog misticizma. Za njega je jedina

istinska filozofija bila ona koja je u sebi sadržavala disciplinirano izvježbavanje uma kroz falsafu kao i unutrašnje preobražavanje duše postignuto naučavanjem sufizma. Razum i misticizam moraju ići ruku pod ruku; oboje su od bitnog značaja za ljudska bića i oboje žudno tragaju za istinom. Mistične vizije i kuranski simboli (poput raja, pakla i Posljednjega suda) ne mogu se iskustveno dokazati ali ih posebno izvježbani kontemplati mogu sebi predočiti pomoću iznimnih intuitivnih sposobnosti. Izvan tako postavljene mistične dimenzije, religijske su priče samo obični mitovi bez ikakva smisla zato što one nisu "zbiljske" na isti način kao svjetovne pojavnosti koje nam se očituju pri normalnome stanju budne svijesti. Meditativno izvježbani pojedinci u sufijskim disciplinama sposobni su proniknuti u dublje dimenzije svjetovne opstojnosti. Osim toga bi svaki musliman morao u sebi razviti ćutilo za spoznajni dohvat "svijeta čistih ideja" (*alem al-misal*) koji se nalazi između našega svijeta i Boga. Čak i oni koji nisu izvježbani u misticizmu mogu postati svjesni toga svijeta barem u snovima ili u hipnagogičkom stanju tijekom zapadanja u san ili u trenucima ekstatičnoga ushićenja. U pogledu proroka i mistika, Suhraverdi je bio uvjeren da u trenutku doživljaja mistične vizije, njihov duh postaje svjestan unutrašnjega kraljevstva ideja, što bi odgovaralo onome što danas nazivamo nesvjesnim stanjem uma.

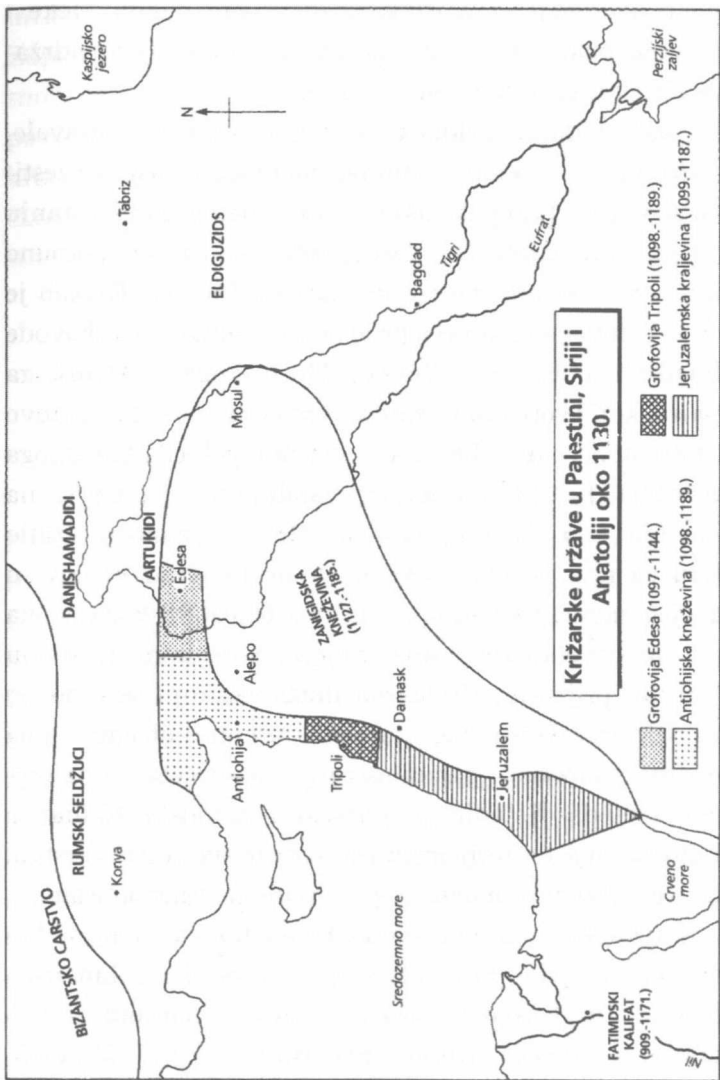
Takva vrsta islama bila je potpuno nepojmljiva u vrijeme u kojem su djelovali primjerice Hasan al-Basri ili

Šafi. I tako, mada je naposljetku Suhraverdi pogubljen zbog tobožnjeg neislamskoga svjetonazora, mora se istaći da je on bio izrazito pobožan musliman, koji je Kuranski tekst navodio češće nego svi prijašnji falasifi. Njegova se djela još i danas smatraju klasikom mistike. Suhraverdijev neslužbeni nasljednik bio je vrlo plodni i utjecajni španjolski teozofski pisac Muhjid(d)in ibn al-Arabi (Arebi), (umro 1240. g.), koji je sa svoje strane također poticao muslimane da u sebi otkriju *alem al-misal*, podučavajući da put prema Bogu vodi kroz stvaralačku imaginaciju. Ibn al Arabijeve knjige nisu jednostavno štivo, namijenjene su obrazovanijim muslimanima, premda je on sam smatrao da svatko može biti sufi, te da bi svatko trebao istraživati simboličko, skriveno značenje svetoga spisa. Po njemu su muslimani imali dužnost da stvore vlastitu teofaniju vježbavanjem svoje zamišljajne moći kako bi ispod svjetovne površine iznašli prisuće svetoga koje se nalazi u svemu i svakome. Svako je ljudsko biće jedinstveno i neponovljivo otkrivenje jednoga od Božjih skrivenih atributa, a sam Bog je, uz kojega nema drugih bogova, upisao svoje Božansko Ime u najskrovitije dubine naše duše. Međutim, svaki pojedinac ima svoju viziju osobnoga Boga, budući da je njegov vjerski svjetonazor uvjetovan religijskom tradicijom u kojoj je odrastao. Stoga se mistik prema svim vjerama mora odnositi s jednakim poštovanjem, u svakome se svetištu, u sinagogi, džamiji, crkvi ili hramu, mora osjećati kao kod kuće, jer Bog u Kuranu kaže: "Gdjegod da se okreneš, tamo je lice Alaha".²

Tako je nakon propasti centraliziranog kalifata došlo do revolucionarnih religijskih promjena. Ta su previranja zahvatila sve slojeve islamskoga društva, od najobičnijega skromnoga obrtnika pa sve do sofisticiranoga intelektualca. To je razdoblje obilježilo pojavu istinskoga muslimanskoga vjernika koji je usvojio vjeru na jednoj višoj i dubljoj razini. Muslimani su prevladali opću političku katastrofu carstva svojom moćnom duhovnom obnovom, koja je vjeri omogućila prilagodbu novim društvenim okolnostima. Islam se od sada širio i napredovao bez pomoći službenih vlasti. U stvari, on je postao jedinim postojanim čimbenikom u promjenljivom svijetu prepunom političkih previranja.

Križarski ratovi

Novi se poredak politički samostalnih *emira*, koji su uspostavili Turci Seldžuci, održavao na životu i nakon prvih znakova urušavanja njihovog carstva krajem jedanaestoga stoljeća. Naime, društveni sustav na čelu s *emirima* patio je od ozbiljnih nedostataka. *Emiri* su neprestano vodili međusobne ratove koji su iznimno otežavali njihovo udruživanje protiv moguće izvanjske opasnosti. To se posebice tragično očitovalo u srpnju 1099. g., kada su kršćanski križari iz zapadne Europe napali Jeruzalem,

treći, najsvetiji grad islamskoga svijeta nakon Meke i Medine, poklali njegove stanovnike i osnovali svoje države u Palestini, Libanonu i Anatoliji.

Budući da se Seldučko Carstvo sve više urušavalo, *emiri*, koji su vladali na tim područjima, pojačali su žestinu svojih međusobnih sukoba. Stoga, oni nisu bili u stanju organizirati zajednički portuudarac, te su bili potpuno nemoćni naspram silovite invazije sa Zapada. Trebalo je proći gotovo pola stoljeća prije pojave velikoga vojskovođe Imadudina Zangija (Zengi), Mosulskoga i Alepskoga *emira*, koji je otjerao križare iz Armenije 1144. g., a gotovo čitavo stoljeće prije blistavih vojničkih pobjeda kurdskoga generala Jusufa ibn Ejuba Salahudina, poznatog na Zapadu kao Saladin, koji je 1187. g. nanovo vratio Jeruzalem u islamsko okrilje. Usprkos tomu križari su uspjeli zadržati svoja uporišta duž obala Bliskoga istoka sve do svršetka trinaestog stoljeća. S obzirom na stalnu vanjsku prijetnju, Ejubidska dinastija, koju se osnovao Saladin, trajala je mnogo duže od kratkotrajnih emirata na području Plodnoga polumjeseca. Još na početku svog vojnog pohoda, Saladin je porazio Fatimidski Kalifat u Egiptu, čiji je teritorij priključio svojem sve većem carstvu, čije je stanovništvo nanovo preobratio na sunitski islam.

Križarski su ratovi sramotan ali također i presudan događaj u povijesti Zapada; oni su opustošili muslimanska područja na Bliskome istoku, no za ogroman broj muslimana u Iraku, Iranu, Središnjoj Aziji, Maleziji, Afganistanu i Indiji oni su bili samo udaljeni pogranični

incidenti. Tek kada je početkom dvadesetoga stoljeća Zapad postao najmoćnijim svjetskim čimbenikom i opasnom prijetnjom po islamski svijet, muslimani i njihovi povjesničari postaju sve zaokupljeniji srednjovjekovnim križarskim ratovima, nostalgично se prisjećajući pobjedničkoga Saladina, žudeći za vodom koji će biti u stanju zaustaviti neo-križarski pohod zapadnjačkog imperijalizma.

Teritorijalno širenje

Neposredni uzrok Križarskih ratova bilo je seldžučko preotimanje Sirije od Fatimida 1070. g. Tijekom njihova pohoda Seldžuci su se također sukobili i sa slabašnim Bizantskim Carstvom, čije su granice bile nedovoljno branjene. Nakon što je prodrla kroz meke granice Bizanta, seldžučka je konjica upala u Anatoliju i nanijela težak poraz Bizantu kod Manzikerta 1071. g. Unutar tog i slijedećeg desetljeća, turski su nomadi sa svojim stadima bezbrižno tumarali diljem Anatolije, dočim su njihovi *emiri* na tim područjima osnivali svoje državice naseljene muslimanskim stanovništvom koje je Anatoliju doživljavalo novom granicom islama i zemljom neiscrpnih mogućnosti. Budući da je bio potpuno nemoćan pred turskim prodorima, bizantski car Aleksije Komnen I. 1091. g. zaiskao je pomoć pape Urbana II., koji se toj molbi odazvao pozivajući sve kršćane na Prvu križarsku vojnu.

Križarsko zauzimanje dijelova Anatolije samo je za kratko zaustavilo turska osvajanja. Krajem trinaestoga stoljeća Turci su doprli do Sredozemlja; tijekom četrnaestoga stoljeća oni su sa svojim brodovljem prešli Egejsko more, nastanili se na Balkanu, te dosegli rijeku Dunav. Bizantu, koji je u svom nasljeđu nosio ugled staroga Rimskoga Carstva nikada prije toga nijedan muslimanski vođa nije bio u stanju nanijeti takav poraz. Stoga su Turci s ponosom svoju novu državu u Anatoliji prozvali "Rum", što na njihovu jeziku znači Rim. Bez obzira na urušavanje kalifata muslimani su se ipak proširili na dva geografska područja koja nikad nisu bila dijelom darul-islama - na istočnu Europu i na dio sjeverozapadne Indije, - koja će u doglednoj budućnosti postati ključnim regijama za daljnji razvitak islama.

Kalif Al-Nasir (1180.-1225.) pokušao je obnoviti kalifat u Bagdadu i njegovoj okolini. Uvidjevši moć religijskog preporoda, koji je vrhunac doživio tijekom njegove vladavine, on se posve utekao proučavanju islama. Usprkos tomu što je *šerijat* izvorno osmišljen kao prosvjed protiv kalifa i njegove vlasti, Al-Nasir se obrazovao za *alima* u sve četiri sunitske pravne škole. Osim toga, kalif je pristupio jednom od *futuveta*, kako bi u konačnici postao Velikim učiteljem sviju *futuveta* u Bagdadu. Nakon Al-Nasirove smrti nasljednici su nastavili njegovu politiku. No, bilo je prekasno. Islamski je svijet uskoro zadesila katastrofa koja je naposljetku Abasidski Kalifat privela njegovom nasilnom i tragičnom svršetku.

Mongoli (1220.-1500.)

Na Dalekom istoku mongolski poglavica Džingis-kan izgradio je svjetsko carstvo, i sukob s islamom bio je neizbježan. Za razliku od Seldžuka, on je s uspjehom držao na uzdama svoje nomadske horde, učinivši ih borbenim strojem s takvom razaralačkom snagom kakvu svijet do tada nije vidio. Onaj vladar, koji se nije odmah podvrgnuo mongolskim poglavicama, mogao je očekivati samo jednu sudbinu - posvemašnje pustošenje njegovih većih gradova i okrutni pokolj njihova stanovništva. Mongolska je svirepost bila osmišljena metoda kojom se željelo zastrašiti neprijatelja, ali se njome također iskazivao vječiti nomadski prezir prema urbanoj kulturi. Kad je turski horezamski šah Muhamed (1200.-1220.) pokušao u Iranu i na području rijeke Oks osnovati svoj vlastiti muslimanski kalifat, mongolski general Hulagu doživio je to kao čin drzovite oholosti. Od 1219. do 1229. mongolska je vojska proganjala Muhameda i njegova sina Dželaludina diljem Irana, Azerbejdžana i Sirije, ostavljajući za sobom trag smrti i pustoši. 1231. g. započeo je novi niz mongolskih napada. Muslimanski su gradovi jedan za drugim uništavani. Buhara je doslovce srušena sa zemljom, Bagdad je pao nakon kratkotrajne borbe, povlačeći za sobom u propast i umirući kalifat: leševi su ispunili ulice negdašnje prijestolnice, a preživjelo je stanovništvo izbjeglo u Siriju, Egipat i Indiju. Ismailiti iz Alamuta su poubijani, a nova se dinastija rumskih Seldžuka nije više nikad u potpunosti

oporavila, iako je odmah bez protivljenja prihvatila raongolsko gospodstvo. Prvi muslimanski vođa koji je bio u stanju zaustaviti Mongole na njihovome putu bio je Bejbers (Baibars), sultan novoosnovane egipatske države, kojom su vladale vojne trupe sastavljene od robova turskoga porijekla. Mameluci (robovi) su imali prevladavajući utjecaj u vojsci Ejubidskog Carstva kojeg je osnovao Saladin; 1250. g. mamelučki su *emiri* sproveli uspješan puč protiv ejubidske države i osnovali svoje vlastito carstvo na Bliskom istoku. 1260. g. Bejbers je porazio mongolsku vojsku u bici kod Ajn Džaluta (Dželut) u sjevernoj Palestini. Ipak, nakon poraza od Mameluka, te njihova bezuspješnog upada u Indiju, koji je osujetio novi sultanat sa središtem u Delhiju, Mongoli su se konačno primirili kako bi uživali u plodovima svojih pobjeda. U samome srcu islamskoga svijeta stvorili su carstva koja su sva bila obvezna na vazalsku odanost Kublaju, mongolskome kanu u Kini.

Mongoli su osnovali četiri velike države. Hulaguovi potomci, poznati i kao Il-kanovi (predstavnici Vrhovnoga kana), isprva su odbijali prihvatiti da je poraz od Mameluka konačan pa su u znak osвете razorili Damask, ali su se s vremenom pomirili sa neumitnom stvarnošću, povukavši se u granice svojega carstva koje se prostiralo udolinom Eufrata i Tigrisa, te na planinskim lancima Irana. Čagatajevi su Mongoli osnovali svoju državu na području riječnih slivova Sir Darija i Oks, kanat Bijele Horde smjestio se pak u predjelu rijeke Irtiš, dok je Zlatna Horda zaživjela u okolini velike ruske rijeke Volge.

To je bio najveći povijesni i društveni preokret koji se zbio na Bliskome istoku nakon arapskih osvajanja u sedmome stoljeću. Za razliku od arapskih muslimana Mongoli nisu pridonijeli duhovnome razvoju regije. Oni su bili snošljivi prema svim religijama, iako su ponajviše težili budizmu. Osim toga, njihov zakonski kodeks Jasa, koji se pripisivao samome Džingis-kanu, bio je strogo ograničen na vojnu kastu, te se njegove odredbe nisu primjenjivale u civilnom životu. Stoga su Mongoli, nakon što bi određeno područje podvrgnuli svojoj vlasti, izgrađivali svoje države na zasadama lokalnih tradicija, pa su već krajem trinaestoga i početkom četrnaestoga stoljeća sva četiri mongolska carstva prešla na islam.

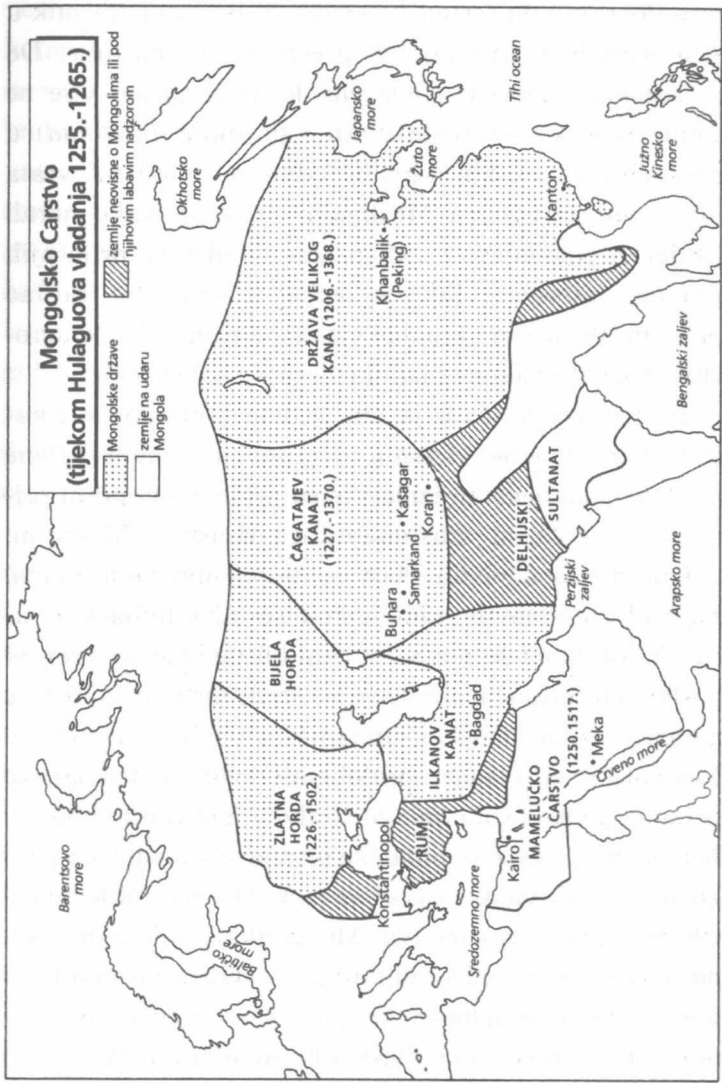
Naposljetku su Mongoli postali vodećom muslimanskom silom u islamskome svijetu. Ali kakav god da je bio njihov službeni stav prema islamu, osnovna ideologija njihovih država bio je "mongolizam", u kojem se slavio i poticao moćni mongolski imperijalizam i militarizam, te mongolsko osvajanje svijeta. Cjelokupan ustroj mongolske države zasnivao se na vojničkoj hijerarhiji. Kan je bio vrhovni vojni zapovjednik i od njega se očekivalo da sam vodi svoje ljude u ratove a ne da to prepušta svojim zamjenicima. Stoga mongolske države na početku nisu uopće imale neko svoje središnje mjesto upravljanja ili glavni grad. Glavni grad je bio tamo gdje se kan sa svojom vojskom ulogorio. Dakle, čitava mongolska država bila je zapravo jedna velika vojna organizacija, a sama je državna administracija pratila vojsku na svim njenim

vojnim pohodima. Cjelokupan, pomalo zakučast sustav mongolske nomadske kulture djelovao je sa zadivljujućom učinkovitošću. Za Mongole su postojala dva osnovna politička cilja koja su opravdavala svaku njihovu okrutnost: svjetska prevlast i ovjekovječivanje vladajuće dinastije. Ta je ideologija bila slična drevnoj istočnjačkoj apsolutističkoj politici u kojoj je osnovna postavka bila da veća moć vladara daje državi veću sigurnost i mirniji život njezinih stanovnika. Kod Mongola su odredbe pojedinoga monarha bile jedini zakonik, a ostajale su na snazi onoliko dugo koliko je njegova obitelj imala vlast. Osim toga, sve su vodeće položaje u državi zauzimali članovi kanove obitelji, te njihovi vazali i štićenici, koji su, kao nedjeljiva cjelina u velikome nomadskome vojnome ustrojstvu, predstavljali samu srž mongolske državnosti.

Teško da postoji nešto toliko nasuprotno islamskoj ideji jednakopravnosti kao što je ideologija "mongolizma". Međutim, mongolska je uprava na neki način samo bila nastavak daljnje militarizacije islamskoga društva koja se zbivala tijekom posljednjih godina Abasidskoga kalifata, gdje su *emiri* upravljali državom iz svojih garnizonskih središta, prepuštajući civilima i *ulemi* da sami rješavaju sva svoja egzistencijalna pitanja vezana za islam. Doduše, postojala je mogućnost da se vojna vlast umiješa u civilne stvari, ukoliko je *emir* htio postići veću sigurnost i stabilnost svoje države. To se uostalom i dogodilo za vrijeme mongolskih vladara koji su bili dovoljno moćni da *ulemi* postave određena ograničenja. Naime, Mongoli više

Mongolsko Carstvo (tijekom Hulaguova vladanja 1255.-1265.)

- Mongolske države
- zemlje neovisne o Mongolima ili pod njihovim labavim nadzorom
- zemlje na udaru Mongola

Barentsovo more

Baltičko more

Okhotsko more

Japansko more

Žuto more

Tihí ocean

Južno Kinesko more

Bengalski zaljev

Arapsko more

Crveno more

Perzijski zaljev

DRŽAVA VELIKOG KANA (1206. - 1368.)

CAGATAJEV KANAT (1227. - 1370.)

BIJELA HORDA

ZLATNA HORDA (1226. - 1502.)

Buhara • Kasagar • Samarkand • Koran •

ILKANOV KANAT • Bagdad

RUM

Konstantinopol

DELHIJSKI SULTANAT

MAMELUČKO CARSTVO (1250. - 1517.)

• Meka

Kairo

Kanton

Khanbalik • (Peking)

nisu dopuštali da *šerijat* kao osnovni islamski zakonik u sebi posjeduje potencijalno prevratničke značajke. Do petnaestoga stoljeća, utanačeno je da se *ulema* više ne smije oslanjati na svoje vlastite prosudbe (*idžtihad*) u donošenju zakonskih odredbi; odlučeno je da su "vrata *idžtihada*" zatvorena. Muslimani su se od sada morali isključivo povinjavati zakonskim odlukama prijašnjih pravnih autoriteta. Tako je *šerijat* u svojoj biti postao pravnim sustavom aktualne vlasti, ne mogavši više ugroziti dinastičke zakone vladajućih mongolskih obitelji.

Mongolska je invazija bila veoma traumatično iskustvo za muslimane. Mongoli su za sobom ostavili srušene gradove i spaljene knjižnice, te su pridonijeli općem privrednom kolapsu muslimanskoga društva. Međutim, nakon što su učvrstili vlast na osvojenim područjima, Mongoli su obnovili gradove koje su tako divljački opustošili, a njihovi su novoosnovani blistavi carski dvorovi postali kulturnim i obrazovnim središtima u kojima se poticao razvoj znanosti, umjetnosti, povijesti i mistike. Mongolski su vladari pridobivali svoje muslimanske podanike, bez obzira na sve strahote mongolske pošasti. Naime, mongolske su političke ustanove bile dugoga vijeka, te su imale veliki utjecaj na razvitak i stvaranje budućih muslimanskih carstava. Mongolska je sila ukazivala na nove obzore. Oni su bili osvajači svijeta i pronositelji nove vrste imperijalizma, koja je u sebi omogućavala sjeđinjavanje univerzalne vlasti s masovnim uništavanjem. S jedne strane mongolske su države općaravale muslima-

ne svojom blistavošću, ali su isto tako s druge strane potkopavale njihov ustaljeni način života. Pa ipak, muslimane nisu u potpunosti pokolebale sve te proživljene strahote, kao ni politički poraz koji su predstavljale novoosnovane mongolske države. Islam je religija koja se brzo oporavlja od svih nedaća. Često su u svojoj povijesti muslimani morali odlučno odgovoriti na nesreće koje bi ih zadesile, te su bili prisiljeni da i u najtežim okolnostima izgrađuju nove religijske uvide. Isto se zbilo i nakon mongolske invazije; premda su muslimanski vjernici sasvim jasno uvidjeli da je svijet, kakav su oni poznavali, došao svome kraju, oni ipak nisu izgubili nadu u mogućnost ostvarenja jednog potpuno novog svjetskog poretka.

Sve se to posebno očitovalo u svjetonazoru sufijskoga mistika Dželaludina Rumija (1207.-1273.), koji je i sam bio žrtva mongolskih pustošenja, ali čija su naučavanja u sebi izražavala osjećaj neograničenih mogućnosti što su ih Mongoli sa sobom donosili. Rumi se rodio u Horasanu; njegov je otac bio *alim* i sufijski učitelj, a sam Rumi izobražen je u *fikhu*, teologiji, te arapskoj i perzijskoj književnosti. S obitelji je morao pobjeći iz Horasana pred mongolskim hordama. Postavši izbjeglica nastanio se u gradu Konya, prijestolnici Rumskoga Sultanata u Anatoliji. Stoga Rumijevu duhovnost ispunjavaju gorka čuvstva kozmičke potrage za domom, te izdvojenosti od svekolikog Božanskog izvora. Rumi je isticao da je najveća nesreća koja može zadestiti ljudsko biće nesposobnost da osjeti bolni rascjep između Boga i čovjeka, koji nagoni vjernika

na religijsku potragu. Po njemu, mi moramo shvatiti da smo ontološki nedostatni, da je naš osjećaj sebstva iluzija. Naše jastvo nam prikriva istinsku stvarnost, pa ukoliko se oslobodimo od svoga egotizma i sebičnosti, tada ćemo uvidjeti da je Bog jedina zbilja na koju se možemo osloniti.

Rumi je bio sljedbenik mistične škole "opijenih sufija". Njegov je duhovni i osobni život prelazio iz jednoga ekstrema u drugi; težio je postići ekstazu pomoću plesanja, pjevanja, pjesništva i glazbe, pa su i članovi reda koji je sam Rumi osnovao poznati i kao vrteći derviši (derviši plesači). Tako su nazvani zbog nevjerojatno brzoga plesanja oko svoje osi kojim se omogućava transcendentno stanje transa. Bez obzira na njegovu očiglednu duševnu nestabilnost, Rumiju su njegovi učenici podarili titulu *mevlane* (mevlana-naš učitelj). U Turskoj primjerice Rumijev melevijski (izvedeno iz riječi *mevlana* - op. prev.) red još i danas ima velikoga upliva na život tamošnjih muslimanskih vjernika. Najveće Rumijevo djelo sufijskoga značaja jest zbirka pjesničkih parabola *Mesnevije*. I dok je Al-Arabi pisao za obrazovanu klasu ljudi, dotle je Rumi svakoga čovjeka pozivao da nađiđe samoga sebe transcendiranjem rutine svakodnevnoga života. U *Mesnevijama* se slavi sufijski način života koji svakoga pojedinca može načiniti nesavladivim junakom vječite kozmičke i duševne borbe. Tako je zapravo mongolska invazija proizvela mistični pokret koji je ljudima omogućavao lakše mirenje s duboko proživljenom duševnom katastrofom, a sam *mevlana* Rumi bio je lučonoša i ideal te nove duhovne

nade. Novoosnovani *tarikati* toga razdoblja isticali su neograničeni potencijal ljudskoga života. Sufiji su stoga bili u stanju da na duhovnome planu iskuse ono što su Mongoli gotovo dostigli na polju svjetovne politike.

Doduše, bilo je mnogo muslimana koji su se sasvim drugačije odnosili prema aktualnim nedaćama. Budući da su načinila toliku štetu, mongolska su razaranja pridonijela jačanju konzervativizma koji je oduvijek bio bitna značajka poljoprivrednih društvenih sustava. Naime, u tadašnja vremena privredni se nedostatak sredstava nije mogao nadoknaditi poticanjem stvaralačke domišljatosti i originalnosti na način koji je danas uobičajen na suvremenom Zapadu, gdje se očekuje da svaki slijedeći naraštaj, time što ima veće spoznaje od prethodnoga, doživljava sve veći gospodarski napredak. Nijedno društvo prije našega nije si moglo priuštiti da neprestano iznova obrazuje svoje radno stanovništvo i nadomješta postojeću ekonomsku infrastrukturu, što su nužni inovacijski uvjeti rješavanja svake privredne krize velikih razmjera. Slijedom toga, u svim je agrarnim predmodernim društvima, uključivši i ona u Europi, obrazovanje bilo zamišljeno da čuva prijašnja spoznajna dostignuća i da zakoči pojedinčevu znanstvenu znatiželju i dovitljivost što je moglo potkopati postojanost zajednice neosposobljene za primanje ili iskorištavanje novostvorenih saznanja. U *medresama* su primjerice učenici često bez razumijevanja morali učiti stare tekstove i njihove komentare napamet, a podučavanje se sastojalo od šturoga tumačenja gradiva od riječi do riječi

iz strogo propisanih udžbenika. U javnim disputacijama koje su vodili učitelji *medresa* uzimala se kao gotova činjenica da je jedan diskutant u pravu, a drugi u krivu. Nije se došlo do ideje da se kroz metodu pitanja i odgovora suprotstavljenih strana izgradi nova znanstvena sinteza. Stoga su se u *medresama* promicale samo one zamisli koje su mogle ujedinjavati muslimane diljem svijeta, a odbacivala se svaka inovjerna ideja koja je bila u stanju prouzročiti razdor i iskušenje među ljudima koji bi izborom svoga vlastitoga načina života skrenuli s ispravnog puta.

Sve do četrnaestoga stoljeća obdržavanje i nauk *šerijata* bili su jedini tip pobožnosti prihvaćen od svih muslimana, bilo da su suniti ili šijiti, sufiji ili falasifi. Do toga vremena *ulema* je bila uvjerena da zakoni *šerijata* postoje od samog početka islamske povijesti. I tako dok su neki sufiji poput Rumija gradili nove duhovne obzore, većina je *uleme* smatrala da se ništa nije bitno izmijenilo nakon mongolskoga upada. Stoga su oni naposljetku i službeno obznanili da su "vrata *idžtihada*" zatvorena. Nakon što su se zagubila tolika saznanja iz prošlosti, nakon što su uništeni brojni spisi i poklani mnogi učenjaci, *ulema* je vjerovala da je daleko važnije vratiti ono što je izgubljeno, nego uvoditi u društvo daljnje destabilizirajuće promjene. Budući da mongolski vojni zakonik nije imao upliva na civilno društvo, *ulema* je nastavila upravljati životima vjernika, težeći sve više konzervativizmu. I dok su sufiji poput Rumija smatrali sve religije jednakopravnima, dotle je *ulema* uspjela do četrnaestoga stoljeća preinačiti

pluralizam Kurana u strogi komunalizam, koji je sve vjerske tradicije izuzev islamske odbacivao kao nevažnu ostavštinu prošlosti. Od tada je nemuslimanima zabranjeno posjećivati svete gradove Meku i Medinu, a uvredljive primjedbe o proroku Muhamedu zadobile su značajku najtežega ogrješenja o islamsku vjeru. Ne iznenađuje da su traume nakon mongolske invazije muslimanima stvorile osjećaj nesigurnosti. Stranci više nisu bili samo oni na koje se gleda s podozrenjem; oni su mogli postati jednako opasni kao i mongolski osvajači.

Međutim, nije sva *ulema* prihvatila zatvaranje "vrata *idžtihada*". Tijekom cjelokupne islamske povijesti, za vrijeme svake veće političke krize - posebno tijekom razdoblja stranih presezanja na islamski teritorij - pojavljivali su se takozvani reformatori (*mudždedid*) kojima je bio cilj da preoblikuju i obnove muslimansku vjeru kako bi joj omogućili daljnje opstojanje u izmijenjenim društvenim okolnostima. Te su reforme bile vrlo slične jedna drugoj. Sve su imale konzervativna obilježja, budući da se njima nije nastojalo doći do nekih novih rješenja, nego se išlo za tim da se ponovno uspostavi ideal prijašnjih vremena. No, u želji da vrate prvobitni islam Kurana i *sune*, reformisti su često osporavali priznate vrjednote i zasade stvorene tijekom srednjega vijeka koje su s vremenom postale svetinjama. Također su bili veoma sumnjičavi prema svim stranim utjecajima i tuđinskim dodacima za koje su smatrali da kvare čistoću islamske vjere. Takav tip reformatora uobličit će buduću muslimansku društvenu zajed-

nicu. Mnogi ljudi koje se danas naziva "muslimanskim fundamentalistima" zapravo su suvremena preslika srednjovjekovnih *mudždedida*.

Najveći reformator islamskoga svijeta nakon mongolskih osvajanja bio je Ahmed ibn Tejmija (1263.-1328.), *alim*, iz Damaska, koji je mnogo propatio u rukama Mongola. Ibn Tejmija bio je porijeklom iz stare obitelji *uleme* koja je pripadala hanbelitskoj *mezhebi*. On je prije svega težio jačanju vrijednosti *šerijata*, obznanivši primjerice da su Mongoli u stvari obični nevjernici i vjerski otpadnici bez obzira na činjenicu da su prešli na islam, jer su provodili mongolski vojni zakonik Jasu namjesto *šerijata*. Kao svaki pravi muslimanski reformator Tejmija je proglasio nevjerodostojnima sva islamska dostignuća nakon Proroka i *rašiduna* poput šijizma, sufizma i falsafe. Pa ipak, Tejmija nije bio samo kritičar postojećih društvenih prilika, nego je imao svoj izvorni program. Po njemu, je bilo nužno da se *šerijat* obnovi na temelju tadašnjih društvenih prilika koje su vladale među muslimanima, čak i ako je to značilo odbacivanje većeg dijela *fikha* razvijanog tijekom stoljeća. Također je bilo potrebno da pravni stručnjaci koriste *idžtihad* kako bi iznašli zakonsko rješenje koje je u duhu *šerijata*, čak i kad je to vodilo u ogriješenje o tadašnje razumijevanje slova zakona. Ibn Tejmija je tadašnjim vlastima zadavao velikih briga. Njegovo nastojanje da se muslimansko društvo vrati osnovnim zasadama Kurana i *sune*, te njegovo poricanje važnosti velikoga dijela bogate islamske duhovnosti i filo-

zofije bilo je istovremeno i reakcionarno i revolucionarno. Ibn Tejmija je neprestano grdio konzervativnu *ulemu* zbog njezinog prijanjanja uz svoje udžbenike kao jedine izvore istine. Međutim, ni svjetovne mamelučke vlasti u Siriji nije poštedio svojih kritika; po njemu su oni, svojim vjerskim navadama kršili islamski zakon. Naposljetku su Ibn Tejmiju zatvorili u tamnicu gdje je ubrzo i umro, da bi se kasnije ispredala priča kako je u stvari umro od silne tuge jer mu njegovi tamničari nisu dopuštali pisanje knjiga. No, puk u Damasku ga je volio, zbog toga što su obični ljudi uvidjeli da njegove reforme *šerijata* imaju liberalan značaj i da je on jedini u dubini duše znao što narod uistinu želi. Stoga je tijekom Tejmijinog pogreba došlo do masovnog iskazivanja narodne podrške njegovim reformama.

Promjene mogu biti koliko uzbudljive, toliko i uznemirujuće. Provevši veći dio života u Tunisu, Abdulrahman (Abd el-Rahman) ibn Haldun (1332.-1406.) bio je na području Magreba svjedokom propadanja jedne vladajuće dinastije za drugom. Uz to preživio je smrtonosni pohod kuge koja je usmrtila čitave gradove i društvene zajednice u Sjevernoj Africi, kao i neprestane provale nomadskih plemena iz Egipta, koja su donosila strahovita razaranja i propast tradicionalnog berberskog društvenog ustroja. Stoga se Ibn Haldun preselio iz Tunisa u Španjolsku, u kojoj su kršćani vodili uspješnu *reconquistu* muslimanskoga teritorija, zauzevši Cordobu 1236. g. i Sevilleu 1248. g. Sve što je preostalo od nekoć moćnoga

muslimanskoga kraljevstva Al-Andalus, bio je grad-država Granada, u kojoj je sredinom četrnaestoga stoljeća sagrađena veličanstvena palača Alhambra. Naposljetku će i ta posljednja muslimanska enklava pasti u ruke kršćana 1492. g. Islam se nalazio u vrlo ozbiljnoj krizi. Ibn Haldun je na to gledao ovako: "Kada se društvene i životne prilike na tako sveobuhvatan način izmijene, čini se kao da se čitav svijet i sve što je stvoreno preinačilo. Stječe se dojam da je nastupilo novo stvaranje svijeta, njegovo ponovno rađanje, da je svijet u stvari zadobio sasvim novi oblik postojanja".³

Ibn Haldun je težio da razotkrije dublje uzroke tih promjena. On je bio vjerojatno posljednji veliki španjolski falasif; njegova je najveća zasluga što je uveo načela i metode filozofskoga racionalizma u povijesnu znanost. Do njega se mislilo da je povijest nedostojna ozbiljnijega filozofskoga angažmana, jer su predmet njezinoga proučavanja bili svjetovni i prolazni događaji, a ne vječne ontološke istine. Međutim, Ibn Haldun je smatrao da ispod promjenljivog tijeka povijesnih događanja društvenom sudbinom upravljaju univerzalni zakoni. Došao je do zaključka da u ljudima postoji snažan osjećaj grupne solidarnosti (*asibija*) koja im osigurava preživljavanje, a ako su okolnosti povoljne omogućava im da druge ljude podvrgnu svojoj vlasti. To znači da dominantna društvena skupina (pleme, grad, država - op. prev.) pokoravanjem drugih društvenih skupina dolazi do prijeko potrebnih sredstava za razvoj kulture i složenog urbanog života.

No ukoliko se vladajuća klasa prepusti preraskošnom načinu života, tada takvo društvo prelazi u stanje besplodne samodopadnosti, gubi na krepkosti i snazi. Vladajući se stališ prestaje osvrutati na potrebe svojih podanika, njegovi pripadnici postaju kivni jedni na druge, započinju međusobni sukobi, a slijedom toga privreda počinje stagnirati. Stoga druge plemenske ili nomadske skupine, koje su na prvome stadiju *asibije*, lako podjarmljuju takvu državu, započinjući na taj način novi krug društvenoga nadvladavanja i podvrgavanja. Ibn Haldun je u svom remek-djelu *Al-Maqaddimah (Predgovor: uvod u povijest)* primijenio svoju sociološku teoriju na islamsku povijest. Ibn Haldunova djela nisu samo pomno iščitavali svi istaknutiji muslimanski graditelji carstava, već su njegove zamisli proučavali i zapadnjački povjesničari devetnaestoga stoljeća, koji su proglasili Ibn Halduna osnivačem znanstvenoga povijesnoga naučavanja.

Ibn Haldun je doživio propadanje mongolskih država tijekom druge polovice četrnaestoga stoljeća, što je u potpunosti potvrdilo njegove teorije. Mongoli su dosegli vrhunac svoje *asibije*, postali su dekadentni, te je došlo vrijeme da neka druga dominantna društvena skupina preuzme od njih vlast. Činilo se da novi osvajači neće doći iz središnjih područja islamskoga svijeta, nego iz njegovih rubnih zemalja koje nisu potpale pod mongolsku vlast. Do tog je vremena i Mamelučko Carstvo u Egiptu i Siriji također bilo u opadanju. Dok su bili na vrhuncu, Mameluci su stvorili duhovno moćnu i kulturno vrlo razvijenu društve-

nu zajednicu. No, do petnaestoga stoljeća Carstvo je iscrpilo sva svoja izvorišta, te je, kao i svaka druga agrarna državna tvorevina, bilo osuđeno na propast.

Vladar koji je ponajviše odražavao duh vremena bio je Turčin Timur (1336.-1405.) iz udoline rijeke Sir Darija. Odrastao je u Čagatajevoj mongolskoj državi u Samarkandu, u oduševljenju za mongolske ideale. Zbog njegove šepavosti prozvan je Timur Lengom (Timur Hromi), a na Zapadu je poznat i kao Tamerlan ili Tamburlin. Proglasivši sebe mongolskim potomkom, Timur je preuzeo vlast u raspadajućem Čagatajevom Carstvu, i započeo iznova osvajati negdašnja mongolska područja s takvom brutalnom surovošću koja je bilo ravna prijašnjim mongolskim rušilačkim pohodima. Međutim, Timur nije samo ubijao i razarao. On je primjerice u svojoj prijestolnici Samarkandu podigao veličanstvene zgrade i blistavu carsku palaču. Timur je zapravo uspješno ujedinio svoju žeđ za vlašću i ljubav za razaranjem sa svojom strastvenom naklonjenošću islamskoj vjeri. Budući da je u svim svojim bitkama bio besprijekorno i sa svim žarom posvećen širenju islamske vjere, ubrzo je postao narodnim junakom. Timurova je verzija islama bila zadržta, gruba i nasilna, nije imala nikakvih poveznica s konzervativnom pobožnošću *uleme* ili sufijskim naukom ljubavi. On je sebe smatrao oruđem Alahovog gnjeva koji je poslan da kazni muslimanske *emire* zbog njihovih bezbožnih vjerskih navada. Timurova je glavna preokupacija bila da uspostavi red i

iskorijeni opću iskvarenost u muslimanskome društvu. Iako su se Timurovi podanici neizmjerljivo bojali njegove okrutnosti, oni su ipak cijenili njegovu čvrstu vladalačku ruku koja je omogućila prestanak daljnjeg raspada islamske zajednice. Poput negdašnjih mongolskih osvajača, Timur se činio nezaustavljivim u svojem pohodu, pa je izgledalo kao da će uistinu naposljetku osvojiti čitav svijet. Do 1387. g. podvrgnuo je svojoj vlasti Iran i Mezopotamiju. 1395. g. osvojio je državu Zlatne Horde u Rusiji, a 1398. g. upao je u Indiju, u kojoj je, nakon što je opustošio Delhi pogubio tisuće hinduskih ratnih zarobljenika. Dvije godine kasnije, osvojio je Anatoliju, poharao Damask, te izvršio stravičan pokolj u Bagdadu. Konačno 1404. g. odvažio se napasti Kinu, ali je slijedeće godine tijekom vojnoga pohoda ubijen.

Nijedan od Timurovih nasljednika nije uspio održati njegovo carstvo. Osvajanje svijeta i dalje je bio neostvarivi san. Pa ipak, sve veća upotreba vatrenoga oružja tijekom petnaestoga stoljeća omogućila je novim muslimanskim vladarima osnivanje moćnih i dugotrajnih carstava krajem petnaestoga i početkom šesnaestoga stoljeća, kojima se nastojalo sjediniti ideju "mongolizma" s islamskom religijom. Ta su nova carstva nastala na području Indije, Azerbajdžana i Anatolije.

Delhijski Sultanat osnovan je tijekom trinaestoga stoljeća, a već početkom četrnaestoga se islam učvrstio u dolini rijeke Ganges sve do Bengala. Većina Hindusa prihvatila je islamsko gospodstvo, osim nekolicine hinduskih

Rajputa (Radžputa), pripadnika vladajuće indijske klase, koji su se povukli u planinska područja ne pruživši nikakav otpor zavojevačima. Takav rasplet događaja u Indiji zapravo i ne iznenađuje. Naime, kastinski je sustav suzio vršenje političke vlasti na ograničeni broj obitelji, te ukoliko bi došlo do propasti loze pojedine vladalačke kuće, Hindusi su bili voljni prihvatiti na njihovome mjestu svakoga koji je mogao osigurati daljnju provedbu kastinskih propisa. Kao stranci muslimani se nisu morali pridržavati tih propisa. Osim toga, budući da su imali vrlo razvijenu svijest o jednakopravnosti svih naroda, oni nikad i ne bi prihvatili takav diskriminatorski sustav. Međutim, muslimani su ostali manjinom u Indiji. Tek je manji broj pripadnika nižih klasa i trgovaca, uključivši i neke od "nečistih", prešao na islam, često zbog toga što su potpali pod utjecaj sufijskih duhovnih učitelja (*pir*). Većina stanovništva Indije naposljetku je ostala odana svojoj hinduističkoj, budističkoj ili džinističkoj tradiciji. K tomu, nije istina, kako se često navodi, da su muslimani uništili budizam u Indiji. Postoji samo jedan zabilježeni slučaj muslimanskoga napada na neki budistički samostan, a nema nikakvih povijesnih dokaza kojima bi se potkrijepilo muslimansko sustavno ubijanje budista ili rušenje njihovih hramova. Do godine 1330. veći dio indijskoga potkontinenta potpao je pod vlast Delhijskoga Sultanata, ali je neznalačka vladavina nekih sultana prouzročila pobune među muslimanskim *emirima*, pa je bilo očigledno da tako prostranim sultanatom ne može upravljati samo jedan vladar.

I kao što je bilo uobičajeno, središnja se vlast raspala, te su *emiri* uz pomoć *uleme* osnovali svoje vlastite države. Sve do pojave baruta, Delhijski je Sultanat bio samo jedna između mnogih sila u muslimanskoj Indiji.

U rubnim područjima mongolskih država, *gazi* ratnici upravljali su svojim vlastitim emiratima, priznavajući mongolske vlastodršce svojim gospodarima. Te su *gazi* državnice najčešće bile vrlo religiozne, s jakom naklonošću sufizmu. Pripadnici *tarikata* osnovanih na područjima Azerbajdžana i Anatolije usvojili su naučavanja nekih iracionalnijih oblika sufizma koji su bili bliski revolucionarnoj etici negdašnjeg Šiata. Svojim vjerovanjem da je Ali utjelovljenje božanskoga, te da njihovi umrli *emiri* postižu "nestanak" poput Mahdija koji će se vratiti na kraju vremena da uspostavi doba pravednosti, oni su nanovo oživjeli "ekstremističku" ideologiju *guluva* kojom su bili nadahnuti prvotni šijiti. Primjerice, derviši bektashijske u Anatoliji imali su široku podršku puka, jer su propovijedali predstojeći dolazak novoga poretka koji će otplaviti stare religijske norme. Sličnoga su prevratničkoga raspoloženja bili i safavije u Azerbajdžanu, koji su na početku bili sunitski opredijeljeni, ali su do petnaestoga stoljeća preuzeli ideje *guluva*, proglašivši se pripadnicima duodecimalnog šijizma. Oni su tvrdili da je njihov vođa potomak sedmoga imama, te da je stoga on jedini legitimni vođa *ume*. Početkom šesnaestoga stoljeća njihov veliki *pir* Ismail, koji je vjerovao da je on sam reinkarnacija skrivenoga imama, osnovao je šijitsko carstvo u Iranu.

Nakon propasti mongolskih država na području Anatolije niknule su male nezavisne *gazi* države koje su još od kraja trinaestoga stoljeća oslabljelomu Bizantskome Carstvu neprestano preotimala njegove gradove i naselja. U jednoj od njih vlast su imali Osmanlije, koji su postali veoma moćni tijekom prvih desetljeća četrnaestoga stoljeća. Osmanlije su 1326. g. osvojili Bursu, koja je postala njihovom prijestolnicom; 1329. g. zauzeli su Iznik, a do 1372. g. preoteli su Bizantu gotovo cijelo njegovo područje. Nakon toga premjestili su svoj glavni grad u Edirnu (Hadrijanopol), a bizantskoga su cara proglasili svojim vazalom. Vrtoglavomu usponu Osmanlija ponajviše je pridonijela izvježbana pješadija sastavljena od ratnih robova i zarobljenika, poznatih i kao janjičari (*jeni-čeri* - nova vojska). Osmanski sultan Murat I. (1360-89.) postao je najmoćnijim vladarom u zapadnim dijelovima muslimanskoga svijeta, te je nakon 1372. g. bio spreman za silovit prodor na Balkan. Njegov glavni cilj bilo je pokoravanje nezavisnih kraljevstava Bugarske i Srbije, koje su bile dvije najjače sile na Balkanu. 1389. g., Osmanlije su nanijeli poraz srpskoj vojsci na Kosovom Polju u središnjoj Srbiji. U toj su bici obje strane izgubile svoje vode; Murat je ubijen u borbama, a princ Lazar Hrebeljanović je zarobljen i pogubljen. Poraz na Kosovu označio je kraj srpske nezavisnosti. Još i danas, srpski narod, ispunjen mržnjom prema svemu islamskome, slavi Lazara kao svog nacionalnog junaka i mučenika. Nakon Kosova nastavilo se napredovanje Osmanlija, što su poz-

dravili mnogi podanici Bizantskoga Carstva. Naime, stari se Bizant raspadao, a Osmanlije su donijele stabilan društveni poredak i privredni procvat. Stoga je islam postao veoma privlačan velikome dijelu bizantskoga stanovništva. Međutim, Timur Leng je Osmanlijama nanio težak poraz kod Angore (Ankare - op. prev.) 1402. g., čime su na kraće vrijeme zaustavljena osmanska osvajanja. Pa ipak, nakon Timurove smrti Osmanlije su obnovili svoje snage, pa je već 1453. g. Mehmed II. (1451.-1481.) osvojio Konstantinopolis rabeći novo vatreno oružje.

Stoljećima je Bizantsko Carstvo koje su muslimani prozvali "Rum" (Rim), odbijalo islamsku najezdu. Kalifi su jedan za drugim morali priznavati poraz. No, sada je Mehmed "Osvajač" ispunio stari muslimanski san. Muslimani su bili na pragu novoga doba. Uspjeli su preživjeti mongolsku pošast i iznašli nove snage koje će omogućiti daljnji razvoj islama. Krajem petnaestoga stoljeća islamski je blok postao najvećom silom u svijetu. Islam je prodro u istočnu Europu, u euroazijske stepe, a zahvaljujući muslimanskim trgovcima, islam je dopro i u područja Afrike južno od Saharske pustinje. Već u trinaestome stoljeću, muslimani su trgovali diljem obala južnih mora Istočne Afrike, južne Arabije, te zapadne obale Indijskoga potkontinenta. Muslimanski su trgovci, od kojih je zapravo svaki bio misionar svoje vjere, počeli naseljavati Maleziju u vrijeme kada je na tim područjima budizam bio već na izdisaju. Ubrzo su postigli goleme uspjehe. Nakon poslovnih ljudi, u Maleziju su došli sufijski propo-

vjednici pa je tijekom četrnaestoga i petnaestoga stoljeća Malezija bila većinom muslimanska. Činilo se da cijeli svijet postaje islamski: čak i oni koji nisu živjeli pod muslimanskom vlašću ubrzo su spoznali da muslimani upravljaju svim važnijim pomorskim putevima, i da, napuste li svoju domovinu, moraju biti spremni na sukob s islamskim svijetom. Čak ni veliki europski pomorci u razdoblju velikih geografskih otkrića tijekom posljednjega desetljeća petnaestoga i prve polovice šesnaestoga stoljeća, nisu uspjeli ukloniti muslimane s morskih pravaca. Islam se činio nepobjedivim, a muslimani su bili spremni za osnutak novih carstava, koja će postati najmoćnijim i najmodernijim državnim tvorevinama tadašnjega svijeta.

Carski islam (1500.-1700.)

Otkriće baruta i sve veće korištenje vatrenog oružja omogućili su razvoj vojne tehnologije koja je vladarima pružila još veću moć nad podanicima. Od tada su oni učinkovitije upravljali svojim glomaznim carstvima, budući da je vojni napredak omogućio i razvoj djelotvornije administracije. Vojna država, koja je bila model islamske politike još od vremena opadanja abasidske moći, napokon se mogla ostvariti u svom punom opsegu. U Europi su monarsi također započeli s izgradnjom velikih centraliziranih država i apsolutnih monarhija s vrlo moderniziranom upravljačkom mašinerijom. Tri su velika islamska carstva stvorena krajem petnaestoga i početkom šesnaestoga stoljeća: Safavidsko Carstvo u Iranu, Mogulsko Carstvo u Indiji, te Osmansko Carstvo u Anatoliji, Siriji, Sjevernoj Africi i Arabiji. Uz njih pojavile su se i druge moćne državne tvorevine u islamskome svijetu. U udolini rijeka Sir Darija-Oks u Uzbekistanu osnovana je velika muslimanska država, a u Maroku je nastala značajna državna tvorevina šijitskog smjera. Čak su i na dalekom Malezijskom arhipelagu muslimani već do šesnaestoga stoljeća preuzeli svu vlast, mada su u to vrijeme na tim područjima morali

voditi neprestane borbe za trgovački i vojni prestiž sa Kinezima, Japancima, Hindusima i budistima.

Stoga je to razdoblje svjetske povijesti označavalo trijumf islama. Pa ipak, činilo se da su sva tri carstva uspostavom apsolutnih monarhija napustila islamsku tradiciju jednakopravnosti. U tim se carstvima razvio sofisticirani ustroj upravljanja koji je gotovo svaki vid javnoga života vodio s neviđenom sustavnom i birokratskom preciznošću. Ona su sva bila pod uplivom mongolskoga ideala stvaranja vojničke države, s time da se u njima dopuštalo civilno uplitanje u carsku politiku jer su vladalačke dinastije tih carstava željele osvojiti što veću podršku u narodu. Međutim, islamska carstva toga doba razlikovala su se od prijašnje abasidske države u jednom bitnom pogledu. Abasidski kalifi i njihov dvor nisu predstavljali istinske islamske političke ustanove; nisu bili podvrgnuti zakonima *šerijata*, a imali su svoju vlastitu svjetovnu etiku. Nova su pak carstva bila strogo islamski usmjerena, jer su sami njihovi vladari poticali takvu politiku. U Safavidskom Iranu šijizam je postao državnom religijom; falsafa i sufizam imali su prevladavajući utjecaj u mogulskoj politici; dočim je Osmansko Carstvo u potpunosti bilo uređeno na načelima *šerijata*.

Ipak, neke prijašnje poteškoće koje su obilježavale vladavinu kalifata bile su i dalje prisutne. Naime, bez obzira na pobožnost tih apsolutnih monarha, ostaje činjenica da je takva vrsta autokracije bila dijametralno suprotna duhu Kurana. Većina je naroda i dalje živjela u bijedi

trpeći nepravde karakteristične za agrarna društva. Osim toga, u tim su se carstvima iznjedrili neki sasvim novi društveni problemi. Kao prvo, Mogulska Indija i Anadolija, srce Osmanskoga Carstva, bila su područja u kojima su muslimani bili pridošlice. Oni su u tim zemljama morali računati na većinsku populaciju nemuslimanskih podanika. Kao drugo, osnutkom šijitskoga carstva u Iranu započeti su novi i presudni sukobi između sunita i šijita, koji su tamošnji islamski svijet odveli u do tada neviđenu nesnošljivost i agresivno sektaštvo. Zanimljivo je da je u Europi u isto vrijeme buknuo žalostan sukob između katoličkih i protestantskih kršćana. Kao treće, nad islamskim svijetom nadvila se opasnost iz Europe, koju su do tada muslimani smatrali zaostalom i od malog značenja za njihove interese. U Europi se stvarao novi tip civilizacije, slobodan od spona agrarnoga društva, koji će tamošnjim narodima omogućiti skori prestiž nad islamskim svijetom, te njegovo pokoravanje. Nova je Europa polako počela pokazivati svoju snagu, ali sve do druge polovice osamnaestoga stoljeća ona ipak nije predstavljala neku veću prijetnju. Tijekom šesnaestoga stoljeća muslimani su ponekad čak imali i koristi od europskoga teritorijalnog širenja. Primjerice, kada su Rusi izvršili invaziju na muslimanski Kazan i Astrahan (1552.-56.), te na tim prostorima uspostavili kršćanstvo, muslimani su otvorili nove trgovačke putove sa sjevernom Europom. No u konačnici, europska nova geografska otkrića i osvajanja nisu imala nekog bitnijeg utjecaja na islamski svijet.

Naime, Iberijski su pomorci nakon otkrića Amerike 1492. g. otvorili nove svjetske pomorske pravce, čime su primjerice omogućili portugalskim trgovcima veću pomorsku pokretljivost. Tijekom druge polovice šesnaestoga stoljeća, nastojali su uništiti muslimanske trgovačke pomorske puteve u Južnim morima pokretanjem novog križarskog pohoda u Crvenom moru. Međutim, premda su portugalski trgovački uspjesi bili od velike važnosti na Zapadu, oni nisu ozbiljnije omeli muslimane da i dalje neometano izgrađuju svoje moćne državne tvorevine. Posebno je povijesno zanimljiv safavidski spektakularni uspjeh uspostavljanja šijitskog carstva u Iranu, pri čemu su suniti pretrpjeli težak udarac. Po prvi puta u islamskoj povijesti, osnovana je postojana, snažna i dugotrajna šijitska država u srcu islamskoga svijeta.

Safavidsko Carstvo

Safavidski sufijski red u Azerbajdžanu, koji se preobratio na duodecimalni šijizam, već je dulje vremena pokretao *gazi* napade na kršćane u Gruziji i na Kavkazu. Osim toga, pripadnici toga reda bili su u stalnim sukobima s *emirima* Mezopotamije i zapadnog Irana. Šesnaestogodišnji Ismail postao je 1500. g., *pirom* reda i zakleo se da će osvetiti svoga oca koji je umro u zarobljeništvu *emira*. Ismail je započeo svoj vojni pohod 1501. g. osvajanjem Tabriza, a tijekom

slijedeće dekade uspio je pokoriti ostatak Irana. Nakon što je učvrstio svoju vladavinu u Iranu, Ismail je proglasio duodecimalni šijizam službenom državnom religijom.

Taj je događaj označio novu stranicu islamske povijesti. Sve do tada većina šijita bili su Arapi. Doduše, šijiti su bili većina na području Horasana, a u Iranu su postojala šijitska vjerska središta poput gradova Raj, Kashan i Kum (vojnička utvrda), ali je najveći dio Iranaca ipak bio sunitski opredijeljen. Ismail je stoga namjeravao iskorijeniti sunizam u Iranu: sufijski su *tarikati* bili zabranjeni, a *ulema* je poubijana ili protjerana iz zemlje. Dužnosnicima carske administracije naloženo je javno proklinjanje prva tri *rašiduna* koja su "uzurpirala" vlast jedinome pravome Prorokovu nasljedniku Aliju. Nijedan do tada šijitski vladar nije otišao tako daleko u svom radikalizmu. Međutim, takvo što je bilo moguće jer je otkriće i sve veća uporaba vatrenoga oružja dala moćan poticaj uspostavljanju novih religijskih carstava. Tijekom posljednjih dvije stotine godina postojao je detant između šijita i sunita. Stoljećima su primjerice duodecimiti bili ezoterijska, mistična sekta koja se držala podalje od politike zato što su smatrali da nijedna vlast nije zakonita u odsustvu skrivenoga imama. Kako uopće može postojati nešto poput "šijitske države"? Na putu stvaranja moćnog šijitskog carstva Šah Ismail se nije dao time smesti. Ismail je u stvari bio slabo upućen u načela duodecimitske ortodoksije, pa je dozvoljavao isključivo ekstremističku ideologiju šijitskog *guluva* novih *tarikata* koji su vjerovali u skori dola-

zak utopijskog mesijanskog doba. Isamil je čak svoje sljedbenike uvjerio da je on zapravo skriveni imam koji se vratio kako bi vodio bitke na kraju vremena. Osim toga, njegov *džihad* protiv sunitskog islama nije okončan u Iranu. Izгнаo je 1510. g. sunitske Uzbeke s područja Horasana, i protjerao ih u krajeve sjeverno od rijeke Oks; također je napao sunitske Osmanlije, ali ga je sultan Selim I. porazio u bici kod Čaldirana 1514. g. Njegova nastojanja da slomi izvanjska sunitska carstva propala su, ali je zato njegova unutrašnja politika doživjela velik uspjeh. Već krajem sedamnaestoga stoljeća većina Iranaca prihvatila je šijizam, što se nije promijenilo sve do danas.

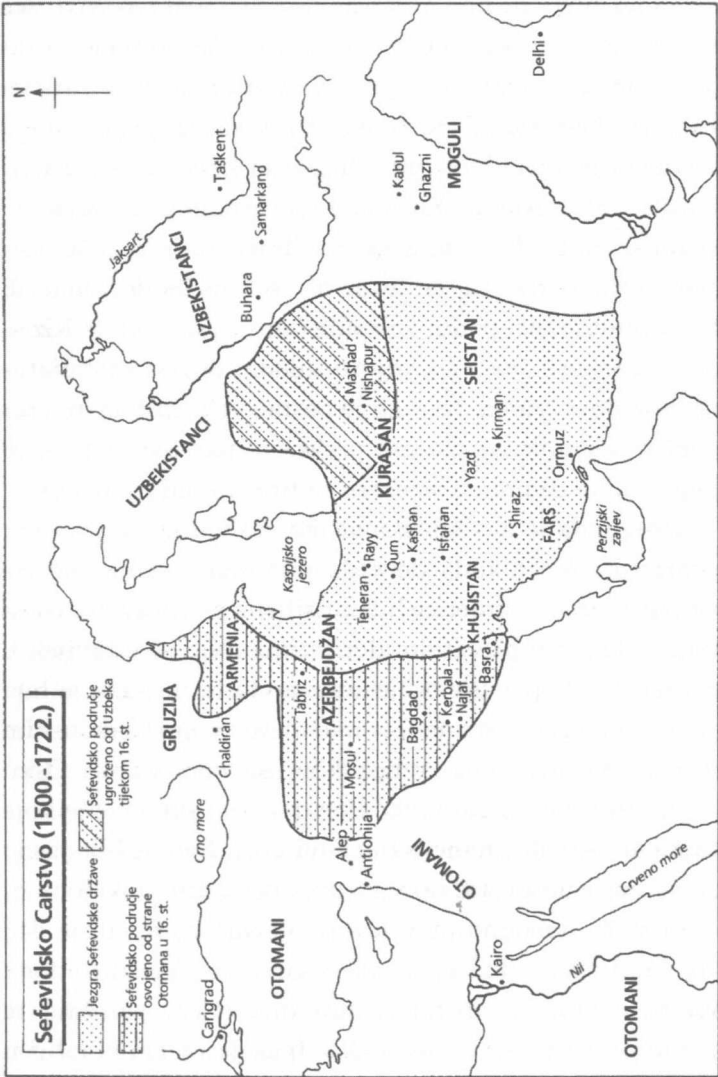
Mada je država šaha Ismaila bila potpuno vojnički ustrojena, državnom su administracijom upravljali uglavnom civili. Poput negdašnjih sasanidskih ili abasidskih monarha, šah je dobio vladarsku titulu "Božanske sjene na zemlji", iako je zapravo zakonitost safavidske vladavine bila utemeljena na Ismailovom pozivanju na *imamsko* nasljeđe. Safavidima ipak nije trebalo dugo da shvate kako im njihova ekstremistička ideologija, koja je podjarivala njihov revolucionarni zanos dok su bili u oporbi, nije više tako korisna nakon što su postali vladarima Irana. Šah Abas I. (1588.-1629.) pročistio je svoje činovništvo od ekstremnijih nazora poput *guluva*, doveo je arapsku šijitsku *ulemu* izvana s ciljem širenja ortodoksnijih oblika duodecimalnog šijizma u narodu, te osnovao *medrese* namijenjene za naučavanje nove ideologije, dajući izdašnu

novčanu potporu novopridošloj *ulemi*. Tijekom Abasove vladavine, Safavidsko Carstvo dostiglo je vrhunac. Abas je izvojevao velike vojne pobjede i proširio svoje carstvo nauštrb Osmanlija. K tomu, njegova je prijestolnica Isfahan doživjela kulturnu renesansu koja je, poput talijanske renesanse u Europi, bila nadahnuta lokalnom poganskom tradicijom; u slučaju Irana to je značilo preislamsku perzijsku kulturu. To su razdoblje obilježili likovni umjetnici poput Bihzada (umro 1535. g.), te Rize-i Abarija (umro 1635. g.), koji su slikali sanjarske minijature svijetlim bojama. Isfahan je postao veličanstvenim gradom u kojem su se nalazili prekrasni parkovi, palače, te impozantne džamije i *medrese* na prostranim trgovima.

Doseljena se pak šijitska *ulema* našla u sasvim novom položaju. Ona nikada do tada nije imala svoje vlastite *medrese*, pa je primjerice bila prisiljena podučavati i voditi disputacije u privatnim domovima. Nju se oduvijek u načelu držalo podalje od ustanova vlasti, no sada je bila pozvana da preuzmu nadzor nad obrazovnim i zakonskim sustavom Irana, te nad religijskim ustrojem države. Osim toga, šah joj je osigurao izdašne darove i subvencije koje su joj omogućile financijsku neovisnost. Njoj je bilo jasno da ne smije propustiti takvu jedinstvenu priliku kojom joj se pružalo slobodno promicanje njezine vjere, ali je isto tako zadržala veliki oprez glede državnih vlasti i odbila sve ponude da preuzmu važnije državničke položaje, te radije prihvati status podanika. Ipak je njezin položaj u društvu bio vrlo moćan. Prema duodecimitskom vjer-

Sefeidsko Carstvo (1500.-1722.)

- Jezgra Sefeidske države
- Sefeidsko područje ugroženo od Uzbeka tijekom 16. st.
- Sefeidsko područje osvojeno od strane Otomana u 16. st.

skom naučavanju *ulema* i šahovi su jedini zakoniti predstavnici skrivenoga imama. No usprkos sve većem utjecaju *uleme* u carstvu Safavidi su ju bili u stanju držati na uzdi; *ulema* će naime svoj društveni položaj u potpunosti učvrstiti tek onda kad čitav iranski narod bude prešao na šijitski islam. Uza sve to, njezina je sve veća moć u državi značila i sve veće potiskivanje nekih fascinantnijih vidova duodecimizma. Umjesto da je i dalje težila produbljenju svojih mističnih iskustava *ulema* je počela svoju vjeru tumačiti na daleko prozaičniji način. Muhamed Bakir Medžlisi (umro 1700. g.) postao je vrlo utjecajnim *alimom* svoga vremena, koji je u šijizam uveo elemente vjerske zatucanosti i nesnošljivosti. Nastojao je zatomiti učenja falsafe i misticizam (*irfan*) u Isfahanu, i nemilosrdno progoniti preostale sufije. Osim toga uporno je isticao da se *ulema* treba isključivo usredotočivati na *fikh*. Medžlisi je uveo u iranski šijizam nepovjerenje u misticizam i filozofiju, što je ostalo sve do danas obilježjem vjere u Iranu.

Kao zamjenu za negdašnje sufijske vjerske obrede, poput zajedničkog *zikra* ili kulta sufijskih svetaca, Medžlisi je popularizirao masovne procesije žalovanja i oplakivanja u čast Huseina, mučenika iz Kerbele, kako bi podučio narod šijitskoj pobožnosti i njezinim vrednotama. Tu su u tančine razrađene procesije, pjevane su vrlo emotivne tužaljke, dok narod jadikuje i glasno nariče. Ti su običaji postali glavnim iranskim zakonom. Medžlisi je do u tančine razradio njihov duhovni i materijalni vidik,

pa su stoga ti vjerski obredi postali stupom iranske religijske tradicije. Još i danas se u Iranu tijekom tih procesija recitiraju žalopojke i pjesme tužnoga sadržaja, a narod u stanju visoke emocionalne uzbuđenosti neprestano naglas jadikuje i nariče za Huseinom. Tijekom osamnaestoga stoljeća, obred je obogaćen takozvanim pasionskim igrama (*ta'zije*). To su dramski komadi u kojima se prikazuje tragedija u Kerbeli, tijekom kojih gledatelji nisu pasivni, događaje na sceni emocionalno prate ridanjem i lupanjem u prsa, kako bi se svojom tugom što više približili patnji imama Huseina. Cjelokupan ritual osmišljen kao odušak za nagomilana čuvstva u narodu. Narod svojim jaukanjem, udaranjem šakama u čelo i nekontroliranim plakanjem zapravo u sebi pobuđuje žudnju za pravdom koja je bitni čimbenik šijitske pobožnosti, pita se zašto dobri stalno pate, a zli gotovo uvijek pobjeđuju. Očigledno je da ti obredi u sebi nose revolucionarni potencijal koji su Medžlisi, a kasnije i svi perzijski šahovi, vrlo uspješno potiskivali. Ljude se učilo da sav svoj bijes usmjere na sunitski islam, čime ih se odvrćalo od prosvjedovanja protiv tiranije koja je vladala u njihovu okruženju. Osim toga, iranska je vrhuška uspjela uvjeriti narod da Huseina vidi kao svoga zaštitnika koji će im osigurati pristup u raj, a ne kao onoga koji će ih povesti u boj protiv nepravde. Ritualom se onemogućavala bilo kakva pobuna u narodu, služio je uspostavljanju *statusa quo* u društvu, njime se prisililo ljude na pokornost moćnicima i na gledanje svojih vlastitih interesa. Tek u iranskoj revo-

luciji 1978.-79. taj je kult ponovno postao političkim oruđem pomoću kojega su potlačeni mogli jasno izraziti svoje ogorčenje protiv iskvarenih vlasti.

Ipak je *ulema* većim dijelom ostala vjerna prijašnjoj šijitskoj tradiciji, pa će ideje ondašnjih vjerskih učenjaka nadahnjivati sve do danas mnoge islamske reformatore i revolucionare, ne samo u Iranu već diljem muslimanskoga svijeta. Mir Damad (umro 1631. g.) i njegov učenik Mula Sadr (umro 1640. g.) osnovali su školu mistične filozofije u Isfahanu, koju je Medžlisi svim silama opstruirao. Oni su nastavili Suhreverdijevu tradiciju povezivanja filozofije s mističnom duhovnošću, podučavajući svoje učenike u mističnim disciplinama kojima se omogućavao spoznajni doživljaj *alem al-misala* i duhovnoga svijeta. Obadvojica su isticala da filozof mora biti racionalan znanstvenik poput Aristotela, ali da istovremeno mora njegovati svoju maštovnu intuiciju kako bi se približio istinskoj stvarnosti. Mir Damad i Mula Sadr također su se ogorčeno protivili nesnošljivosti tadašnje *uleme*, čije su stavove smatrali izopačenjem religije. Istina se ne može nametnuti silom, a svaki je intelektualni konformizam nespojiv sa istinskom vjerom. Mula Sadr je ustvrdio da je svaka politička reforma neodvojiva od duhovnosti. U svojem remek-djelu *Al-Afsan al-Arbaah (Četiri putovanja Duha)* Mula Sadr je opisao duhovne vježbe koje svaki vođa mora svladati kako bi uopće mogao započeti s preinačivanjem ovozemaljskog svijeta. Vođa se mora odreći svog ega kako bi zaprimio božansko prosvijetljenje i mistično zahvaćanje

Boga. To je put koji će mu omogućiti istovjetne duhovne uvide kakve posjeduju šijitski imami, premda i ne na istoj duhovnoj razini. Ajatolah Homeini bio je pod snažnim utjecajem Mula Sadrinih učenja, pa je stoga u svom posljednjem obraćanju iranskome narodu, prije svoje smrti, istaknuo nužnost daljnjeg naučavanja i prakticiranja *irfana*, jer ne može biti istinske islamske revolucije bez popratne duhovne reformacije.

Mulu Sadra posebice je uznemiravala jedna potpuno nova ideja koja je sve više prevladavala u iranskoj *ulemi* i koja će sve do danas imati sudbonosan utjecaj na društvena zbivanja u Iranu. Naime, pripadnici jedne vjerski obrazovanije šijitske skupine u Iranu, koji su se prozvali *usulima*, smatrali su da obični muslimanski vjernici nisu dostatno kvalificirani za tumačenje vjerskih načela (*usul*) po svom nahodjenju. Po njima je narod obvezan slijediti nekoga učenijeg *alima* i njegovo zakonito vjersko vodstvo zato što je *ulema* jedina legitimna predstavница skrivenoga imama na zemlji. Šijitska *ulema* nije poput sunitske prihvatila zatvaranje "vrata *idžtihada*". U stvari, *usuli* su vodeće pravnike nazivali *mudžtehidima*, to jest onima koji su zaslužili pravo da primjenjuju "osobno rasuđivanje" prilikom sustavnog izlaganja islamskog zakonodavstva. Oni su između ostaloga naučavali da se čak i šah mora pokoravati *fetvama* onoga *mudžtehida* koga je odabrao za svog mentora, budući da je *mudžtehidova* pravna stručnost omogućavala vladaru donošenje ispravnih odluka. Sve do kraja sedamnaestoga stoljeća *usuli* nisu imali

neku veću podršku u narodu. No, kako je Safavidsko Carstvo sve više propadalo, njihov je položaj u društvu sve više jačao. Stoga se uskoro pokazalo da je od neophodne važnosti uspostavljanje snažnoga zakonodavstva koje će nadomjestiti slabosti države.

Do toga vremena, ne mogavši više ispuniti nužne uvjete za održanje svojih potreba, Carstvo je doživjelo sudbinu sviju prethodnih društava zasnovanih na agrarnoj privredi. Trgovina je propadala, privredna je situacija bila sve teža, a svi su kasniji šahovi bili uglavnom vrlo nesposobni vladari. Primjerice, kada su afganska plemena napala safavidsku prijestolnicu Isfahan 1722. g., grad se sramotno brzo predao. Jedan od safavidskih prinčeva izbjegao je pokolju, te je uz pomoć vrlo vještog, ali nemilosrdnog vojskovođe Nadir-kana, uspio istjerati napadače. Međutim, Nadir-kan je nakon te sjajne pobjede ubrzo dao pogubiti sve preostale utjecajnije Safavide, te se proglasio šahom. Tijekom slijedećih dvadeset godina, njegovi su stalni vojni uspjesi omogućili napredak i cjelovitost iranske države. Naposljetku je i taj okrutni, surovi čovjek ubijen 1748. g. U to doba, dva su ključna događaja otvorila iranskoj *ulemi* put ka moći kakvoj muslimanski svijet još nije svjedočio. Prvi je događaj obilježen općim iseljavanjem vodećih iranskih učenjaka, odnosno *uleme* u svete šijitske gradove Nadžaf (posvećen Aliju) i Kerbela (posvećen Huseinu), budući da je Nadir-kan uzaludno nastojao obnoviti negdašnji primat sunituskoga islama u Iranu. Isprva se činilo da će šijizam u Iranu doživjeti nepovratnu

katastrofu, ali je *ulema* u Nadžafu i Kerbeli osnovala baze iz kojih je davala upute i naredbe svojim vjernicima. Osim toga, pošto su se ti gradovi nalazili na području tadašnjeg Osmanskog Carstva, šijitski su vjerski vode bili izvan dohvata aktualnih vlasti u Iranu. Drugi se događaj zbio tijekom mračnoga razdoblja međuvlađa nakon smrti Nadir-kana, kada je *ulema* stekla veliku moć iskoristivši potpuno bezvlašće na područjima bivšeg Safavidskog Carstva. Naime, u Iranu središnje vlasti nije bilo sve do pojave Ake Muhameda iz plemena turkomanskih Kadžara, koji je, osnovavši kadžarsku dinastiju, stekao gospodstvo nad Perzijom. Tako su te dvije povijesne okolnosti usulima omogućile zadobivanje velikih državničkih ovlasti. Kasniji će tijek događaja pokazati da je *ulema* daleko lakše nego bilo koji šah postizala naklonost i poslušnost iranskoga naroda.

Mogulsko Carstvo

Društvena previranja uzrokovana Ismailovim šijitskim *džihadom* protiv sunita bila su djelomično odgovorna za stvaranje novog muslimanskog carstva u Indiji. Njegov osnivač Babur (umro 1530. g.), inače Ismailov saveznik, izbjegao je tijekom rata između Safavida i Uzbeka u afganistanski grad Kabul, gdje je preuzeo nadzor nad ostacima negdašnje Timur Lengove države. U

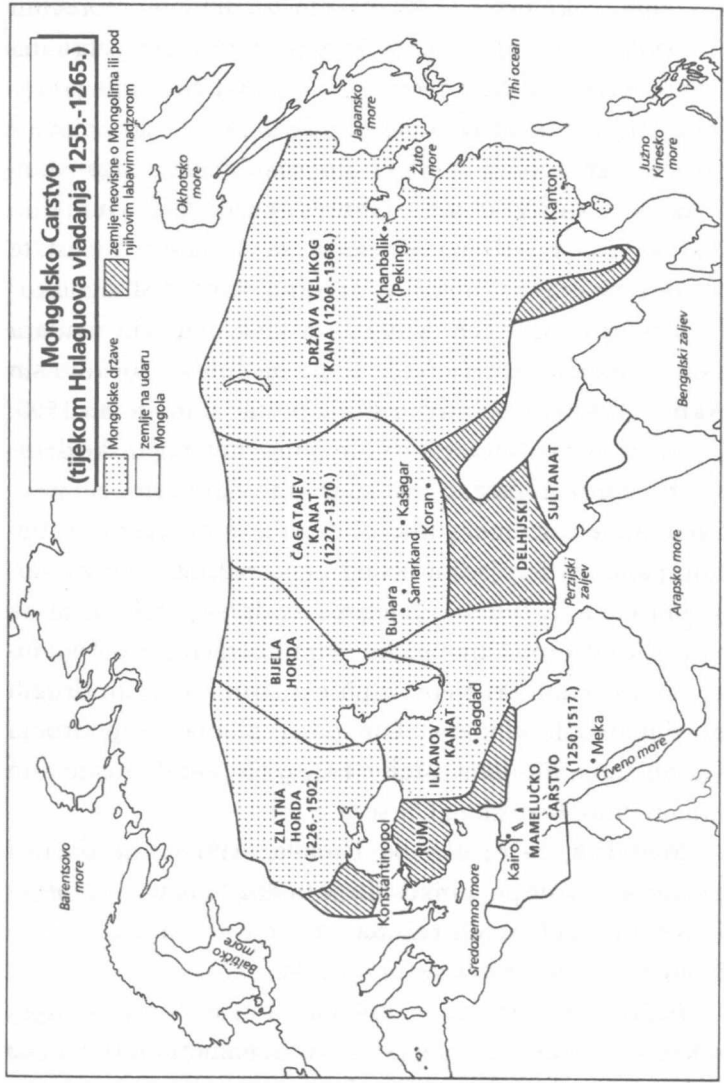
kratkome roku uspio je stvoriti moćnu državnu tvorevinu u sjevernoj Indiji, koja je bila ustrojena po uzoru na Timurovo mongolsko carstvo. Njegova država nije potrajala, budući da su od njegove smrti pa sve do polovice šesnaestoga stoljeća izbijali stalni sukobi među afganskim *emirima*. Najsposobniji Baburov nasljednik Humajun ipak je 1555. g. suzbio sve nemire i učvrstio svoju vlast, te je, bez obzira na njegovu preranu smrt, "Mongolsko" ("Mogulsko") Carstvo očuvano, a moć njegovih vladara ostala nedirnuta. Humajuna je naslijedio njegov sin Akbar (1542.-1605.) nakon što je postao punoljetan 1560. g. Akbar je u potpunosti utvrdio integritet mogulske države u Indiji i postao neospornim vladarom carstva. Sačuvao je stari mongolski običaj da središnja vlast djeluje poput vojne jedinice pod neposrednim zapovjedništvom kana ili sultana. Njegova se država, oslonjena na vrlo djelotvornu činovničku administraciju i potpomognuta vatrenim oružjem, započela širiti na račun drugih muslimanskih vladara. Ubrzo su glomazna područja Hindustana, Punjaba, Malve i Dekana postala sastavnim dijelovima Mogulskog Carstva.

Međutim, za razliku od Ismaila, Akbar nije tlačio i proganjao svoje podanike, niti je poduzimao nasilna preobraćivanja pokorenih naroda na svoju vjeru. Da je tako činio, njegovo carstvo ne bi opstalo.

Naime, muslimani su bili manjina u zemlji u kojoj nikada nijedna vlast nije pokušavala nametnuti religijsko jednoulje. Svaka hinduska kasta imala je svoje vlastite

Mongolsko Carstvo (tijekom Hulaguova vladanja 1255.-1265.)

- Mongolske države
- zemlje neovisne o Mongolima ili pod njihovim labavim nadzorom
- zemlje na udaru Mongola

vjerske običaje, dočim su ostale religijske sljedbe, poput budista, jakobita, Židova, džinista, kršćana, zoroastrijanaca, sunitskih muslimana i ismailita, imali punu vjersku slobodu. Tijekom četrnaestoga i petnaestoga stoljeća Hindusi iz svih kasta, čak i neki muslimani, ujedinili su svoje snage kako bi uspostavili jednu vrstu duhovnog i kontemplativnog monoteizma, koji je odbacivao svaki oblik sektaške nesnošljivosti. Iz tih je ideja guru Nanak (umro 1539. g.) iznjedrio religiju Sikha, koja je promicala jedinstvo i suglasje hinduizma i islama. Pa ipak, i dalje je postojala mogućnost sukoba tih dviju vjerskih skupina. Iako se ideja univerzalizma čvrsto ukorijenila u indijskom društvu, politika nesnošljivosti neprestano je prijetila temeljnim zasadama indijske kulture. Muslimanski su vladari itekako bili svjesni te činjenice, te se nisu libili Hinduse vojačiti u svoju vojsku ili ih zapošljavati u državnoj upravi. Akbar je tu tradiciju još više učvrstio. Ukinuo je porez *džizije* koji je *šerijat* propisivao *zimijama*, te je u želji da se približi hinduskim vjernicima postao vegetarijancem, odustavši čak i od lova koji je bio njegov omiljeni hobi. Akbar je poštivao sve vjere. Primjerice, Hindusima je gradio hramove, a 1575. g. svečano je otvorio "kuću bogoštovlja", gdje su učenjaci svih religija mogli voditi teološke diskusije. Između ostaloga, osnovao je svoj vlastiti sufijski red posvećen "božanskom monoteizmu" (*tevhid-e ilahi*), čija su se načela zasnivala na kuranskom vjerovanju da se Bog može objaviti u svakoj pravovjernoj jednobožачkoj religiji.

Iako je Akbarov pluralizam bio istinski ispunjen duhom Kurana, on se podosta razlikovao od tvrdolinijaškog komunalizma koji se razvio u nekim *šerijatskim* krugovima, pa je stoga njime označen napredak i odmak od natražnjačkih sukoba sunita i šijita koji su se vodili u drugim islamskim zemljama. No, u Indiji bi ionako svaka druga politika doživjela propast. Akbar se na početku svoje vladavine oslanjao na *ulemu*, ali za *šerijat* nije nikada pokazivao pretjerano zanimanje. Bio je izrazito sklon sufizmu i falsafi, budući da su oba smjera naginjala svjetonazoru u kojemu su sve monoteističke religije imale jednaku važnost. Akbar je kanio izgraditi društvo na načelima falsafe. Njegov biograf Abdulfazl Alami (1551.-1602.) vidio je u Akbaru idealnog filozofa-kralja. Alami je smatrao Akbara Savršenim čovjekom, to jest osobom koja se po sufijskome vjerovanju pojavljivala u svakoj generaciji kako bi *umi* pružila božansko vodstvo. Alami je ustvrdio da je Akbar stvorio takvu društvenu uljudbu koja će onemogućiti daljnje sukobe i ratove, jer njezino ustrojstvo ljudima pripomaže u razvijanju duhovne plemenitosti. Ta je politika u sebi odražavala sufijski ideal "univerzalnog mira" (*sulh-e kul*), koji je predstavljao samo preduvjet za "univerzalnu ljubav" (*mehabat-e kul*) u čijoj srži leži postojana težnja za materijalnom i duhovnom dobrobiti svih ljudskih bića. Iz te perspektive, vjerska isključivost biva besmislenom; po falsafi idealni vladar poput Akbara nadilazi sve nazadne predrasude ograničenog sektaštva.

Međutim, neke je muslimane vrijeđao Akbarov religijski pluralizam. Ahmed Sirhindi (umro 1625. g.), koji je također bio sufijski opredijeljen, smatrao je da je takva vrsta univerzalizma (po njemu začetnik te ideje bio je Ibn al-Arabi) opasna. K tomu je Sirhindi bio uvjeren da je on sam po mnogočemu bliži idealu Savršenog čovjeka nego car Akbar. Iako je *šerijat* tijekom vremena sve više izražavao duh natražnjačkog sektaštva, Sirhindi je držao da muslimanski vjernik jedino pobožnim izvršavanjem njegovih zakonskih odredbi može postići jedinstvo s Bogom. Pa ipak početkom sedamnaestoga stoljeća manji broj muslimana prihvatio je Sirhindijev svjetonazor. Mogulski su pak vladari ostali na Akbarovom političkom putu. Akbarov unuk šah Džahan (Džihan), koji je vladao od 1627. do 1658. g., svojim je velebnim Tadž Mahalom nastavio djedovu tradiciju stapanja muslimanskih i hinduskih stilova u arhitekturi. Na svom je dvoru bio pokroviteljem hinduskih pjesnika, odobrio je prevođenje muslimanskih znanstvenih djela na sanskrt. No šah Džahan, za razliku od svojih pretходnika, bio je neprijateljski raspoložen prema sufizmu, strogo se pridržavao svih propisa *šerijata*.

Džahan bio je vladar koji je označio prijelazno razdoblje u povijesti Indije pod muslimanskom vlašću. Krajem sedamnaestoga stoljeća bilo je jasno da je Mogulsko Carstvo počelo propadati. Vojska i dvor su postali preskupi za državni budžet, a carski su vladari i dalje ulagali u raskošna kulturna dostignuća, zanemarujući poljoprivredu na kojoj se zasnivalo sve to bogatstvo. Privredna je

kriza izašla na vidjelo tijekom vladavine Orengeza (Aurengzeba) (1658.-1707.), koji je smatrao da rješenje krize leži u većem discipliniranju muslimanskog društva. Njegova vladalačka nesigurnost posebice se odražavala u njegovoj ubojitoj mržnji prema muslimanskim "hereticima", kao i prema pripadnicima drugih vjera. Njegovu su sektašku politiku podržavali oni muslimani koji su, poput Sirhindija, bili nezadovoljni vjerskim pluralizmom. Šijitske su procesije povodom Huseinovog mučeništva u Indiji ukinute, konzumiranje vina je zakonski zabranjeno (čime je otežana socijalizacija s Hindusima), a broj hinduskih svečanosti drastično se smanjio. Ponovno je uveden namet *džizije*, a hinduski su trgovci morali plaćati dvostruko veći porez nego prije. Najgore od svega bilo je uništavanje hinduskih hramova diljem carstva. Rezultat toga bio je opći kaos, kojim se jasno pokazuje kako je u stvari bila mudra politika snošljivosti što su je vodili prijašnji mogulski vladari. Na području cijelog carstva izbili su vrlo ozbiljni ustanci koje su predvodili hinduski poglavari i Sikhi, čime su započeli kampanju za stvaranja vlastite države u Punjabu. Kad je Orengezb umro, carstvo je zapalo u kritično stanje iz kojeg se više nikad nije u potpunosti oporavilo. Nasljednici su napustili njegovu politiku, no šteta je već bila učinjena. Čak su i sami muslimani bili nezadovoljni: Orengezovo gorljivo ispunjavanje *šerijata* nije bilo uistinu islamskog značenja. Naime, *šerijat* propovijeda pravdu za sve, pa i za *zimije*. Tako se Mogulsko Carstvo počelo raspadati, a mjesni su musli-

manski upravitelji težili da preuzmu nadzor nad svojim područjima kao samostalnim državnim jedinicama.

Ipak su se Moguli održali na vlasti sve do 1739. g. Tijekom prve polovice osamnaestoga stoljeća carski je dvor poticao ponovno zbližavanje Hindusa i muslimana, muslimani su učili sanskrt, a Hindusi arapski jezik, i jedni i drugi iščitavali su i prevodili knjige iz Europe. No, Sikhi i hinduski poglavari, koji su se povukli u planinske krajeve i dalje su vodili borbu protiv mogulskog režima, a istovremeno su na sjeverozapadu afganska plemena, koja su srušila Safavidsko Carstvo u Iranu, bila bezuspješna u svojim stalnim nastojanjima da osnuju svoje vlastito muslimansko carstvo u Indiji. Osim toga muslimani su se u Indiji osjećali sve nelagodnije. Nužno je istaknuti da su njihovi tadašnji problemi nagovještavali buduće mnogobrojne teškoće i prijepore koji će opterećivati muslimansko stanovništvo sve do današnjih dana. Naime, indijski su se muslimani osjećali kao zapostavljena manjina na području koje nije bilo od perifernog značaja kao osmanska Anatolija, nego je bilo jedno od onih središta na kojima se razvijala ljudska civilizacija. Usto, njima više nisu bili samo Hindusi i Sikhi neprijatelji, nego i novopridošli Britanci koji su, učvrstivši svoje trgovačko prisustvo na potkontinentu, postajali sve moćnijim političkim čimbenikom. Po prvi puta muslimani su bili u situaciji da njima vladaju nevjernici. S obzirom da se *umi* u islamskoj religiji daje veliko značenje, muslimanima je takav tijek događaja postao vrlo uznemirujući. Naime, vladavinom

nevjernika ukida se važnost islamske društvene zajednice, a to ne predstavlja samo politički problem, nego muslimanskog vjernika pogađa u najdublje kutke njegova bića. I tako je stalna nesigurnost postala značajkom muslimanskog života u Indiji. Da li je islamu suđeno da postane samo jedna od hinduskih kasti? Hoće li muslimani izgubiti svoj kulturni i religijski identitet i utopiti se u strane tradicije različite od onih na Bliskome istoku iz kojih je islam iznjedren? Hoće li oni uspjeti sačuvati svoje civilizacijske korijene?

Sufijski mislilac šah Velij(j)ulah (1703.-62.) smatrao je da Sirhindijevo naučavanje omogućuje rješavanje muslimanskih problema. Njegovi su nazori imali velikog utjecaja na muslimanske vjernike sve do dvadesetog stoljeća. Velijulah je svoj borbeni svjetonazor iznio na vidjelo u vrijeme kada su muslimani, strahujući za daljnju budućnost islama, svjesno proživljavali uzimanje svoga vodećeg položaja u svijetu u korist drugih civilizacijskih uljudbi. Ubrzo su i drugi filozofi i reformatori došli do sličnih zaključaka kao i Velijulah. Svi su oni smatrali da muslimani moraju otkloniti sve sektaške razlike, kako bi se ujedinili, te stvorili zajednički obrambeni front protiv svojih neprijatelja. Nadalje, *šerijat*, kao sredstvo otpora daljnjoj hinduizaciji muslimana, mora biti prilagođen posebnim uvjetima koji su vladali na potkontinentu. Svakako je bilo važno da muslimani u Indiji zadrže vojno i političko prvenstvo. Šah Velijulah je bio toliko zaokupljen oživljavanjem muslimanske moći da je čak postao pobornikom

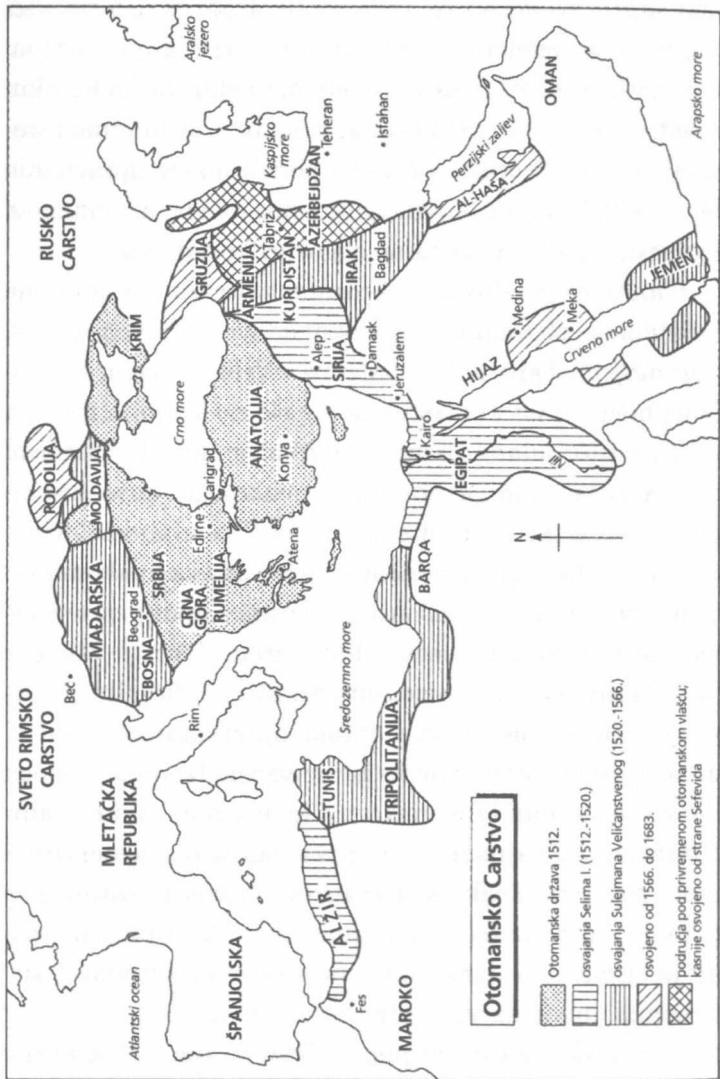
neuspjele afganske invazije na Indiju. Stalno nagnuće da se islam mora braniti i štititi od vanjskih neprijatelja ušlo je u muslimanski način razmišljanja i ostat će značajkom islamske pobožnosti sve do danas.

Osmansko Carstvo

Nakon što su 1453. g. Osmanlije osvojili Konstantinopolis (od tada poznat kao Istanbul) bili su u položaju da osnuju carstvo koje je, zbog svoje sposobnosti postupnog višestoljetnog razvoja i teritorijalnog širenja, imalo mnogo čvršće temelje od svih drugih muslimanskih carstava, pa je postalo najuspješnijom i najdugotrajnijom islamskom državnom tvorevinom. Prvotni osmanski poglavari bili su tipični *gazi* vojskovođe, ali nakon pada Bizantskog Carstva, sultani su uspostavili apsolutnu monarhiju bizantskoga tipa i osnivali moćnu dvorsku središnjicu u Istanbulu. Osmanska se država uglavnom oslanjala na već prokušani mongolski vladarski uzorak, gdje je središnja vlast bila poput kompaktnog vojnog ustroja na čelu sa sultanom. Usto, od Mehmeda Osvajača nadalje sultanova se moć oslanjala na potporu balkanskog plemstva od kojeg su mnogi prešli na islam, te na posebno ustrojenu pješadiju, takozvanu novu vojsku (*jeni-čeri*), koja je prispijećem vatrenog oružja postala još važnijim čimbenikom osmanske vojne mašinerije. Janjičari su bili preobraćeni robovi neturskoga

porijekla, koji kao stranci nisu bili zainteresirani za stjecanje osmanskog zemljišnog imetka. Ubrzo su postali moćnom neovisnom vojnom formacijom isključivo odgovornom sultanu. Osim toga, Osmanlije su se čvrsto pridržavali svoga staroga etičkog ideala: svoju su državu vidjeli kao predziđe islama, koja ima dužnost voditi *džihad* protiv neprijatelja. Na zapadu se Osmansko Carstvo suočilo s kršćanstvom a na istoku sa šijitskim Safavidima. Uskoro su Osmanlije postali jednako netrpeljivi kao i Safavidi; počinili su brojne pokolje nedužnih šijita koji su živjeli na područjima pod osmanskom upravom.

Osmanski je *džihad* bio uistinu jedinstven. Vojni pohod Selima I. (1467.-1520.) protiv Safavida, kojim je zaustavljeno iransko napredovanje, prerastao je u osvajački pobjednički rat tijekom kojega su cijela Sirija i Egipat potpali pod osmansku vlast. Sjeverna Afrika i Arabija također su pripojeni carstvu. Na zapadu je osmanska vojska nastavila osvajanja u Europi i stigla sve do zidina Beča 1529. g. U šesnaestome stoljeću osmanski su sultani vladali glomaznim carstvom zasnovanim na savršeno djelotvornom činovničkom aparatu s kojim se nijedna tadašnja država nije mogla mjeriti. Sultani nisu nametali svojim podanicima jednoulje, niti su nastojali homogenizirati mnogobrojne različite elemente svoga carstva u jednu cjelinu. Štoviše, osmanska je vlast uspjela izgraditi sustav koji je omogućavao različitim društvenim i vjerskim skupinama - kršćanima, Zidovima, Arapima, Turcima, Berberima, trgovcima, *ulemi*, *tarikatima* i obrtničkim cehovima - da žive zajedno u miru, te da slobodno

dno slijede svoja uvjerenja i običaje, kako bi dali što veći doprinos zajedničkom napretku i blagostanju carstva. Osmansko je Carstvo zapravo bilo zbir političkih i religijskih zajednica čiji su pripadnici morali biti bezuvjetno odani središnjoj vlasti. Stoga je i carstvo poradi lakšeg upravljanja bilo podijeljeno na provincije kojima su vladali sultanovi namjesnici (*paše*) neposredno odgovorni Istanbulu.

Carstvo je doseglo vrhunac tijekom vladavine Sulejmana al-Kanunija ("Zakonodavca") (1520.-1566.), poznatog na Zapadu kao Sulejman Veličanstveni. Za vrijeme njegove vlasti carstvo je doprlo do krajnjih granica svoga teritorijalnog širenja, Istanbul je doživio kulturnu renesansu, u kojoj se posebno isticala zadivljujuća arhitektura dvorskoga graditelja Sinana Paše (umro 1578. g.). Osmanske džamije izgrađene diljem carstva imale su osobujne značajke: bile su vrlo prostrane, ispunjene svjetlom, niskih svodova i visokih minareta. Dvor je također bio pokroviteljem likovne umjetnosti, povijesnih istraživanja i medicine, a izgradnjom opservatorija 1579. g. unaprijedio je astronomska istraživanja. Između ostaloga napredni su ljudi Osmanskoga Carstva bili iznimno zainteresirani za najnovija europska otkrića u geografiji i moreplovstvu. Tijekom šesnaestoga stoljeća postojala je također stalna izmjena informacija sa Zapadom, budući da je Osmansko Carstvo, usprkos svim europskim dostignućima, imalo najveću premoć u svijetu.

Osmanska je država poput Safavidskog i Mogulskog Carstva imala osobujno islamsko usmjerenje. Tijekom

Sulejmanove vladavine pravni položaj *šerijata* zadobio je takvo neprikosnoveno značenje kakvo nikada do tada nije imao ni u jednoj muslimanskoj državi. *Šerijat* je postao službenim zakonom carstva za sve muslimane, a Osmanlije su ozakonili *šerijatske* sudove. Pravni stručnjaci - *kadije*, koji su dijelili pravdu na sudovima, njihovi savjetnici (*muftije*), koji su tumačili zakonske odredbe, te učitelji u *medresama* - postali su opunomoćenim vladinim dužnosnicima, koji su tvorili moralnu i religijsku poveznicu između sultana i njegovih podanika. To se pokazalo posebno korisnim u arapskim provincijama, gdje je suradnja između države i *uleme* olakšala tamošnjem narodu prihvaćanje turskoga gospodstva. *Ulema* svojim podupiranjem svetoga zakona nije samo davala legitimnost osmanskome režimu, već je često u svojim matičnim provincijama djelovala kao važan posrednik između domaćeg stanovništva i turskog upravitelja.

Osmanski su podanici uglavnom bili ponosni što su pripadnici *šerijatske* države. U Kuranu se naučava da *uma* napreduje ukoliko se u njoj živi prema Božanskom zakonu, što je u suglasju s fundamentalnim načelima opstojanja. Spektakularni uspjesi prvotnih Osmanlija, čije se zakonodavstvo zasnivalo na pobožnome obnašanju Božanskog objavljenog zakonika, podupirali su takvo uvjerenje. Isto tako, *ulema* je carstvo doživljavala kao svoju vlastitu državu, jer su Osmanlije uspjele postići rijetko viđeno sjedinjenje službene politike i muslimanske savjesti. No ta je suradnja, bez obzira na svoje plodono-

sne učinke, imala i svoju negativnu stranu, budući da njome *ulema* nije ojačala svoj ugled, nego je s vremenom bivala sve tiša glede kritike vlasti, te je postupno gubila povjerenje naroda. Naime, *šerijat* je ustanovljen kao sredstvo protivljenja iskvarenim vlastima, njegov osobiti dinamizam je većim dijelom proizašao iz njegovih oporbenjačkih zasada. U osmanskome društvenom sustavu protudržavni vidovi *šerijata* bili su nepovratno izgubljeni. *Ulema* je postala slugom države. Primjerice, kao vladini dužnosnici, sultan i njegovi *paše*, mogli su (a i jesu) nadzirati i ucjenjivati neposlušnu *ulemu* prijetnjom uskraćivanja državne i novčane potpore. Abu al-Sund Hola Čelebi (1490.-1574.), koji je izradio načela političkog zajedništva između osmanskih vlasti i *uleme*, dao je jasno do znanja da je sultan kao zaštitnik *šerijata* onaj koji daje *kadijama* sudsku vlast, pa su oni stoga dužni primjenjivati zakon prema njegovim uputama. Iako je *šerijat* izvorno osmišljen kao konstruktivno sredstvo kritike aktualnog režima, u Osmanskome Carstvu njegovi su zakonski propisi postali glavnom okosnicom sustava nikad moćnije apsolutne monarhije.

Iranska šijitska *ulema* oduvijek je bila slobodna od spona državnog sustava, čime je stekla naklonost naroda. Mnogi su iranski duhovni učitelji bili revni reformatori i stoga su bili u stanju stati na čelo narodnih masa protiv despotskih šahova. Znatan broj islamskih učenjaka također je bio otvoren za demokratske i liberalne ideje nastupajućeg modernog doba. Međutim, osmanska sunitska

ulema bila je politički uškopljenik; lišena svake političke oštine, ona je postala zadržim i konzervativnim protivnikom bilo kakvih promjena. Nakon Sulejmanove smrti nastavni se program *medresa* znatno suzio: naučavanje falsafe odbačeno je u korist sve većeg usredotočenja na nauku *fikha*. Islamsko je društvo u Osmanskome Carstvu, glomaznoj *gazi* državi, dobilo nazadne značajke sektaštva i socijalno-političke zatvorenosti. Tamošnji su muslimani sebe doživljavali prvoborcima pravovjerja protiv nevjernih snaga koje su prijetile sa svih strana. *Ulema*, pa i neki sufiji, s velikim su oduševljenjem usvajali takve ideje, a kad je carstvo naposljetku počelo pokazivati prve znakove slabosti, ta su nagnuća bivala sve izraženija. I dok je carski dvor još bio otvoren za prihvatanje novih ideja koje su dolazile iz Europe, dotle su *medrese* postale središtima žestoke oporbe svakome društvenom eksperimentiranju proizašlome od europskih nevjernika. *Ulema* se je primjerice protivila tiskanju islamskih knjiga. Osim toga, duhovno se učiteljstvo u Osmanskome Carstvu u potpunosti otuđilo od kršćanskih zajednica, poticalo je čak i istjerivanje dijela kršćanskog stanovništva iz carstva, jer su mnogi kršćani zanosno pozdravljali nova dostignuća sa Zapada. Utjecaj *uleme* na običan puk u mnogome je ostavio traga na svim područjima osmanskog društva, učinivši narod otpornim na promjene u vrijeme kada su one postale prijeko potrebne. Zatvorena u svoj zastarjeli etički sustav, *ulema* je bila nesposobna da svojim vjernicima pruži oslonac u trenutku kad je zapadni modernizam ušao

u muslimanski svijet, natjeravši ih da negdje drugdje potraže novo duhovno vodstvo.

Čak ni moćno Osmansko Carstvo nije bilo otporno na ograničenja i mane agrarne privrede, koja nije mogla ići ukorak sa njegovim širenjem. Vojna je disciplina s vremenom popustila, i sultani su ubrzo počeli gubiti svoju apsolutnu vladarsku moć. Usto, urušavanje gospodarstva vodilo je u sve veću korupciju i povećanje nameta stanovništvu. Viši su slojevi društva živjeli u raskoši, dok su ostali siromašili zbog smanjenih prihoda; trgovina je propadala, čemu je kumovala učinkovitija europska konkurencija, a lokalnim je provincijskim upraviteljima bilo jedino važno što više napuniti svoje džepove. Bez obzira na sve to carstvo se nije raspalo čak je tijekom sedamnaestoga stoljeća doživjelo procvat kulturnog života. Međutim, do osamnaestoga stoljeća bilo je očigledno da carstvo neće dugo izdržati, što se posebice očitovalo u njegovim rubnim područjima. Tamo su lokalni reformatori nastojali uspostaviti prijašnje stanje svojim religijskim reformama.

Na arapskome poluotoku Muhamed ibn Abdulvehab (Abd el-Vahab) (1703.-92.) uspio je prekinuti veze sa središnjicom u Istanbulu i osnovao državu u središnjoj Arabiji na obalama Perzijskog zaljeva. Abdulvehab je bio tipičan islamski reformator u tradiciji Ibn Tejmije. Smatrao je da se trenutna kriza muslimanskog društva ponajbolje može riješiti vraćanjem na Kuran i *sunu*, te radikalnim odbacivanjem svih kasnijih islamskih iznalažaka, poput srednjovjekovnog *fikha*, misticizma i falsafe,

koje su mnogi muslimani držali normativnim smjernicama u svojem vjerskom životu. Budući da se osmanski sultani nisu uklapali u njegovu viziju istinskoga islama, Abdulvehab ih je proglasio vjerskim otpadnicima koji zaslužuju smrt. Abdulvehab je nastojao stvoriti enklavu čiste vjere, zasnovanu na načelima *ume* iz sedmog stoljeća. Njegove će metode rabiti neki od muslimanskih fundamentalista dvadesetoga stoljeća, razdoblja koje je svojom burnošću nadmašilo previranja i nemire osamnaestoga stoljeća. Između ostaloga, vahabizam (vehabizam) se još i danas, u obliku puritanske vjere utemeljene na doslovnome tumačenju Kurana i ranije islamske tradicije, prakticira u Saudijskoj Arabiji.

U Maroku je sufijski reformator Ahmed ibn Idris (1760.-1836.) drugačije pristupio cjelokupnom problemu. Idris je smatrao da je nužno obrazovati široke narodne mase kako bi ih se učinilo što boljim muslimanima. Tijekom svojih mnogobrojnih putovanja po Sjevernoj Africi i Jemenu, pučkim je jezikom podučavao ondašnje stanovništvo ispravnome obnašanju islamskih obreda poput *salata*, obdržavanja posta itd. Po njemu je *ulema* izgubila svoju vjerodostojnost, budući da je, zatvorivši se u svoje *medrese* kako bi proučavala nevažne detalje *fikha*, prepustila narod samome sebi u vjerskim pitanjima. Drugi su takozvani neosufiji na sličan način djelovali u Alžiru i Medini. Muhamed ibn Ali al-Sanusi (Senusi) (umro 1832. g.) osnovao je sanusijski (senusijski) pokret koji još i danas prevladava u Libiji. Neosufije nisu zani-

mala znanja i dostignuća suvremenog Zapada, ali su određene europske prosvjetiteljske ideje ugradili u svoje mistične tradicije. Smatrali su da se muslimanski vjernici ne trebaju ravnati prema autoritetu *uleme*, već prema vlastitim vjerskim uvidima. Ibn Idris je otišao tako daleko da je odbacio autoritet svih prijašnjih muslimanskih mislilaca, osim samoga Muhameda. Stoga je Idris ohrabrivao muslimane da napuste prijašnje običaje kako bi lakše prihvatili nove vrijednosti. Njegov se misticizam zasnivao na Prorokovoj osobi, budući da je naučavao vjernike nekoj vrsti pobožnoga humanizma u kojem je mnogo važnije sebe izgrađivati po uzoru na idealno ljudsko biće nego žuditi za spoznajom i dostignućem nedohvatljive Božanske transcendencije.

Stoga nisu postojali neki dublji razlozi zbog kojih bi muslimani odbacivali etiku nove Europe. Stoljećima su muslimani njegovali vrline koje su imale jednaku važnost i na suvremenom Zapadu: težnja za društvenom pravdom, politika jednakopravnosti, sloboda govora, te, bez obzira na ideal *tevhida*, stvarna ili (kao u slučaju šijizma) načelna odvojenost religije od svjetovne politike. No, tijekom osamnaestoga stoljeća najbudniji dio muslimanskih vjernika morao je priznati da ih Europa nije samo sustigla nego i prestigla u gotovo svim vidovima društvenog života. U prvim stoljećima svojih nezadrživih osvajanja Osmanlije su zadavali teške poraze europskim silama, ali su već početkom osamnaestoga stoljeća sva njihova nastojanja da Europljane zadrže podalje od svojih granica bila

uzaludna, ni u kojem pogledu nisu im bili ravnopravni. Jedan od razloga slabljenja Osmanskoga Carstva bilo je u šesnaestome stoljeću Sulejmanovo odobrenje diplomatskog imuniteta europskim trgovcima. Zapadne trgovce, koji su živjeli i djelovali na području osmanske države, nisu obvezivali zakoni carstva. Naime, ugovori poznati kao kapitulacije (zbog toga što su oni sustavno izloženi u formi poglavlja - *capita*) omogućivali su Europljanima da im, u slučaju kršenja zakona, sude njihovi suci po zakonima njihove države. Sulejman je te sporazume sa europskim nacijama utanačio na obostranoj jednakopravnosti. No tijekom osamanaestoga stoljeća bilo je očigledno da kapitulacije slabe osmansku suverenost, posebice nakon 1740. g., kada su njihove povlastice proširene na sve kršćanske vjernike u carstvu, koji su od tada postali "zaštićeni" poput ostalih tamošnjih europskih iseljenika, te više nisu bili pod nadzorom osmanskih vlasti.

Krajem osamnaestoga stoljeća Osmansko Carstvo zapalo je u duboku krizu. Trgovina je i dalje opadala, beduinska su plemena izmakla nadzoru u arapskim provincijama, a lokalni su *paše*, izmakavši se uzdama središnje vlasti u Istanbulu, postali u većini slučajeva iskvareni izrabljivači naroda. Zapad je u međuvremenu nizao svoje uspjehe jedan za drugim. Međutim, Osmanlije se nisu previše zabrinjavali. Sultan Selim III. nastojao je slijediti suvremena europska dostignuća jer je smatrao da će primjerice zapadnjačke reforme osmanskoga vojnoga ustroja obnoviti svjetsku ravnotežu moći. Selim III. otvorio je

1789. g. mnogobrojne vojne škole s francuskim instruktorima u kojima su studenti učili europske jezike, proučavali suvremene zapadne znanosti, te najnovije tehnike ratovanja. No sve to neće biti dovoljno za zaustavljanje najezde što se širila sa Zapada. Muslimani još uvijek nisu shvaćali da je Europa već stoljećima razvijala sasvim drugačiju vrstu društvenog uređenja od onoga koje je prevladavalo u Osmanskom Carstvu, te da će Zapad, poradi njihova neumitnog raskida sa islamskim vrednotama, ubrzo postići svjetsku nadmoć.

Do kraja osamnaestoga stoljeća sva su tri velika muslimanska carstva bila u rasapu. Do toga nije došlo zbog nekakve posebne zle kobi ili suštinske nazadnosti islama kako Europljani često u svojoj aroganciji ističu. Svaka država koja se zasniva na poljoprivredi ima ograničeni vijek trajanja, pa su i muslimanske države nakon nekog vremena morale doći do svog naravnog i neizbježnog kraja. Srednjovjekovna zapadno-kršćanska carstva također su propadala i nestajala sa svjetske pozornice. Osim toga, mnogobrojne su islamske države tijekom stoljeća doživile krah; pa ipak, bi se muslimani svaki put izdigli iz pepela poput feniksa osnivanjem još moćnijih i naprednijih državnih tvorevina. Međutim, sada je sve bilo posve drugačije. Krajem osamnaestoga stoljeća, slabosti muslimanskoga društva poklopile su se s usponom potpuno drugačijeg tipa civilizacije na Zapadu, i ovaj put muslimanski će se svijet mnogo teže nositi sa novopridošlim izazovima.

Dolazak Zapada (1750.-2000.)

Nijedan događaj svjetske povijesti nije ravan usponu Zapada. Zemlje sjeverno od Alpa stoljećima su smatrane zaostalim područjima, ali su s vremenom prihvatile dostignuća grčko-rimske kulture s juga, te postupno razvile svoju osebujnu verziju kršćanstva i vlastite oblike agrarne kulture. Zapadna je Europa u svojem razvoju uvelike kaskala za Bizantom, u kojem je jedino uspio opstati državni ustroj Rimskoga Carstva. Te su zapadne zemlje tek oko dvanaestog i trinaestog stoljeća počele hvatati priključak s tadašnjim razvijenijim kulturama, a već početkom šesnaestoga stoljeća u njima se začinju procesi društvene preobrazbe koji će im omogućiti da zagospodare ostatkom svijeta. Tako nevjerojatan uspon jedne tako uljudbeno zaostale sredine uistinu je jedinstven. Po mnogočemu to je dostignuće slično arapskome stjecanju položaja vodeće svjetske sile tijekom sedmog i osmog stoljeća, s time da arapski muslimani nisu postali gospodarima svijeta, niti su razvili neku novu vrstu civilizacije kao što su to učinili Europljani tijekom šesnaestoga stoljeća. Osim toga, suvremena europska dostignuća imala su koban učinak na muslimansko društvo. Naime, Osmanlije su pri-

mjerice nastojale organizirati vojsku na zapadnjački način, nadajući se da će time otkloniti europsku prijetnju. Međutim, te su reforme provedene na vrlo površan način, pa su stoga sami sebe ubrzo osudili na propast. Pobijediti Europu na njezinom terenu zahtijevalo je preinaku poljoprivrednih muslimanskih društvenih sustava od vrha do dna, te stvaranje potpuno novog društvenog, privrednog, obrazovnog, religijskog, duhovnog, političkog i intelektualnog državnog ustroja. Između ostaloga, taj je proces morao biti izvršen u kratkome vremenskom razdoblju, što je bilo neizvedivo, jer je Zapadu trebalo gotovo tri stoljeća da dostigne tu civilizacijsku razinu.

Novo europsko društvo i njegove američke kolonije imalo je sasvim drugačije privredne temelje. Suvremena se ekonomija više nije zasnivala na agrarnom višku, već na razvijenoj tehnologiji i investiranju kapitala, kojima se omogućavao neograničen priliv dohotka, čime je zapadno društvo prestalo biti ovisno o ograničenjima agrarne kulture. Ova velika gospodarska revolucija bila je nešto poput drugog "Osnog doba", u kojemu je istovremeno s ekonomskim promjenama došlo do revolucionarnih preokreta na području političkog, društvenog i intelektualnog života. Sve te preinake nisu bile plod nekog planiranog promišljanja, već su nastale kao učinak složenih povijesnih procesa koji su vodili u stvaranje sekulariziranih društvenih struktura zasnovanih na demokratskim načelima. U šesnaestome stoljeću Europljani su pokrenuli znanstvenu revoluciju koja im je omogućila dotad nedostignuti stu-

panj nadzora nad prirodom i njezinim bogatstvima. Na području medicine, pomorstva, poljoprivrede i industrije došlo je do velikih otkrića. Mnogobrojni pronalasci sami po sebi nisu bili presudni za razvoj Zapada, ali je njihov skupni učinak radikalno izmijenio budućnost Europe. Do 1600. g. veliki broj inovacija odavao je dojam nepovratnog i nezadrživog napretka: otkriće na jednom području često je omogućavalo stvaranje novih uvida u drugim znanstvenim granama. Uvidjevši da mogu promijeniti prirodne tokove, Europljani su napustili tradicionalno mnijenje da svijetom vladaju nepromjenljivi zakoni. I dok si tadašnja konzervativna društva, zasnovana na agrarnoj privredi, nisu mogla priuštiti tako drastične promjene, narodi Europe i Amerike postajali su sve samouvjereniji. Oni su se od sada mogli čvrsto nadati da će stalnim ulaganjem njihova kapitala biti omogućen daljnji privredni i trgovački napredak. Tehnološki napredak europskoga privređivanja vrhunio je u industrijskoj revoluciji devetnaestoga stoljeća, a do toga vremena Zapadnjaci će postati dovoljno smjeli da prestanu tražiti nadahnuće u prošlosti, kao što je to slučaj u agrarnim kulturama, te da se okrenu isključivo prema onome što donosi budućnost.

Europska modernizacija društva u sebi je uključivala i velike društvene i intelektualne promjene. Ključna je bila djelotvornost: domišljatost pojedinca i cjelokupni politički poredak bili su u službi učinkovitosti. Također različiti znanstveni i industrijski projekti zahtijevali su sudjelovanje sve većeg broja niže kvalificiranih zaposle-

nika kao što su uredski službenici, te radnici u tiskarama i tvornicama, koji su, da bi zadovoljili nove standarde, morali steći specijalizirane oblike osposobljavanja i obrazovanja. Osim toga, ljude se sve više tjeralo na masovnu potrošnju, kako bi se održao privredni sustav koji je sve većem broju ljudi pružao osiguranu životnu egzistenciju. Nadalje, kako su se pripadnici radničke klase sve više opismenjivali, tako su zahtijevali od vlade sve veća prava da samostalno odlučuju u svojim proizvodnim sektorima. Ukoliko je neka nacija željela iskoristiti sve svoje ljudske resurse kako bi povećala svoju produktivnost, morala je u svoj sustav uključiti i izdvojene, marginalizirane društvene skupine poput Židova. Vjerske razlike i duhovni ideali nisu smjeli zaustaviti društveni napredak, pa su znanstvenici, vlada, te vladini dužnosnici inzistirali na svojoj slobodi od crkvenog nadzora. Stoga ideali demokracije, pluralizma, snošljivosti, ljudskih prava i sekularizacije nisu bili samo romantični ideali političkih znanstvenika i filozofa, nego su ih, barem djelomično, nalagale potrebe moderne države. Iznašlo se da je suvremena nacija jedino produktivna i djelotvorna ukoliko je organizirana na sekulariziranim i demokratskim zasadama. Uza sve to, pokazalo se da društva koja su organizirala svoje ustanove prema racionalističkim i znanstvenim normama nezauzavljivo kroče prema naprijed, da im nijedno društvo agrarnoga tipa nije ravno ni u kojem pogledu.

Sve je to imalo kobne posljedice po islamski svijet. Naprednjačka narav modernog društvenog sustava i

industrijalizirana privreda značili su nužnost neprestanog ekonomskog i trgovačkog širenja. Postojala je stalna potreba za novim tržištima a kad bi se iskoristili domaći resursi, krenulo bi se u potragu za novima izvan matičnih zemalja. Zapadne su države započele na različite načine s kolonizacijom izvaneuropskih agrarnih zemalja u cilju njihova uklapanja u svoj komercijalni sustav. Međutim, taj proces nije bio nimalo jednostavan. Kolonizirane zemlje bile su bogate sirovinama koje su korištene u europskoj industriji. U zamjenu one su dobivale jeftine zapadnjačke proizvode, čime se često uništavala domaća industrija. Osim toga, kolonije su morale svoju privredu i društvo preinačivati i osuvremenjivati po europskom uzorku, svoj financijski i trgovački sustav racionalizirati i staviti pod zapadni nadzor, pa su tako "domoroci", ili barem dio njih, bili prisiljeni usvojiti suvremene ideje i etiku Zapada.

Agrarne su države kolonizaciju doživljavale kao nešto strano, agresivno i uznemirujuće. Modernizacija je u tim zemljama bila izvedena vrlo površno, budući da je Europi trebalo tri stoljeća da postigne ono što su kolonije morale usvojiti u par desetljeća. I dok su suvremene ideje u Europi imale dostatnog vremena da uhvate korijenja u svim društvenim klasama, dotle je u kolonijama samo mali broj ljudi, pripadnika viših slojeva i to - što je znakovito - vojnih, bio u stanju prihvatiti zapadnjačko obrazovanje i smatrati vrijednim dinamički proces osuvremenjivanja. Golema većina stanovništva i dalje je bila zako-

pana u vrednote stare agrarne etike. Time je društvo bilo podijeljeno, te se neprestano povećavao rascjep nerazumijevanja između tih dviju klasa. Oni koji su bili ostavljeni po strani tijekom procesa modernizacije imali su dojam da njihova zemlja postaje sve otuđenija od njih, da je ona poput prijatelja kojega je bolest toliko iznakazila da ga više ne prepoznaju. Njima su upravljali sekularizirani strani zakonski propisi koje nisu razumjeli. Njihovi su se gradovi izmijenili, jer ih je zapadnjačka arhitektura sve više "modernizirala", a stara gradska jezgra zadobila je ulogu nadiđenog muzejskog relikta prošlih vremena, postala je turističkom mekom pridošlica sa Zapada. Zapadnjački su se turisti često znali izgubiti i smesti u vijugavim alejama i kaotičnoj urbanistici orijentalnih gradova, a istovremeno nisu bili svjesni da starosjedilačko stanovništvo njihove modernizirane gradove također drži jednako tuđinskima. Zbog svega toga, većina se stanovništva u kolonijama osjećala izgubljenom u svojim vlastitim domovinama. Povrh svega, tamošnji su pripadnici svih društvenih klasa bili vrlo uznemireni činjenicom da više ne upravljaju svojom sudbinom. Njih je duboko pogađao raskid s korijenima njihove tradicije, kao i poražavajući gubitak nacionalnog i vjerskog identiteta.

Dok su primjerice Europljani i Amerikanci sami sebi diktirali tempo svoga osuvremenjivanja i djelovali po vlastitim nahođenjima pri stvaranju svojih društvenih sustava, dotle su stanovnici koloniziranih zemalja bili prisiljeni da se što brže podvrgnu tuđinskom programu moderni-

zacije. Pa čak su i sami zapadnjaci vrlo bolno doživljavali preinake u svojim društvenim sredinama. Gotovo četiri stotine godina oni su morali trpjeti krvave političke revolucije, raznovrsne strahovlade, etnička čišćenja, nasilne vjerske ratove, pljačke i grabeži, neprestane socijalne nemire, iskorištavanje radničke klase, duhovnu slabost i sve veće društveno otuđivanje u megalopolisima. Danas smo svjedocima sličnog nasilja, okrutnosti, revolucionarnog gibanja i socijalno-političke smetenosti u zemljama u razvoju, pred kojima se steru još tegobniji putevi ka osuvremenjivanju društva. Osim toga, duh modernizacije na Zapadu sasvim je drugačiji od onog u nezapadnim zemljama. U Europi i Americi njegove su dvije glavne značajke: inovacija i suverenost (u Europi i Americi proces modernizacije čvrsto je utvrđen deklaracijama o državnoj nezavisnosti na zasadama političke, intelektualne, vjerske i društvene jednakopravnosti). Međutim, zemljama u razvoju osuvremenjivanje je donijelo gubitak neovisnosti i nacionalne suverenosti. Umjesto inovativnog utiranja vlastitih puteva modernizacije, trećim zemljama jedino preostaje da oponašaju društvene modele sa Zapada, a ovaj je otišao predaleko u svojem razvoju da bi ga one sustigle. Budući da se procesi osuvremenjivanja na Zapadu i u zemljama u razvoju toliko međusobno razlikuju, teško je povjerovati da će konačni proizvod u slabije razvijenoj sredini biti sukladan sa željenim učincima postignutima na Zapadu. Ukoliko potrebni sastojci za pripravu kolača nisu dostupni - umjesto brašna se koristi

riža, umjesto svježih jaja trula, a umjesto šećera začini - kolač neće biti nimalo sličan onome opisanome u kuharici, premda je precizno rađen po njezinim uputama. Potpuno različiti sastojci sačinjavaju moderni kolač zemalja u razvoju, a demokracija, sekularizam, pluralizam i sve ostale društveno napredne tekovine nisu se u njima tako čvrsto ukorijenile kao na Zapadu.

Proces modernizacije potresno je djelovao na islamski svijet. Umjesto da budu jednim od vodećih čimbenika svjetske civilizacije, islamske su zemlje vrlo brzo i na duže vrijeme postale zavisne o eurposkim silama. Budući da su kolonijalisti bili zadojeni suvremenim etičkim načelima Zapada, muslimanski im je društveni sustav bio potpuno stran i pomalo zastrašujuć, pa su muslimane često izvrgavali svom preziru, gledajući u njima nazadne, neradničke, fanatične i iskvarene ljudske jedinke. Zapadnjaci su smatrali da je europska kultura oduvijek bila naprednija od svih drugih svjetskih civilizacija, ne uviđajući, zbog svoje znanstveno povijesne neupućenosti, da su prije samo par stoljeća europske države bile "nazadno" ustrojene na načelima agrarne privrede poput tadašnjih islamskih društava. Europski su narodi često uzimali zdravo za gotovo svoju navodnu rasnu nadmoć nad "istočnjacima", izvrgavajući ih svojem preziru na nebrojene načine. Sve to pogubno je izjedalo odnose Istoka i Zapada. Zapadnjaci su često smeteni neprijateljstvom i bijesom većine muslimana prema njihovoj kulturi, koju oni, zbog vrlo drugačijih povijesnih iskustava, smatraju slobodarskom i naprednom. Međutim,

takva ljutita muslimanska reakcija nimalo ne čudi. Njihova reakcija ne svodi se samo na protivljenje suvremenom Zapadu, već svakome izvanjskome nametanju tuđinske kulture. I tako, budući da je islamski svijet bio naširoko rasprostranjen i strategijski porazmješten, Europljani su združenim snagama prvotno podvrgli sustavnoj kolonizaciji područja Bliskog istoka, Indije, Arabije, Malezije, te velike dijelove Afrike. Muslimani u tim krajevima vrlo rano su na svojoj koži osjetili silinu agresivne modernizacije. Naime, islamski svijet nije bio u stanju da se uspješno i bez prepreka osuvremeni kao primjerice Japan koji nikad u svojoj povijesti nije koloniziran, čije su privredne i političke ustanove ostale nedirnite, te koji je sačuvao svoju državnu neovisnost od Zapada.

Europsko temeljito i učinkovito koloniziranje islamskog svijeta nije se provodilo svuda na jednak način. Ono je započelo u mogulskoj Indiji. Tijekom druge polovice osamnaestoga stoljeća britanski su trgovci učvrstili svoj položaj u Bengalima, te su već u ono vrijeme, dok je europski proces modernizacije islamskoga svijeta još bio u povojima, bili ravnopravni hinduskim i muslimanskim trgovcima. To razdoblje britanske kolonijalističke djelatnosti poznato je kao "pljačkanje Bengala", zbog toga što je njome načinjena nepovratna šteta tamošnjoj industriji i poljoprivredi. Bengalcima više nije dozvoljen uzgoj ljetine za svoje potrebe, već su prinuđeni proizvoditi sirovine za visoko industrijalizirano zapadno tržište. Tako je negdašnje bogato bengalsko područje zadobilo drugoraz-

redno značenje u svjetskoj ekonomiji. S vremenom su Britanci iznašli "suvremenije" i učinkovitije načine izrabljivanja, pa je i njihov stav prema Bengalcima i drugim Indijcima bio sve nadmoćniji, te su se posvetili "civiliziranju" domorodačkog stanovništva, koje je otpočelo 1793. g. dolaskom prvih protestantskih misionara. No, Britanci nisu dopuštali Bengalcima razvoj vlastitog modernog industrijaliziranog društva; britanski su upravitelji u Bengal uvodili samo one oblike suvremene industrijske tehnologije koji su učvršćivali njihovu nadmoć i vladavinu nad bengalskim stanovništvom. Bengalci nisu imali koristi od britanske svjetski poznate učinkovitosti. U Bengalu su kao i prije vladale boleštine, glad i međusobne trzavice, a broj stanovnika i dalje je nezadrživo rastao. Tijekom vremena, problemi siromaštva i prenapučenosti bivali su sve veći, jer u Bengalu nisu postojali veliki gradovi u koje bi se, kao što je to bio slučaj na Zapadu, višak stanovništva iselio, pa su stoga svi, usprkos velikoj bijedi, morali ostajati na selu.

Privredno haračenje Bengala vodilo je u britansku političku dominaciju. Između 1798. i 1818. g., bilo sporazumima, bilo vojnim osvajanjima, Britanci su uspostavili svoju vlast diljem Indije, izuzevši područja u dolini Inda koja su pokorena između 1843. i 1849. g. U međuvremenu, Francuzi su stvarali vlastito kolonijalno carstvo. Napoleon Bonaparte zauzeo je 1798. g. Egipat u nadi da će osnivanjem baze u Suezu uspjeti presjeći britanske pomorske puteve za Indiju, što se, kao i ekspedicija na Siriju, u

konačnici izjalovilo. Napoleon je u Egipat poveo veliku skupinu naučenjaka iz svih područja, na raspolaganju je imao knjižnicu s najsuvremenijom europskom literaturom, znanstveni laboratorij i tiskarski stroj s arapskim slovima. Pa ipak, muslimane Bliskoga istoka i Sjeverne Afrike dolazak novopečenih europskih dostignuća nimalo nije oduševljavao. Od sama početka u naprednoj europskoj kulturi vidjeli su neprijateljskog napadača, koji je uvijek dolazilo u paketu zajedno s iznimno izvježbanim vojnim jedinicama sa Zapada. Napoleon je zapravo osvajanjem Bliskog istoka htio sebi pripremiti tlo za napad na Britansku Indiju uz pomoć Ruskog Carstva. Iran je poradi tih okolnosti zadobio krajem osamnaestoga stoljeća geopolitički važan strategijski položaj, pa je Britanija tijekom slijedećega stoljeća osnovala svoje baze na jugu zemlje, dok su Rusi nastojali zadržati nadzor nad njegovim sjeverom. Nijedna od tih europskih sila nije željela da Iran postane tipičnom kolonijom ili protektoratom (sve dok tamo nisu otkrivena naftna nalazišta početkom dvadesetog stoljeća), ali su obje imale velikog utjecaja na novostvorenu Kadžarsku dinastiju, tako da se iranski šahovi nisu usudili ni prstom maknuti bez dopuštenja ili potpore jedne od njih. Kao u Bengaluu, i Britanci i Rusi razvijali su u Iranu jedino one oblike tehnološkog napretka kojima su podupirani njihovi kolonijalni interesi, dok su zapriječili razvoj takvih tekovina kao što je željeznica, jer bi od nje iranski narod imao koristi, što bi ugrozilo njihov tamošnji strategijski položaj.

Europske su sile kolonizirale islamske zemlje jednu za drugom. Francuska je zauzela Alžir 1830., a Britanija Aden godinu dana kasnije. Tunis je okupiran 1881., Egipat 1882., Sudan 1889., a Libija i Maroko 1912. godine. Sykes-Picotovim sporazumom 1915. g., dogovorena je podjela teritorija umirućeg Osmanskog Carstva (koje je bilo na strani Njemačke tijekom Prvog svjetskog rata) između Britanije i Francuske ukoliko ostvare pobjedu nad Centralnim silama. Nakon rata, Britanija i Francuska ubrzo su uspostavile svoje protektorate i mandatne vlade u Siriji, Libanonu, Palestini, Iraku i Transjordaniji. Arabe je taj postupak europskih sila razbjesnio, budući da su im obećale nezavisnost nakon raspada Osmanskog Carstva. U srcu negdašnje osmanske države Mustafa Kemal, znan i kao Atatürk (1881.-1938.) osnovao je nezavisnu državu Tursku, ne dopustivši uplitanje europskih moćnika. Muslimani Rusije, Kavkaza i Središnje Azije potpali su pod novostvoreni Sovjetski Savez. Čak i kad su neke od muslimanskih država zadržale neovisnost, Zapad je i dalje imao nadzor nad njihovom privredom, nalazištima nafte, te ključnim svjetskim prometnicama i pomorskim putevima poput Sueskog kanala. Osim toga, nakon što bi Europljani konačno napustili neku od svojih kolonija, tamošnjim bi oslobođenim narodima bila ostavljena u nasljeđe neriješena politička situacija koja bi najčešće završila u krvavim nacionalnim i vjerskim sukobima. Na primjer, kada su se Britanci 1947. g. povukli iz Indije, indijski je potkontinent podijel-

ljen između indijskih Hindusa i muslimanskih Pakistanaca, koji su od tada u stanju smrtnoga neprijateljstva. Još i danas oni prijete jedni drugima svojim nuklearnim bojevim glavama. Cionisti su 1948. g. oduzeli palestinskim Arapima njihovu domovinu, i na tom području osnovavši židovsku sekularnu državu Izrael uz podršku Ujedinjenih Nacija i međunarodne zajednice. Gubitak Palestine postao je moćnim simbolom poniženja muslimanskog svijeta od strane zapadnih sila, koje izgleda nisu previše marile za sudbinu stotina tisuća izvlašćenih i protjeranih Palestinaca.

Unatoč tomu, na početku su neki muslimani bili oduševljeni Zapadom. Iranski intelektualci Mulkum Kan (1833.-1908.) i Aka Kan Kirmani (1853.-96.) poticali su Irance na prihvaćanje zapadnog obrazovanja, kao i modernog sekulariziranog zakonika umjesto *šerijata*, videći u tome jedini put napretku muslimanskog društva. Sekularisti iz tih intelektualnih krugova pridružili su se liberalnijoj *ulemi* u Konstitucionalnoj (Ustavnoj) revoluciji, prisilivši Kadžarsku vladarsku dinastiju na donošenje suvremenog državnog ustava, kojim bi se ograničila vlast monarha uspostavom svenarodnog iranskog parlamenta. Mnogi vodeći *mudžtehidi* u Nadžafu podupirali su donošenje ustava. Šeik (šejh) Muhamed Husein Naini vrlo je uvjerljivo izrazio njihov svjetonazor u svom djelu *Admonition to the Nation* (Prijekor naciji) (1909.) u kojem raspravlja da je takav način ograničavanja tiranije čin vrijedan šijitske vjere, te da od parlamentarne vladavine

zapadnoga stila jedino veće značenje ima povratak skrivenoga imama na kraju vremena. Egipatski pisac Rifah al-Tahtavi (Tahtevi) (1801.-73.) bio je opsjednut idejama europskog prosvjetiteljstva čiji su ga nazori podsjećali na falsafu. Njega je oduševljavalo kako primjerice u Parizu sve društvene ustanove savršeno funkcioniraju, te je bio osupnut racionalnom preciznošću francuske kulture, obrazovanošću običnog puka i sveširokom francuskom strašću za stvaralaštvom. Tahtavi je sve učinio da pomogne Egiptu da ude u taj hrabri novi svijet. U Indiji je pak Sej(j)id Ahmed Kan (1817.-98.) nastojao prilagoditi islam suvremenom zapadnom liberalizmu, ističući da je učenje Kurana u potpunoj suglasnosti s prirodnim zakonima koje je nedavno razotkrila moderna znanost. Sejid Ahmed Kan posebno je značajan kao osnivač visoke škole u Aligarhu gdje su muslimani uz uobičajene islamske obrazovne predmete mogli studirati prirodne znanosti i engleski jezik. Nastojao je pomoći muslimanima da lakše prihvate tekovine modernog društva očuvanjem osjećaja za vlastitu kulturnu baštinu, kako ne bi postali najobičnijim kopijama zapadnoga čovjeka.

Prije nego što je kolonizacija u njihovim zemljama uzela maha neki su muslimanski vladari na vlastitu inicijativu pokušali izvršiti modernizaciju svojih društava. Osmanski je sultan Mahmud II. započeo 1826. g. s reformama *tanzimata* (propisi, odredbe), kojima je ukinuo janjičare, posuvremenio vojni ustroj, te uveo neke nove vojne tehnologije. 1839. g., sultan Abdulmedžid I. izdao je

Gülhanske dekrete, koji su ga ugovorno obvezali na veću suradnju i ovisnost o svojim osmanskim podanicima, i koji su uvelike reformirali carske ustanove vlasti. Još je dramatičniji bio program osuvremenjivanja egipatskoga *paše* albanskoga porijekla Muhameda Alija (1769.-1848.), koji je bez ičije pomoći, oslonjen na vlastite sposobnosti, učinio Egipat neovisnim od Istanbula, uvevši tu zaostalu provinciju u suvremene svjetske tokove. Međutim, surovost njegovih metoda pokazala je kako je teško izvršiti društvenu modernizaciju u kratkome vremenu. Muhamed Ali je svu političku oporbu dao pogubiti; dvadeset i tri tisuće seljaka prisilno unovačenih u radne jedinice umrlo je od napora gradeći nove sustave navodnjavanja i vodovode diljem Egipta; osim toga, seljaci su, zbog silnoga straha pred prisilnim novačenjima u Alijevu novoosnovanu suvremenu vojsku, često izbjegavali vojnu obavezu odsijecanjem svojih prstiju i vlastitim osljepljivanjem. Kako bi sekularizirao državu, Muhamed Ali jednostavno je plijenio imetak kojim se subvencionirao vjerski život, te je *ulemu* njezinim sustavnim društvenim marginaliziranjem lišio bilo kakva utjecaja. Svjetonazor *uleme*, koja je ionako svaku modernizaciju doživljavala kao napad na muslimansku tradiciju, postao je nakon svih tih događaja još ograničeniji, što je dovelo naposljetku do njezina beziznimnog odbacivanja svih zapadnjačkih novotarija koje su dolazile u njihovu zemlju. Muhamed Alijev unuk Ismail- paša (1803.-95.) postigao je još veće uspjehe u modernizaciji Egipta: financirao je

izgradnju Sueskog kanala, sagradio je oko tisuću i pol kilometara željezničkih pruga, natopio je gotovo sedam tisuća kvadratnih kilometara neobradivih površina, otvorio je moderne škole koje su zajednički pohađali dječaci s djevojčicama, te je pretvorio Kairo u suvremeni grad nalik na zapadne prijestolnice. Na nesreću, troškovi toga ambicioznog programa doveli su Egipat do bankrota, prisilivši državu na zaduženje. To je ubrzo dovelo do britanske vojne okupacije 1882. g., kojom su se tobože štitili interesi europskih dioničara i ulagatelja. Muhamed Ali i Ismail nastojali su Egipat učiniti modernom suverenom državom; umjesto toga, modernizacija je njihovu zemlju dovela pod britansku kolonijalnu upravu.

Nijedan od tih prvotnih reformatora nije u potpunosti razumio sveobuhvatnost ideja koje su omogućile transformaciju europskog društva. Stoga su u suštini sve njihove reforme bile površnog značaja. Kasniji reformatori sve do doba Sadama Huseina nastojali su preuzeti neka od zapadnih dostignuća, posebice na području vojne tehnologije, ne obazirući se pretjerano na učinke koje bi one mogle ostaviti na društveni ustroj njihovih država. Međutim, neki su raniji reformatori bili itekako svjesni tih opasnosti. Iranski aktivist Džemaludin (1839.-97.), koji je sebe prozvao "Al-Afgani" ("Afganistanac") zato što se nadao da će privući veću pozornost muslimanskoga svijeta kao afganistanski sunit nego kao iranski šijit, bio je jedan od prvih islamskih reformatora koji je ukazao i upozoravao na tu problematiku. Al-Afgani je živio u

Indiji tijekom velikih pobuna Hindusa i muslimana protiv britanske vlasti 1857. g.; gdje god da je otputovao, bilo u Arabiju, Egipat, Tursku, Rusiju ili Europu, Džemaludin je osjetio posvudašnji moćni utjecaj Zapada, stekao je nepokolebljivo uvjerenje da će zapadna kultura svojom skorašnjom prevlašću u svijetu uništiti muslimanski svijet. Uvidjevši sve pogubne posljedice koje mogu proizaći iz površnog oponašanja zapadnjačkog života, gorljivo se zalagao da narodi islamskoga svijeta ujedine svoje snage protiv europske prijetnje; po njemu, muslimani moraju sami, bez vanjskog uplitanja, dohvatiti suvremene tekovine znanstvene kulture novoga svijeta. Stoga je nužno da muslimanski vjernici njeguju vlastitu tradiciju, to jest islamsku kulturu. No, sam islam mora postati racionalniji i moderniji kako bi što bolje odgovorio na nove izazove. S obzirom da i Kuran i prorok Muhamed ističu nužnost slobodnog mišljenja, muslimani moraju ponovno otvoriti već dugo zabavljena "vrata *idžtihada*" kako bi skinuli nametnute okove sa svojega uma.

Zapadnjačko prodiranje omogućilo je politici da ponovno zadobije središnju ulogu u islamskome svijetu. Još od vremena proroka Muhameda, muslimani su sve povijesne događaje smatrali teofanijama; duboko proživljavajući prisuće Boga u povijesti, neprestano su se hvatali u koštac s izazovom izgradnje boljega svijeta. Muslimanski su vjernici u svakome političkom događaju potraživali božansko značenje, te su čak i njihovi promašaji i tragedije vodili velikim duhovnim i teološkim postignućima.

Na primjer, muslimani su slobodnim razvitkom svojeg unutrašnjeg duhovnog života nakon raspada Abasidskog kalifata uspjeli ostvariti takvo društveno ozračje koje je u mnogočemu bilo usuglašeno s duhom Kurana, i koje im je omogućilo lakše nadilaženje političke agonije *ume*. Međutim, prodor Zapada u njihove živote pobudio je mnoga nova i važna religijska pitanja. Zapadnjačko ponižavanje *ume* više nije bilo samo politička katastrofa, već je dirnula same dubine muslimanske duše. Takva izražena slabost muslimanske zajednice bila je znakom da je štošta u islamskoj povijesti krenulo u krivome smjeru. U Kuranu se ističe da zajednica predana Božjoj volji ne može propasti. Muslimanska povijest potvrđuje tu činjenicu. U teškim vremenima mnogi su se pobožni muslimani okretali religiji, prilagodivši je novim okolnostima, pa stoga *uma* nije time samo zadobivala novi život, nego je često postajala čvršćom i naprednijom nego prije. Kako je uopće islamski svijet sve više mogao potpadati pod gospodstvo sekulariziranog i bezbožnog Zapada? S vremenom će sve veći broj muslimana biti zaokupljen tim pitanjem, te će njihovi brojni pokušaji da se muslimanska povijest vrati na pravi put katkad izgledati kao zdvojni potezi očajnika. Današnji bombaši samoubojice - nešto neviđeno u prijašnjoj islamskoj povijesti - pokazuju da su neki muslimani stekli uvjerenje kako je njihova borba protiv premoćnog neprijatelja gotovo beznadna misija.

Al-Afganijeva fanatična i često sasvim nemoralna politička kampanja bila je po mnogočemu slična očajni-

čkim pokušajima suvremenih muslimanskih ekstremista. Primjerice, jedan od njegovih učenika izvršio je atentat na iranskog šaha 1896. g. Međutim, nisu svi njegovi istomišljenici smatrali da je nužno posezati za tako radikalnim sredstvima da bi se ostvarili Al-Afganijevi ciljevi. Njegov prijatelj i kolega, egipatski učenjak Muhamed Abduh (1849.-1905.), bio je mnogo promućurniji i umjereniji mislilac od Al-Afganija. Smatrao je da rješenje problema leži u obrazovanju a ne u revoluciji. Abduha je duboko pogodila britanska okupacija Egipta, no on je, bez obzira na tu činjenicu, gajio veliku ljubav prema Europi. Kako je iščitao i proučio mnogobrojna zapadna znanstvena i filozofska djela, Abduh je osjećao iznimnu prisnost s europskim čovjekom. Uvelike je poštivao političke, pravne i obrazovne ustanove modernog Zapada, ali isto tako bilo mu je sasvim jasno da se one ne mogu sveobuhvatno i u kratkome roku presaditi u vjerski zadržtu zemlju poput Egipta, gdje je modernizacija svojom prevelikom brzinom i nasilnošću isključila iz svoga procesa ogromnu većinu narodnih masa. Po njemu, bilo je nužno da se suvremene zakonske i konstitucionalne novine sa Zapada nakaleme na tradicionalne islamske ideje koje su ljudima bliske i razumljive; društvo u kojemu narod ne razumije vlastite zakone postaje u stvari država bezakonja. Na primjer, islamsko načelo *šure* (*šura* - savjetovanje, dogovaranje) pomoglo je muslimanima da shvate značenje demokracije. Obrazovanje je također potraživalo reforme. Studenti su u *medresama* učili moderne pri-

rodne znanosti, što im je omogućivalo da svoja novostechena saznanja povežu s islamskom tradicijom i time olakšaju i učine smislenijim muslimanskim vjernicima ulazak u novi svijet. Međutim isto tako trebalo je i sam *šerijat* osuvremeniti, čega su Abduh i njegov mlađi suvremenik, novinar Rašid Rida (1865.-1935.) bili itekako svjesni, znajući da će taj proces biti dugotrajan i vrlo kompleksan. Ridu je zabrinjavao porast sekulariziranih ideja među arapskim intelektualcima i učenjacima, koji su ponekad bili veoma prezrivo nastrojani prema islamu, smatrajući ga nečim što nazaduje njihovu zemlju. Takvo što je po Ridi moglo samo još više oslabiti *umu*, te ju učiniti podložnijom zapadnjačkom imperijalizmu. Rida je bio jedan od prvih muslimana koji se zalagao da se osnuje potpuno moderna, ali i potpuno islamska država, zasnovana na reformiranom *šerijatu*. Poticao je između ostaloga otvaranje viših obrazovnih ustanova u kojima bi studenti proučavali međunarodne zakone, sociologiju, svjetsku povijest, religiologiju i suvremene prirodne znanosti, usporedo sa studiranjem *fikha*. Po njemu, takvo što trebalo je osigurati da se islamsko pravoslovlje bezbolno razvija u okrilju modernog zapadnog prava, čime bi se neraskidivo povezale tradicije Istoka i Zapada. Osim toga, time bi *šerijat*, agrarni zakonski kodeks, došao u suglasje s novim tipom društvenog uređenja razvijenog na Zapadu.

Reformatori su neprestano osjećali da imaju dužnost braniti islam pred europskim kritikama. To je dovelo do

toga da su zapadnjačko društvo i religija postali glavnim predmetom proučavanja muslimanskih učenjaka. U Indiji pjesnik i filozof Muhamed Ikbal (1876.-1938.) isticao je da je islam jednako racionalan i pravedan kao bilo koji zapadni sustav. U stvari, islam je po njemu najracionalnija i najnaprednija od sviju konfesija. Njegov strogi monoteizam oslobodio je čovječanstvo od mitoloških praznovjerica, a Kuran je poticao muslimane na pomnije promatranje prirode, stalno promišljanje o onom što su opazili, te neprestano preispitivanje svojih djelovanja. Tako je empirijski duh koji je rodio suvremene svjetonazore zapravo začet u islamu. Ikbalovi su stavovi tumačili povijest na ograničen i subjektivan način, što se nije ni po čemu razlikovalo od zapadnjačkih težnji da u kršćanstvu i Europi vide nadmoćne čimbenike i barjaktare svjetskoga napretka. Ikbalovo isticanje racionalnog duha islama vodilo ga je u ocrnjivanje sufijskog pokreta. Budući da je smatrao kako moderni racionalizam jedini omogućava daljnji napredak islama, Ikbal je postao predvodnikom novih društvenih i vjerskih tijekova koji su odbacivanjem svakog oblika mistične duhovnosti zadobili premoć u muslimanskome svijetu. Sam Ikbal bio je pod snažnim utjecajem zapadnjačke misli, stekao je čak i titulu doktora filozofije u Londonu. Pa ipak, smatrao je da je Zapad svojim prebrzim napretkom ozbiljno ugrozio vlastitu opstojnost; njegov je svjetovni individualizam odvojio ljudsku osobnost od Boga, koja je, postavši jedinim predmetom bogoštovanja, zadobila potencijalno demonske

značajke. Učinak toga bit će zapadnjačko samouništenje, koje se po Ikbalu počelo ostvarivati u kolektivnome europskome samoubojstvu Prvoga svjetskoga rata. Muslimanima je stoga bila životna misija da svjedoče božansku dimenziju života, da se ne povlače iz svijeta u duhovnu kontemplaciju, već da djeluju u skladu sa društvenim idealima *šerijata*.

Navedeni reformatori bili su svi odreda intelektualci koji su se uglavnom obraćali obrazovanom sloju stanovništva. U Egiptu je mladi učitelj Hasan al-Bana (Ben(n)a) (1906.-49.) osnovao organizaciju koja se svojim idejama obraćala širokim narodnim masama. Društvo muslimanske braće postalo je masovnim pokretom diljem Bliskoga istoka. Jedino je u to vrijeme promicalo ideologiju koja je bila u stanju zahvatiti sve dijelove društvene zajednice. Al-Bana je bio svjestan činjenice da muslimani trebaju zapadnjačku znanost i tehnologiju, kako bi reformirali svoje političke i društvene ustanove, ali, bio je, poput svih ostalih reformista, uvjeren da svjetovna modernizacija mora ići ruku pod ruku s duhovnom reformacijom. Al-Bana je znao biti ganut do suza kada bi uspoređivao raskošni život Britanaca u zoni Sueskog kanala s bijednim čatrljama egipatskih radnika. U tome je vidio religijski problem koji zahtijeva rješenje zasnovano na islamskim načelima vjere. Dok su primjerice kršćani često odgovarali na izazove modernizacije obnavljanjem vjerskih doktrina, dotle su muslimani isti problem riješavali ulaganjem većih napora u svoje društveno ili političko angažiranje

(*idžihad*). Al-Bana je isticao da je islam sveobuhvatan način života; religija ne bi smjela biti svedena samo na osobnu sferu života, kao što je to slučaj na Zapadu. Osim toga, nastojao je stvoriti muslimansku društvenu zajednicu u kojoj su načela Kurana sukladna duhu novoga vremena. Nadalje, posebno se zalagao za ujedinjenje svih islamskih nacija, podizanje općeg životnog standarda muslimanskih vjernika, veću društvenu pravdu, borbu protiv nepismenosti i duhovnog siromaštva, te oslobođenje muslimanskih zemalja od stranoga gospodstva. Bio je mišljenja da su pod kolonijalnom upravom muslimani izgubili vezu sa svojom tradicijom. Naime, nestvaralačko kopiranje civilizacijskih dostignuća drugih naroda svelo je muslimane na kulturne marginalce. Stoga je Al-Bana, osim što je svoju Braću podučavao islamskim vjerskim obredima, odgajajući ih da žive po načelima Kurana, gradio škole, osnivao suvremene skautske pokrete, omogućavao radnicima večernje školovanje, te otvarao visoke obrazovne ustanove za stručno osposobljavanje civilnih službenika. Društvo muslimanske braće osnivalo je ambulante i bolnice u ruralnim krajevima, gradilo tvornice u kojima su muslimani za svoj rad bili bolje plaćeni nego igdje drugdje, gdje su također mogli ostvariti pravo na zdravstveno osiguranje i godišnji odmor. Osim toga, pripadnici Društva radnike su upoznavali sa suvremenim zakonima o radu koji su štitili njihova radnička prava.

Društvo muslimanske braće imalo je svojih mana. Manji broj njegovih sljedbenika bio je uključen u terori-

stičke akcije, što je dovelo do raspuštanja organizacije (iako su ga od tada razni pokrovitelji nastojali obnoviti). Međutim, većina pripadnika Društva - čiji je broj do 1948. g. računao u milijunima - ne znajući za mračnije strane svoje organizacije, i dalje je u svojoj religijskoj misiji vidjela bitan čimbenik općeg društvenog blagostanja muslimanske zajednice. Časoviti uspjeh Društva muslimanske braće, koje je krajem Drugog svjetskog rata postalo najmoćnijom političkom ustanovom u Egiptu, ukazivao je na činjenicu da široki narodni slojevi teže istovremeno modernizaciji i religijskoj tradiciji, bez obzira na trenutačna stajališta muslimanskih sekulariziranih vlasti ili intelektualaca. Takva vrsta političkog i društvenog djelovanja bila je značajkom mnogih budućih modernih islamskih pokreta, posebice Mudžame (Islamske skupštine) koju je osnovao šejk Ahmed Jasin u Gazi. Povezivanjem islamske tradicije s modernističkim vrednotama, nastojalo se pridonijeti općem blagostanju palestinskog naroda na područjima koje je okupirao Izrael nakon Lipanjskog rata 1967. g.

Koje su značajke suvremene muslimanske države?

Iskustvo kolonijalizma i sudar s europskom civilizacijom poremetili su ustroj islamskog društva. Svijet se bespovratno izmijenio. Muslimani nisu znali kako dostojno uzvratiti Zapadu, zato što se u svojoj povijesti nisu susreli sa takvom vrstom izazova. Ukoliko su željeli sudjelovati u modernim svjetskim procesima, muslimani su bili dužni usvojiti zapadnjačke novotarije. Napose, Zapad je iznašao nužnost odvajanja religije od politike kako bi se svjetovna vlast, znanost i tehnologija oslobodili konzervativnih spona vjerskih doktrina. U Europi je nacionalizam zamijenio odanost vjeri, koja je sve do novijih vremena omogućavala sklad i jedinstvo zapadnog društva. Ipak se taj preokret tijekom devetnaestoga stoljeća pokazao vrlo problematičnim. Europske nacionalne države započele su utrku u naoružanju 70-ih godina prethodnog stoljeća, koja je bila uzrokom dvaju svjetskih ratova. Svjetovnjačke ideologije pokazale su se ubilačkima kao i vjerska nazadnost, što se osobito iskazalo u projektima nacističkog holokausta, te sovjetskih gulaga. Filozofi prosvjetiteljstva bili su uvjereni da većom obrazovanošću ljudi i narodi postaju razumniji i snošljiviji. Ta se nada pokazala utopijskom poput bilo koje druge mesijanske fantazije. Bez obzira na to, život većine stanovništva Europe i Amerike ipak je s vremenom, uspostavljanjem demokratskih načela u suvremenim društvenim zajednicama Zapada postigao blago-

dati jednakopravnosti. Ali, zapadnjački su narodi imali stoljeća na raspolaganju kako bi stvorila demokratske sustave vladavine. Sasvim je druga stvar kada se moderni parlamentarni sustav uvodi u djelomično osuvremenjena društva pretežito agrarne privrede, u kojima je većini stanovništva suvremeni politički diskurs predstavljao nešto potpuno nepoznato i neshvatljivo.

Politika u kršćanskoj religiji nije nikada imala središnju ulogu. Konačno, Isus je govorio da njegovo Kraljevstvo nije od ovoga svijeta. Europski su se Židovi pak stoljećima zbog svojih načela odbijali baviti politikom. Kod muslimana pak politika nije nikada imala drugorazredan značaj. Kao što smo do sada vidjeli, za njih je politika bila pozornicom njihove vjerske potrage. Spasenje nije imalo značenje otkupljenja od grijeha, već se ono postizalo stvaranjem pravednog društva, u kojem je pojedinac mogao lakše ostvariti egzistencijalno predavanje sveobuhvatnosti svoga bića, kako bi postigao potpuno duhovno ispunjenje. Politika je stoga bila stvar od najveće važnosti u životu muslimanskih vjernika, slijedom toga tijekom cijelog dvadesetog stoljeća dolazilo je do mnogobrojnih pokušaja uspostavljanja čistih islamskih država. Naravno, stvoriti u suvremenome dobu državno uređenje islamskoga tipa bila je gotovo nemoguća misija. Ono je zahtijevalo prvenstveno *džihad*, borbu čije posljedice nisu bile nimalo bezazlene.

Stječe se dojam da ideal *tevhide* unaprijed isključuje ideju sekularizacije, no mora se uzeti u obzir da su u pro-

šlosti i šijiti i suniti prihvaćali odvajanje religije od politike. Pragmatizam svjetovnoga politikantstva često je moralno nečist i okrutan; idealna muslimanska država nije "datost" koju se jednostavno može primijeniti u društvenom životu, ali ona svojim ustrojem pridonosi stvaralačkoj domišljatosti i disciplini kojima se omogućuje primjena kuranskih ideala jednakopravnosti u surovoj političkoj zbilji. Osim toga, zapadnjaci pogrešno misle da je islam taj koji koči stvaranje muslimanskog modernog sekulariziranog društva. Stoji doduše činjenica da je proces sekularizacije imao drugačiji razvoj u muslimanskoj svijetu. Na Zapadu je sekularizacija doživljavana kao nešto što pridonosi boljitku društva. Prvotni liberalni zapadnjački filozofi poput Johna Lockeja (1632.-1704.) smatrali su da državno posvjetojnjanje omogućuje nove i bolje puteve religijske vjeronjavanja, jer se time religija oslobađa od spona državne kontrole čime se vjernik osposobljava za postignuće duhovnih ideala. No u muslimanskoj svijetu sekularizacija je često bila agresivno usmjerena protiv religije i svega religioznoga.

Atatürk je na primjer zatvorio sve *medrese*, zabranio sufijske redove, te natjerao muškarce i žene na nošenje moderne odjeće u zapadnjačkome stilu. Takva vrst prisile oduvijek je bila kontraproaktivna. Time islam nije u

Turskoj nestao već se samo prikrio. Muhamed Ali je pak sa svoje strane ponizio egipatsku *ulemu*, prisvojivši njezinu imovinu i smanjivši joj utjecaj u društvu. I jedan od njegovih kasnijih nasljednika, egipatski predsjednik

Džemal (Gamal) Abdel Naser (1918.-70.) s vremenom je postajao sve radikalnije protuislamski usmjeren, pa je između ostaloga donio uredbu kojom se zabranjuje djelovanje Društva muslimanske braće. Slijedom toga, jedan njihov sljedbenik, koji je pripadao tajnome terorističko-me krilu Društva, pokušao je atentat na Nasera. Međutim pripadnici Društva muslimanske braće, premda su godinama čamili u Naserovim koncentracijskim logorima, većinom nisu agresivno djelovali; njihova se antidržavna djelatnost svodila na potajno dijeljenje protuvladinih letaka i održavanje tajnih sastanaka organizacije. U Iranu su monarsi iz dinastije Pahlavi posebno surovo nametali sekularizam. Šah Reza Pahlavi (1878.-1941.) također je razvlastio *ulemu*, zamijenio *šerijat* građanskim svjetovnim zakonom, ukinuo održavanje *ašura* svečanosti u čast imama Huseina, i na koncu je branio Irancima da idu na *hadž* u Meku. Nošenje islamske odjeće također je zabranjeno. Primjerice, Rezini su vojnici običavali javno na gradskim ulicama nabadati ženske zarove na bajunete svojih pušaka, te ih cijepati u dijelove. Tijekom mirnih prosvjeda 1935. g., protiv Zakona o odijevanju u svetome gradu osmoga šijitskoga imama Alija al-Ride, Meshedu, vojnici su zapucali na nenaoružanu gomilu i ubili stotine ljudi. Nekad neprikosnoveno moćna iranska *ulema* s vremenom je postala svjedokom pada svog društvenog utjecaja u Iranu. Nakon što je režim naredio ubojstvo ajatolaha Mudarisa, klerika koji je otvoreno napadao šaha Rezu tijekom parlamentarne rasprave, iranski su duhovni

učitelji, bojeći se da ne izgube živu glavu, napustili političko djelovanje i posve prepustivši moć šahu i svjetovnim vlastima. Rezin sin i nasljednik šah Muhamed Reza (1919.-80.) pokazao je još veće neprijateljstvo i prezir prema islamu. Stotine studenata iz *medresa*, koji su se usudili prosvjedovati protiv režima, ustrijeljeni su na ulicama glavnoga grada, nakon čega je uslijedilo zatvaranje *medresa* diljem Irana, a vodeći islamski pravnici i teolozi (*ulema*), osim onih sretnika koji su uspjeli izbjeći iz zemlje, hapšeni su i mučeni do smrti. Ništa nije bilo demokratskoga u režimu iranskih šahova iz dinastije Pahlavi. SAVAK, šahova tajna policija, zatvarala je Irance bez suđenja, podvrgavala ih svirepim mučenjima i poniženjima, dok su ustanove predstavničke vlasti tijekom vremena u Iranu postale mrtvo slovo na papiru.

Nacionalizam, koji su Europljani u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća počeli odbacivati, također je stvarao probleme islamskome duštvu. Jedinstvo *ume* dugo je vremena bio dragocjeni ideal; sada se odjednom muslimanski svijet rascijepio na mnogobrojna kraljevstva i republike, čije su granice odredile i povukle zapadne sile. Sve dok su muslimani sebe smatrali građanima Osmanskoga Carstva ili članovima *darul-islama*, nacionalnome duhu nije bilo mjesta u islamskoj zajednici. Nacionalizam je u muslimanskim zemljama poprimio negativan značaj, te je često poistovjećivan s težnjom za oslobođenjem od nametnutih stega sa Zapada. Neke su pak novoizgrađene nacije postale izvorištem stalnih sukoba među svojim građani-

ma. Na primjer, južni je dio Sudana većinom kršćanski, a sjeverni je Sudan muslimanski. Narodima, koji su bili naviknuti da se religijski identificiraju, teško je bilo uspostaviti zajedničku "sudansku" nacionalnu svijest. Taj se problem posebice istaknuo u Libanonu, gdje je stanovništvo bilo gotovo podjednako podijeljeno u tri religijske zajednice - sunitsku, šijitsku i maronitsku kršćansku - koje su do stvaranja nove države bile oduvijek autonomne. Pokazalo se da je dioba vlasti u toj zemlji nemoguća. Demografska vremenska bomba prouzročila je građanski rat (1975.-90.) koji je tragično razdijelio Libanon. U drugim zemljama, poput Sirije, Egipta i Iraka nacionalizam je usvojila vladajuća elita, ali ne i narodne mase koje su bile konzervativnijeg svjetonazora. U Iranu nacionalizam šahova dinastije Pahlavi usmjerio je svoju oštricu prema islamu, njime se nastojalo raskinuti sve veze naroda sa šijizmom uspostavljanjem drevne perzijske kulture preislamskoga razdoblja.

Uvođenje zapadnjačkog tipa demokracije u muslimanske zemlje također se pokazao problematičnim. Reformatori koji su težili usađivanju suvremenih društvenih tekovina u temelje islamskih ustanova, isticali su da ideal demokracije po sebi nije protivan islamu. Islamski je zakon promicao načela *šure* (savjetovanja) i *idžmu* (slaganje s čime), to jest donošenje zakonskih odredbi pomoću "konsenzusa" predstavničkih tijela *ume*. *Rašiduni* su se primjerice birali većinskim izglasavanjem. Sve je to bilo u potpunosti sukladno demokratskome idea-

lu. Poteškoće je djelomično stvarala zapadnjačka definicija demokracije kao "vladavine naroda, ustanovljene od naroda i za narod". U islamu je Bog taj, a ne ljudi ili narodi, koji daje zakonitost nečijoj vladavini. Takvo uzdizanje čovječstva muslimana se doimalo kao idolopoklonstvo (*širk*), budući da se njime uzurpiralo Božansko gospodstvo na zemlji. Međutim, muslimanske su zemlje i ne držeći se zapadnjačkog shvaćanja demokracije, bile u stanju uvesti predstavničke oblike vlasti u svoj državni ustroj. Doduše, demokratski su ideali u praksi često bili kratkoga vijeka ili predmetom zlouporabe u islamskome svijetu. Iranci primjerice nisu dugo uživali u demokratskim blagodatima netom ustanovljenog parlamenta (Medžlis) nakon Konstitucionalne revolucije 1906. g., jer ga je šah, uz rusku pomoć, ubrzo ukinuo. Tijekom dvadesetih godina prošloga stoljeća Britanci su, u svojim upornim nastojanjima da Iran učine svojim protektoratom, često namještali izbore u toj zemlji kako bi sačuvali tamošnji politički i gospodarski utjecaj. U drugoj polovici dvadesetoga stoljeća, Amerikanci su svim silama podupirali nepopularnog Muhameda Rezu Pahlavija, koji nije samo dokinuo političko tijelo Medžlisa, nego je sustavno kršio Irancima njihova osnovna građanska prava zagwarantirana demokratskim ustrojem zemlje. Zapad je postavio dvostruke standarde; svojim je ljudima ponosno pružao vrednote demokratskog poretka, a muslimane je prisiljavao da pod krinkom demokracije prihvate ropsku podložnost svojim okrutnim diktatorskim vladarima. U Egiptu

je između 1923. i 1952. g. održano sedamnaest općih izbora na kojima je svaki puta premoćno pobjeđivala stranka Vafd. Međutim, stranci Vafd svega je pet puta dopušteno da preuzme vlast u zemlji. Naime, obično bi Britanci ili njihov podanik, egipatski kralj, bili ti koji bi svojim uredbama opstruirali dolazak te stranke na vlast.

Stoga su muslimani imali velikih poteškoća pri stvaranju svojih modernih nacionalnih država demokratskog tipa u kojima je između ostaloga religija svedena na područje osobnog izbora pojedinca. Druga su se rješenja činila malo boljima. Kraljevstvo Saudijske Arabije, osnovano 1932., utemeljeno je na Vahabijskim (Vehabijskim) načelima. Time je u Saudijskoj Arabiji službeno prihvaćen svjetonazor kojim se ističe bespotrebnost donošenja državnog ustava, budući da je vladavina kralja i njegovih bliskih suradnika utemeljena na strogom i doslovnom pridržavanju kuranskih odredbi. Međutim, Kuran zapravo sadrži vrlo mali broj zakonskih propisa, te je od samih početaka islama postojala potreba da se, poradi praktičnih razloga, zakonodavstvo svetoga spisa nadopuni ustrojstveno složenijim pravoslavnom naukom. Saudijski su se proglasili baštinicima izvornoga islama arapskog poluotoka, a *ulema* je odobrila legitimitet državnih vlasti; zauzvrat, kralj je osnažio konzervativne religijske vrednote islama u zemlji. Žene su isključene iz javnog života, propisano im je pokrivanje lica velom (premda čak ni u Muhamedovo vrijeme to nije bilo zakonski donešeno), kockanje i alkohol su strogo zabranjeni, a tradicionalni

oblici kažnjavanja, poput osakaćivanja lopova, ponovno su ušli u zakonski sustav. Mnoge muslimanske države i organizacije nisu dijelile mišljenje saudijskih vlasti da pobožna načela Kurana zahtijevaju takve prastare metode kažnjavanja. Muslimansko je bratstvo primjerice od samoga početka osuđivalo saudijsku zloupotrebu islamskog kaznenog sustava kao neprikladnu i zastarjelu, posebice stoga što je rasipničko izobilje saudijske vladajuće elite i nejednaka podjela bogatstva u zemlji, vrijeđala osnovne vrednote Kurana.

Pakistan je još jedna islamska država na kojoj je izvršen eksperiment modernizacije. Muhamed Ali Džina (1876.-1948.), osnivač pakistanske države, bio je zadojen suvremenim idejama sekularizma. Još od vremena Orengzeba muslimani su bili vrlo nezadovoljni svojim sve ugroženijim položajem u Indiji: uznemireni sve većom moći većinskog hinduskog stanovništva, muslimane je plašio gubitak religijskog identiteta. To je posebno došlo do izražaja nakon britanske podjele potkontinenta 1947. g. Između Hindusa i muslimana izbili su obračuni koji su rezultirali tisućama izgubljenih ljudskih života. Džina je nastojao stvoriti političko okružje u kojem muslimani neće biti označavani ili ograničavani svojim religijskim identitetom. No za zemlju duboko ukorijenjene muslimanske tradicije, što je zapravo značilo biti "sekulariziran"? Pripadnici stranke Džemiat-i islami, koju je osnovao Abul Ala Mevdudi (1903.-79.), isticali su nužnost strožeg primjenjivanja *šerijatskih* odredbi, što je 1956. g.

dovelo do ustavnog definiranja Pakistana kao islamske republike. Taj je čin predstavljao davnašnje težnje pakistanskih muslimana, koje su svoj trajni oblik dobile u političkim ustanovama zemlje. Međutim, agresivno nametanje sekularizacije, kakvo smo vidjeli u Iranu i Egiptu, nije zaobišlo ni mladu pakistansku državu. General Muhamed Ejub Kan (1958.-69.) svu je imovinu (*evkaf*) za podupiranje religijskog života stavio pod državnu upravu, ograničio je obrazovni rad *medresa*, te uspostavio sekularni sustav zakonodavstva. Ejub Kan je nastojao islam učiniti laičkom religijom pod upravom države, što je moralo neminovno dovesti do sukoba s islamistima i slijedom toga do generalovog pada s vlasti.

Tijekom sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća islamističke su snage postale najjačom oporbnom pakistanskim vlastima. Ljevičarski, sekularni premijer Zulfakir Ali Buto (1928.-79.) nastojao ih je umiriti zabranom alkohola i kockanja, no sve to nije bilo dovoljno da se spriječi uspješan prevratnički udar pobožnog muslimanskog vođe Zije ul-Haka iz srpnja 1977., kojim je uspostavljen prividno islamskiji režim. Zija ul-Hak je ponovno ustanovio zakonsku odredbu nošenja tradicionalne muslimanske odjeće, uveo je islamski kazneni zakonik i donio trgovačke zakone u cilju zaštite pakistanskog gospodarstva od prevelikog vanjskog utjecaja. No čak je i predsjednik Zija držao islam podalje od politike i privrede, budući da je njegovo političko usmjerenje imalo sekularni značaj. Od njegove smrti u avionskoj nesreći 1988. na pakistanskoj političkoj sceni prevladavale su

etničke napetosti, rivalstvo i korupcijski skandali među članovima vladajućeg sloja. Islamisti su tijekom toga razdoblja izgubili utjecaj u zemlji. Usprkos tomu, islam je ne mijesajući se u stvari realne politike, ali svojim sveprisustvom u pakistanskom javnom životu i dalje ostao važan čimbenik pakistanskog identiteta. Takav kompromis podsjeća na razdoblja abasidske i mongolske vlasti, kada je došlo do slične podjele vladavine. Čini se naizgled da je pakistanska država uspjela u svojoj namjeri da održi islamske stranke pod svojom kontrolom, ali to stanje prividnog primirja još je i danas daleko od idealnog. Kao i Indija, Pakistan troši ogromne sume novaca na nuklearno oružje, dok gotovo trećina stanovništva životari u beznadnom siromaštvu. To je situacija koja duboko vrijeđa muslimanski osjećaj za pravdu. Muslimanski aktivisti, ogorčeni takvom državnim politikom, čeznutljivo gledaju prema fundamentalističkoj vlasti talibana u susjednom Afganistanu.*

Činjenica da muslimani još nisu iznašli idealan politički model za dvadeseto stoljeće ne znači odmah prirodenu nespojivost islama tekovinama modernog društva. Boj za osvjetljenje islamskog ideala u državnim strukturama, te pronalaženje istinskoga vode obuzimali su muslimansku misao tijekom cjelokupne njihove povijesti. Budući da je, poput svake druge religijske vrednote, istinska islamska država po svojoj naravi transcendentnog značaja, ona se ne može u potpunosti izraziti nijednom ljudskom politi-

*

To je pisano prije američke vojne intervencije u Afganistanu kojom je skinut s vlasti talibanski režim - op. prev.)

čkom idejom, izmiče dohvatu slabašnih i manjkavih ljudskih bića. Religijski je život zahtjevan, a sekularizirani racionalizam suvremene civilizacije predstavlja poseban problem narodima svih velikih vjerskih tradicija. Kršćani, koje više zaokupljaju njihove doktrine od sama političkog života, trenutno se hvataju u koštac s dogmatskim pitanjima svoje vjere kako bi kršćanstvo prilagodili modernome senzibilitetu. Danas primjerice pri raspravama o Kristovoj bogolikosti, neki kršćani vraćaju se na starije dogmatske formulacije, a neki pak traže novija i radikalnija rješenja. Katkad takve diskusije poprime veoma mučan i ogorčen ton, jer dotiču onu religioznu srž koja leži u srcu kršćanskog svjetonazora. Borba za modernu islamsku državu muslimanski je ekvivalent ovoj kršćanskoj dilemi. Tijekom cjelokupne povijesti svi ljudi religijskog nagnuća morali su svoju tradiciju pripremiti na izazove svoga osobujnog procesa osuvremenjivanja, pa stoga potragu za idealnim oblikom muslimanske državne vladavine treba sagledavati kao fundamentalnu i karakterističnu religijsku djelatnost, a ne kao hir nekolicine fanatika.

Fundamentalizam

Zapadni mediji često stvaraju utisak da je borbeni i uglavnom nasilni oblik religioznosti poznat kao "fundamentalizam" izvorni proizvod islamske vjere. To nije istina.

Fundamentalizam je globalna činjenica koja prožima svaku značajniju religijsku sljedbu kao odgovor na probleme moderne civilizacije. Postoji judaistički fundamentalizam, fundamentalističko kršćanstvo, fundamentalistički hinduizam, fundamentalistički budizam, fundamentalistički sikhizam, pa čak i fundamentalistički konfucionizam. Takav tip vjere prvotno se pojavio u kršćanskome svijetu na području SAD-a početkom dvadesetog stoljeća. I to ne slučajno. Fundamentalizam nije monolitan pokret; svaki oblik fundamentalizma, čak i unutar iste religijske tradicije, razvija se neovisno od drugih sličnih vjerskih kretanja svojom vlastitom simbolikom i zanosom. Pa ipak su sve te različite fundamentalističke pojavnosti u mnogočemu međusobno slične. Treba uočiti da fundamentalistički pokret nije nastao trenutno kao impulsna reakcija na pripijeće zapadnog modernizma, već je zadobio svoj oblik tek onda kada je proces modernizacije uvelike uznapredovao. Na početku su vjernici nastojali reformirati svoju religijsku tradiciju, pokušavajući ju uskladiti sa suvremenom kulturom. Kao što smo već prije vidjeli, muslimanski su reformatori nepokolebljivo ustrajali na tom putu. Međutim, kada su se umjerenije metode pokazale beskorisnima, neki su se vjernici okrenuli mnogo ekstremnijim mjerama, čime je fundamentalistički pokret ugledao svjetlo dana. Pomnije sagledavajući čitavu stvar, nije zapravo nimalo neočekivano da se fundamentalizam prvotno iznjedrilo u SAD-u, oglednome uzorku modernizma, dok se na drugim stranama svijeta pojavio tek u novije doba. Od tri

velike monoteističke religije, islam je u stvari posljednji poprimio značajke fundamentalizma, i to tijekom kasnijih šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kada je suvremena kultura prodirala u muslimanski svijet. Do toga vremena fundamentalizam se dobroano ukotvio među kršćanima i Zidovima, koji su mnogo dulje bili izloženi iskustvenom doživljaju modernističke kulture.

Fundamentalistički pokreti u svim vjerskim sljedbama dijele neke zajedničke značajke. Fundamentalizmom se objelodanjuju zapravo duboka razočaranost i nezodovoljstvo vjernika eksperimentom modernizacije koji nije ispunio očekivanja. Njime je također izražena istinska bojazan pobožnih ljudi. Svaki pojedini fundamentalistički pokret koji sam dosad proučavala osvjedočava uvjerenje svojih pripadnika da je sekularizacija ustanovljena kako bi izbacila religiju iz društvenih zbivanja. U mnogim slučajevima ne radi se o nekakvoj paranoji fanatičnih pojedinaca. Vidjeli smo kako je sekularizacija veoma agresivno namešana muslimanskome svijetu. Fundamentalisti ponajčešće čeznutljivo i s nadahnućem gledaju na "zlatno doba" prije provale modernizma u njihovo društvo, s time da njima ni u kojem slučaju nije cilj povratak u Srednji vijek. Svi su fundamentalistički pokreti imanentno suvremenog značaja, te su isključivo proizvod našeg vremena. Svi ti pokreti u svojoj su srži inovativni i često radikalni u tumačenju religije. Sve u svemu, fundamentalizam je bitan čimbenik suvremene svjetske pozornice. Gdje god da je modernizacija pustila korijene, tamo bi se razvio fundamentalistički

pokret kao potpuno svjesna reakcija vjerski ugroženog puka. Fundamentalisti često izražavaju svoje nezadovoljstvo suvremenim razvitkom na taj način da ističu one čimbenike u svojoj tradiciji koji se radikalno protive modernizmu. Svi su oni - čak i u SAD-u - posebice kritični prema demokraciji i sekularizaciji. Kako je, primjerice, jednako-pravnost žena jedan od temelja suvremene kulture, fundamentalisti teže isticanju njihove uloge domaćica i neporočnih majki, koju su imale u staromodnim, patrijarhalnim društvima, a ponegdje, kao u islamu i obveznom zakrivanju njihovih tijela i lica. Fundamentalizam se stoga može promatrati kao tamna strana suvremenog društva; osim toga, njime su istaknute sve mračne strane eksperimenta društvenog osuvremenjivanja.

Fundamentalizam je stoga u simbiotskoj vezi s prisilnim procesom sekularizacije. Fundamentalisti se gotovo uvijek osjećaju ugroženima od modernog liberalnog društvenog poretka, čime njihov svjetonazor i ponašanje postaju tijekom vremena sve ekstremniji u svojoj naravi. Tijekom i nakon poznatog Sudskog procesa u Scopesu (1925.) u američkoj državi Tennessee, na kojemu su protestantski fundamentalisti pokušali spriječiti daljnje podučavanje znanosti evolucije u javnim školama, svjetovni je tisak svojim pretjeranim ismijavanjem njihove zadrčnosti doveo do toga da je teologija američkih protestanata postala još nazadnijom i doslovnijom u tumačenju Svetoga pisma. Poradi toga su se pobožno usmjereni američki protestanti okrenuli od svojih gotovo lijevih političkih opcija k

ekstremnoj desnici. Što su jači napadi sekularizma, to su snažnije reakcije fundamentalista. Fundamentalizam time razotkriva pukotinu u društvenom ustroju, koja razdvaja one što su privrženi sekulariziranim vrednotama od onih koji u njima vide samo loše osobine. Kako vrijeme sve više prolazi, pristaše dvaju sukobljenih tabora sve su manje u stanju razumjeti jedni druge. Tako fundamentalizam započinje svoju političku djelatnost prepirući se s liberalima i sekularistima unutar istoga kulturnog ili nacionalnog okružja. Na primjer, umjesto da se bore protiv vanjskog zapadnjačkog ili izraelskog neprijatelja, muslimanski se fundamentalisti radije suprotstavljaju svojim zemljacima ili drugim muslimanskim vjernicima koji gaje pozitivne stavove prema modernizaciji. Fundamentalisti se često povlače iz kulturnog i političkog života kako bi stvorili enklavu čiste vjere (kao što je slučaj primjerice sa ultra ortodoksnom židovskom zajednicom u Jeruzalemu i New Yorku). Vlastitom izoliranošću oni sebe osposobljavaju za uspješnije poduzimanje različitih oblika ofenzivnog političkog i vjerskog djelovanja, kako bi povratili opće društvene tokove na ispravan put, te ponovno sakralizirali svijet. Svi fundamentalisti svoju borbu doživljavaju kao borbu za preživljavanje. Budući da su pritisnuti uza zid, fundamentalisti su uvjereni kako moraju izboriti svoj put iz ćorsokaka u koji su upali. Takav način razmišljanja pokatkad neke od njih potakne na terorističke djelatnosti. Ipak, većina ne poseže za nasilnim sredstvima, nego ustrajno pokušava oživjeti svoju vjeru na načine koji su u skladu sa zakonom.

Fundamentalistima je uspjeh zagaraniran sve dok su u stanju osigurati religiji središnje mjesto u društvenom životu. Stoga religija ponovno postaje vrlo važnim čimbenikom u svjetskim zbivanjima. Sredinom dvadesetoga stoljeća, takvo što je bilo u potpunosti nezamislivo, budući da se tada činilo kako sekularizaciju u njezinom pohodu ništa ne može zaustaviti. Uistinu, sve do 70-ih godina prošloga stoljeća, islamski je svijet bio poligonom za radikalnu sekularizaciju. Međutim, fundamentalizmu religija nije samo sredstvo kojim se postižu politički ciljevi. Fundamentalisti su u svojoj biti pobunjenici protiv sekulariziranog izdvajanja božanskoga iz javnog života; oni očajnički rade na tome da duhovne vrednote dobiju prevladavajući utjecaj u suvremenom svijetu. No, očaj i bojazan gorljivih fundamentalista prijeti uništenjem religijske tradicije, jer se isticanjem takvih agresivnijih oblika religioznosti čini ponajveća šteta onima koji propovijedaju vjersku snošljivost i pomirenje.

Muslimanski fundamentalizam blisko je povezan s tim općim značajkama. Nije ispravna predodžba da su islamu imanentne militantne, fanatične osobine koje tjeraju muslimanske vjernike u nerazumno i nasilničko odbijanje modernih tekovina. Muslimanski su fundamentalisti u suglasju s fundamentalistima drugih vjera diljem svijeta, budući da svi oni u dubini duše dijele podjednako zle slutnje glede suvremene sekularitirane kulture. Između ostalog, važno je napomenuti da muslimani imaju primjedbe o preširokoj uporabi pojma "fundamentalizma", ispravno

ističući da je taj termin zapravo kovanica američkih protestanata kojom oni izražavaju svoju nepokolebljivu religijsku gordost. Osim toga, riječ "fundamentalizam" neprevediva je na arapski jezik. Izraz *usul*, kao što smo već prije vidjeli, odnosi se na fundamentalna načela islamskoga pravoslavlja, a kako se svi muslimani pridržavaju tih zaslada, slijedom toga može se svim muslimanima pripisati *usulija* (fundamentalizam). Usprkos svim svojim semantičkim nedostacima, "fundamentalizam" je jedini pojam kojim se može opisati klasa ratobornih religijskih pokreta; nijedan drugi izraz kao njegov substituent ne bi zadovoljio.

Jedan od prvih muslimanskih fundamentalističkih ideologa bio je Mevdudi, osnivač pokreta Džemiat-i islami u Pakistanu. On je u moćnim zapadnim silama vidio udruženu snagu koja cilja na uništenje islama. Po njegovom mišljenju, muslimani se moraju ujediniti kako bi se što uspješnije suprotstavili nadirućoj sekularizaciji, ukoliko im je stalo da njihova religija i kultura prežive. Muslimani su se i prije susretali s neprijateljski nastrojenim društvenim zajednicama, nerijetko su doživljavali teške poraze i katastrofe, ali tek s pojavom Al-Afganija jedna se nova odlika uvukla u islamski način razmišljanja. Zbog zapadne prijetnje muslimani su prvi put u svojoj povijesti bili prisiljeni na zauzimanje čisto obrambenog stava. Mevdudi se opirao cjelokupnoj sekularističkoj etici: predlagao je uvođenje teologije islamskog oslobođenja. Budući da je Bog jedini gospodar svega, nijedan čovjek nije dužan pokoravati se zapovijedima nekog dru-

gog ljudskog bića. Podizanje revolucije protiv kolonijalnih sila nije po njemu samo pravo, već i dužnost svakog muslimanskog vjernika. Mevdudi je pozivao na svesvjetski *džihad*. Kao što se prorok Muhamed borio protiv *džahilije* ("neznanja" i barbarizma pred-islamskog razdoblja), tako i muslimani moraju koristiti sva raspoloživa sredstva kako bi se oduprli suvremenom *džahilijetu* Zapada. Mevdudi je smatrao da u takvim okolnostima *džihad* mora postati jednim od temeljnih načela islama. To je u svakom slučaju bio novum u islamu. Nitko prije toga nije proglasio *džihad* jednakopravnim s pet stupova islamske vjere, Mevdudi je smatrao da je nužno prenačavašavanje njegovog značenja s obzirom na trenutno izvanredno stanje u kojem se našao islamski svijet. Stres i bojazan muslimanskih vjernika poradi mogućnosti ništenja islamske kulture i religije prouzročili su nastanak ekstremnijeg i potencijalno nasilnijeg izopačenja vjere.

Istinski osnivač islamskoga fundamentalizma u sunit-skome svijetu bio je Sej(j)id Kutb (1906.-66.), veliki Mevdudijev poklonik. Isprva Kutb nije bio ekstremistički raspoložen, oduševljavala ga je zapadnjačka kultura i gajio je sklonost ka sekulariziranoj politici. Čak i nakon što se pridružio Muslimanskome bratstvu 1953. g., Kutb je i dalje bio reformatorski nastrojen. Nastojao je zapadnoj demokraciji dati islamsko obličje, kako bi sačuvao muslimansko društvo od prekomjernog utjecaja sekularizirane ideologije. Naser ga je 1956. g., zbog njegova članstva u Muslimanskome bratstvu zatvorio i sproveo u koncentra-

cijski logor. Kutba je sve to naposljetku navelo na uvjerenje da religiozni ljudi i sekularisti ne mogu živjeti u miru u istoj društvenoj zajednici. Pošto je bio svjedokom mučenja i pogubljenja svojih suboraca iz Bratstva, te je imao dovoljno vremena da uvidi kako je Naser revno i bez ikakva prikrivanja namijenio religiji drugorazrednu ulogu u Egiptu, Kutb je zaključio da egipatsko društvo ima značajke *džahilijeta*, koji je smatrao vječitim i sjevremenim barbarskim neprijateljem vjere, pa su stoga muslimani, po uzoru na proroka Muhameda, imali obvezu da se protiv te pošasti bore na život i smrt. Kutb je bio ekstremniji od Mevdudija, koji je *džahilijama* (neznabožackim zajednicama) proglašavao isključivo nemuslimanska društva. Termin *džahilija* (ili *džahilijet* - op. prev.), koji se u muslimanskoj historiografiji obično rabio kao izraz za predislamsko razdoblje arapskoga poluotoka, Kutb je upotrebljavao i za tadašnje muslimanske društvene zajednice. Mada je primjerice vladar poput Nasera otvoreno iskazivao svoje islamsko opredijeljenje, njegove riječi i djela ukazivale su na njegovo otpadništvo, te su prema tome muslimani, imajući pred očima ogledni uzorak Muhamedova prisiljavanja mekanskih pogana (*džahilije* prorokovog doba) na podložnost njegovoj vladavini, bili moralno obvezani na zbacivanje takve nevjerničke vlasti.

Naserova nasilnička sekularizacija navela je Kutba da prigrlji jedan oblik islamske vjere koji je u potpunosti iskrivio etičke vrijednosti proizašle iz Kurana i Prorokovog života. Kutb je poticao muslimane da sebe

oblikuju prema Muhamedu: da se izdvoje iz glavnih tokova društvenog života svoje sredine (poput Muhameda koji je načinio *hidžru* iz Meke u Medinu), te da se uključe u nasilno provođenje *džihada*. No, Muhamed je zapravo u konačnici došao do pobjede razborito primjenjujući politiku nenasilja prema svojim neprijateljima; Kuran se sasvim jasno protivi svakome nasilju i prisili na pitanjima religije, pa je stoga kuranski svjetonazor svojim propovijedanjem vjerske snošljivosti i neisključivosti daleko od toga da bude sredstvom ekskluzivističkog razdvajanja ljudi na temelju vjeroispovijesti. Kutb je uporno isticao da kuranska zapovijed snošljivog ophođenja prema drugim religijama ima jedino smisla *nakon* političke pobjede islama i uspostave istinske muslimanske države. Takav beskompromisan stav proizašao je iz duboko usađene bojažljivosti od posljedica sekularizacije kojom je bitno prožeta svaka fundamentalistička religija. Kutb nije uspio nadživjeti Naserovu vladavinu. 1966. g., egipatska ga je vojska pogubila na osobni Naserov nalog.

Svi su sunitski fundamentalistički pokreti bili pod snažnim Kutbovim utjecajem. Najznačajniji događaj, proizašao iz nadahnuća Kutbovim idejama jest atentat na Naserovog nasljednika Anvara el-Sadata. Njega su fundamentalisti proglasili *džahilijskim* vladarom, jer su smatrali Sadatovu politiku tlačiteljskom i usmjerenom protiv interesa egipatskog naroda. Talibani, koji su 1994. g. došli na vlast u Afganistanu, bili su također zahvaćeni Kutbovom ideologijom. Oni su posvećeni vraćanju onog islama koji je

po njihovom mišljenju izvorno ustanovljen u Prorokovo vrijeme. U Afganistanu (sve se to događa prije tamošnje američke intervencije - op. prev.) *ulema* obnaša svu vlast, a žene su primjerice potpuno zakrivene odjećom, a zabranjeno im je sudjelovanje u društvenom životu (zapošljavanje, školovanje itd.). Dozvoljeno je radijsko ili televizijsko emitiranje programa s isključivo vjerskim sadržajem, a starinsko islamsko kažnjavanje kamenovanjem i sakaćenjem ponovno je uvedeno. U nekim zapadnim krugovima, talibane se smatra čistokrvnim muslimanima, no zapadnjake treba uputiti u činjenicu da talibanski režim u svakom pogledu gazi temeljna načela islama. Većina talibana ("studenti" *medresa*) pripada plemenu Paštunaca, pa im je između ostaloga jedan od osnovnih ciljeva istrebljenje svih nepaštunskih naroda, koji zbog toga vode stalne borbe sa režimom diljem zemlje. Takav etnički šovinizam, koji bi zgrozio Proroka, strogo je zabranjen u Kuranu. Njihov okrutni postupak prema manjinama također je suprotan onome što zahtijeva Kuran od muslimanskih vjernika. Talibanska diskriminacija žena u potpunosti je protivna onome što propovijeda Prorok i što nalaže prvotna *uma*. Talibani su tipični fundamentalisti. Njihov izrazito selektivni pristup vjeri (koji odražava njihovu skučenu obrazovanost stečenu u *medresama* Pakistana) izopačuje vjerske zasade i izokreće ih u nešto sasvim suprotno od onoga čemu su one namijenjene. Kao što je slučaj i s ostalim velikim religijama, muslimanski su fundamentalisti u svojoj borbi za opstanak učinili vjeru oruđem ugnjetavanja pa i nasilja.

Mnogi sunitski fundamentalisti nisu bili skloni takvim ekstremima. Svi fundamentalistički pokreti iznjedreni tijekom 70-ih i 80-ih godina prošloga stoljeća nastojali su djelotvornije izmijeniti svijet manje drastičnim mjerama. Nakon ponižavajućeg poraza arapskih vojski u šestodnevnome ratu protiv Izraela 1967. došlo je do snažnog religijskog zamaha diljem Bliskog istoka. Prijašnja politika sekularizacije vođa, kakvim je bio Naser, izgubila je na uvjerenosti. Muslimanski su vjernici stekli dojam da je muslimanstvo podbacilo poradi nevjerničkog odnosa prema vlastitoj religijskoj tradiciji. Unatoč tome što su sekularizacija i demokracija savršeno funkcionirali na Zapadu, običnim je muslimanima bilo jasno da od tih zapadnjačkih tekovina jedino njihova vladajuća elita ima koristi. Moglo bi se reći da je fundamentalizam neka vrsta postmodernističkog pokreta, koji odbacuje zanos modernizma kao i neka od njegovih načela poput kolonijalizma. Diljem islamskoga svijeta studenti i radnici započeli su preinačivati svoje trenutno društveno okruženje. Unutar fakulteta i tvorničkih prostora osnivali su džamije, gdje su mogli obavljati *salat*. Osnovni im je cilj bilo stvaranje islamski usmjerenog društva na načelima Banine države blagostanja, kako bi pokazali neprikosnovenu vrijednost islamske vladavine u odnosu na sekularizirane vlasti. Studenti su primjerice običavali proglašavati - ili baram formalno označavati - malena područja svojih obrazovnih ustanova islamskim zonama. Po njihovom nahodanju takva su nastojanja postupno, ali i znatno pomicala islam s društve-

nih margina na koje ga je svelo sekularizirano društvo. Osim toga, time je dio svijeta, ma kako bio malen, potpao pod istinsku vladavinu islama. Muslimanski su fundamentalistički studenti i radnici gurali granice svetoga prema naprijed na isti način na koji su židovski fundamentalisti u Izraelu podizali svoja naselja na Zapadnoj obali, oduzimajući Arapima zemlju i stavljajući je pod pokroviteljstvo judaizma.

Slične su se stvari zbile i prilikom ponovnog prihvaćanja tradicije islamskog stila odijevanja. Primjerice, kada se taj običaj ljudima nametao protivno njihovoj volji (kao što je slučaj s talibanima), tada je sasvim jasno da će takvo što pobuditi protivljenje i otpor u obliku agresivnih metoda šaha Reze Pahlavija. Međutim, mnoge muslimanske žene smatraju pokrivanje svojih tijela i lica simboličkim povratom na vremena predkolonijalnog razdoblja, kada njihovo društvo još nije bilo skrenuto s pravoga puta. Muslimanke kazaljku povijesnoga sata ipak ne okreću naprosto prema natrag. Ispitivanja pokazuju da velika većina žena koje su prihvatile tradicionalno odijevanje imaju primjerice vrlo napredne nazore u pogledu spolnosti. Mnogim pak ženama, koje su iz ruralnih krajeva došle na studij u grad, čime su postale prvim članovima u svojoj obitelji koji su nadišli razinu osnovnoškolskog obrazovanja, prisvajanje islamskog stila odijevanja omogućuje nastavak njihovog tradicionalnog načina života, te im njihov put prema suvremenosti čini manje bolnim nego što bi inače bio. Muslimanke se suvremenome

svijetu pridružuju na svoj način u islamskome kontekstu koji tome pridaje sveto značenje. Zakrivanje tijela odjećom također se može sagledavati kao prešutna kritika nekih negativnijih oblika modernizma. Njime se prkosi tuđinskoj zapadnjačkoj prisili "sveobuhvatnog razotkrivanja" seksualnosti. Na Zapadu se ljudi često kočopere svojim preplanulim, dobro građenim tijelima kao znakom prestiža; neprestano nastoje smanjiti utjecaj starenja i produžiti vlastiti život. Zakrivenim se islamskim tijelom iskazuje njegova veza s transcendentnim, a jednakim se stilom odijevanja ukidaju klasne razlike i naglašava važnost muslimanskog zajedništva naspram zapadnjačkog individualizma.

Ljudi su počesto rabili religiju kako bi suvremene ideje i nadahnuće njima učinili razumljivijima. Na primjer, nisu svi američki kalvinisti tijekom Američke revolucije 1776. g. razumijevali i dijelili zasade sekularizirane etike budućih osnivača SAD-a. Calvinisti su revolucionarnoj borbi za američku neovisnost podali kršćansku nijansu kako bi bili u stanju boriti se na strani sekularista u stvaranju novoga svijeta. Neki sunitski i šijitski fundamentalisti također su koristili religiju kako bi tuđinske smjernice moderne kulture učinili bliskijima, pripisujući im duhovno značenje koje im je dalo prihvatljivi izgled. I ponovno, time se prešutno smjeralo na činjenicu da je moguće uspostaviti suvremeno društvo na vlastitim civilizacijskim zasadama bez zapadnjačkog uplitanja. Iransku revoluciju od 1978.-1979. g. može se promatrati u tom svjetlu. Tijekom 60-ih

godina prošloga stoljeća ajatolah Ruholah Homeini (1902.-89.) izveo je iranski narod na ulične prosvjede protiv okrutne i neustavne vladavine šaha Muhameda Reze, kojega je poistovjetio sa samim omejidskim kalifom Jezidom, odgovornim za smrt imama Huseina na Kerbali, te time tipičnim nepravednim vladarom po šijitskom svjetonazoru. Muslimanima je bila dužnost boriti se protiv takve strahovlade, pa je stoga narodna masa, koja primjerice nije odgovarala na socijalističke pozive na revoluciju, prihvatila Homeinijeve pozive na pobunu, s obzirom da se njima potaknuo duboko ukorijenjeni poriv iranskog puka za očuvanjem islamske tradicije. Homeini je omogućio šijitsku alternativu sekulariziranom Rezinom nacionalizmu. Homeini je sve više nalikovao prijašnjim šijitskim imamima: poput ostalih imama, njega je fizički i verbalno napadala, zatvarala, pa i nastojala ubiti nepravedna vlast; kao i neki prethodni imami, bio je prisiljen na izbjeglištvo, te mu je oduzeta sva imovina; poput Alija i Huseina hrabro se suprotstavljao nepravdi zauzimanjem za istinske islamske vrijednosti; kao i svi ostali imami, bio je poznat po svojem prakticiranju mističnih učenja; poput Huseina, čiji je sin također ubijen na Kerbeli, Homeinijevog sina Mustafu mučki su umorili šahovi agenti.

Doimalo se da Homeini revolucijom, koja je izbila 1978. g. nakon klevetničkih i uvredljivih napada na ajatolaha u *Ettelaatu*, glasila pod djelomičnom državnom kontrolom, te šokantnog pokolja mladih studenata iranskih *medresa* tijekom njihovih uličnih prosvjeda protiv

režima, upravlja prikriveno iz daljine (iz Nadžafa, mjesta svoga izbjeglištva) poput skrivenog imama. Sekularisti i intelektualci bili su voljni udružiti snage sa ulemom zbog toga što su znali da jedino Homeini ima nepodijeljenu i sveobuhvatnu podršku naroda. Islamska revolucija bila je jedina revolucija, čija su temeljna ideologijska nadahnuća postavljena u dvadesetome stoljeću (Ruska i Kineska revolucija svoje su zasade imale u marksističkoj ideologiji osmišljenoj u devetnaestome stoljeću). Homeini je dao novo i sasvim radikalno tumačenje šijizma: u odsutnosti skrivenoga imama, jedino je mistično nadahnuti pravni učenjak, koji poznaje u tančine sveti zakon, vrijedan upravljanja državom. Stoljećima su dudecimalni šijiti branili svojim klericima sudjelovanje u političkoj vlasti, ali su revolucionari (pa i ulema) bili voljni prihvatiti teoriju Velajat-i fakiha (pravni učenjak koji je opuno-moćen da vlada u ime skrivenoga imama do njegovog dolaska na kraju vremena).¹ Revolucija je između ostaloga sveobuhvatno bila prožeta simbolizmom mučeništva na Kerbeli. Tradicionalne vjerske ceremonije oplakivanja mrtvih i procesije u čast Huseina (Ašura) pretvarale su se u demonstracije protiv režima. Mit o Kerbeli nadahnjivao je obične šijitske vjernike da zaogrnuti bijelim žalobnim pokrovima hrabro kroče prema puškama šahovih vojnika, te da umiru u tisućama mučeničkom smrću. Religija se tako pokazala moćnom silom koja je pridonijela rušenju Pahlavijeve države, tada naizgled najpostojanije i najmoćnije državne tvorevine u Središnjoj Aziji.

Pa ipak, poput svih fundamentalista, Homeinijev je svjetonazor bio također iskrivljen. Čin držanja američkih talaca u Teheranu (i kasnije otmice koje su poduzimale radikalne šijitske skupine u Libanonu, nadahnute iranskim primjerom) kršio je osnovne zapovijedi Kurana o postupanju prema zatvorenicima; treba ih uvažavati s dužnim dostojanstvom i poštovanjem, te moraju biti pušteni na slobodu što je moguće prije. Osim toga, zarobljenik ima obvezu da pridonese otkupnini svojim vlastitim financijskim sredstvima. Zapravo Kuran sasvim jasno zabranjuje bilo kakav čin zarobljavanja ili utamničavanja, osim u slučaju rata, čime se očigledno isključuje mogućnost držanja talaca kada ne postoje neka veća neprijateljstva.² Nakon revolucije Homeini je nastojao, gušenjem svake oporbe, uspostaviti takozvano "jedinствeno mišljenje". Ne samo da je zahtjev za slobodom govora bio jednim od glavnih čimbenika pokretanja revolucije, nego se i u samome islamu, izuzevši jedinstveno obnašanje vjerske prakse, nikada nije nametao ideologijski konformizam. Prisila u pitanjima vjere strogo je zabranjena Kuranom, a njome je posebno bio zgađen Homeinijev duhovni predšasnik Mula Sadr. Homeinijeva *fetva* od 14. veljače 1989. g. protiv književnika Salmana Rushdija za njegov navodno bogohulni prikaz proroka Muhameda u knjizi *The Satanic Verses* (Sotonski stihovi) također se ogriješila u Sadrino nepokolebljivo podržavanje slobode mišljenja. *Ulema* Al-Azhara i Saudijske Arabije proglasila je Homeinijevu *fetvu* činom koji nije u skladu sa isla-

mom, pa su je stoga u ožujku iste godine osudile sve članice Organizacije islamske konferencije osim Irana (četrdeset i osam od četrdeset i devet članica).

Međutim, izgleda da je islamska revolucija naposljetku možda ipak pomogla iranskome narodu da se samostalno, bez izvanjskoga uplitanja osuvremeni. Malo prije no što je umro, Homeini je nastojao dati veću moć parlamentu, pa je Hašemija Rafsandžanija, predsjednika skupštine (Medžlisa - Savjetničkog vijeća), ovlastio da Velajat-i fakih uobliči na demokratskim načelima. Potrebe moderne države primorale su šijite na nužnost prihvatanja suvremene demokracije, no ovaj puta njezine su tekovine bile omotane u islamsko ruho, čime je omogućen njihov lakši pristup većinskome dijelu iranskog stanovništva. To je posebice došlo do izražaja 23. svibnja 1997. g., kada je Sej(j)id-hodža Hatemi izabran uvjerljivom većinom za predsjednika. Hatemi je odmah dao do znanja da je njegova težnja izgraditi bolje vanjskopolitičke odnose sa Zapadom, pa se je u rujnu 1998. njegova vlada službeno ogradila od *fetve* upućene Salmanu Rushdiju. Ubrzo nakon toga Vrhovni iranski fakih ajatolah Hamnei donio je vjersku uredbu o njezinom ukinuću. Izbor Hatemija za iranskog predsjednika bio je znakom snažne želje ogromnoga dijela stanovništva za većim političkim pluralizmom, manje krutim tumačenjem islamskoga zakonika, većom demokracijom, te naprednijim odnosom prema pravima žena. Bitka još nije do kraja dobivena. Ultra konzervativni klerici, koji su se čak i Homeiniju suprotstavljali, čiji

utjecaj na iransko društvo tijekom svoje relativno kratke vladavine ni on sam nije mogao otkloniti, još uvijek su u stanju zapriječiti put mnogobrojnim Hatemijevim reformama. Međutim, borba za ostvarenje održive islamske države, sukladne duhu Kurana, a opet prijemljive suvremenim okolnostima, još uvijek je ono što najviše zaokuplja misli iranskoga naroda.

Muslimani u manjini

Sablaz islamskoga fundamentalizma nadvila se nad zapadno društvo, koje stalno prisutni i jednako nasilni fundamentalizmi drugih vjera ni približno ne ugrožavaju kao muslimanski radikalizam. U svakom slučaju strah od islama uvelike utječe na odnos zapadnjaka prema muslimanima koji žive u njihovim zemljama. U Europi prebiva oko pet do šest milijuna muslimana, a u SAD-u pak živi između sedam i osam milijuna stanovnika islamske vjere. U Njemačkoj, kao i u Francuskoj ima gotovo tisuću džamija, a u Ujedinjenom Kraljevstvu pet stotina. Oko polovice današnjih muslimana na Zapadu ima roditelje koji su se uselili u Europu i Ameriku tijekom 50-ih i 60-ih godina prošloga stoljeća. Novi muslimanski naraštaji odbacuju ponizan stav svojih roditelja, bolje su obrazovani, i teže da ih zapadnjačko društvo prepozna i prihvati kao jednakopravne članove zajednice. Ponekad

njihovi društveni naponi nisu baš dobro promišljeni, kao primjerice u slučaju dr. Kalima Sidikija, koji se zalagao za osnivanje muslimanskog parlamenta početkom 90-ih godina prošloga stoljeća, zamisli koja je zadobila veoma malu podršku među britanskim muslimanima, no koja je s druge strane unijela u nemuslimansko stanovništvo bojazan da se muslimani nisu voljni uklopiti u postojeći društveni poredak. Osim toga, tijekom krize oko Salmana Rushdijea i njegovih *Sotonskih stihova*, u Britaniji se pojačalo neprijateljsko raspoloženje prema muslimanskoj zajednici, jer su ogorčeni muslimanski vjernici u Bradfordu javno i uz veliku halabuku palili izdanja te knjige. Većina britanskih muslimana nije odobravalala sadržaj Rushdijeve knjige, no usprkos tomu, nisu zahtijevali njegovo ubojstvo. Čini se da je Europljanima teško iznaći miran i postojan način suživota sa svojim muslimanskim zemljacima. Na primjer, turski useljenici u Njemačkoj nerijetko plate životom tijekom rasističkih i neonacističkih prosvjeda, a u Francuskoj službeni tisak stvara neprijateljsko javno mnijenje prema muslimanskim djevojkama koje nose *hidžab* u školi. U Britaniji pak, muslimanski zahtjevi za odvojenim školovanjem svoje djece pobuđuju bijes među nemuslimanima, premda isti ti ljudi nemaju ništa protiv posebnih vjerskih škola za Židove, katolike ili kvekere. Na muslimane se u Britaniji gleda kao na petu kolonu koja neprestano planira zavjere s ciljem potkopavanja britanskog društvenog sustava.

U SAD-u je odnos prema muslimanima bolji nego u Europi. Muslimanski useljenici u Americi bolje su obrazovani i većinom pripadaju srednjem društvenom sloju. Dok u Europi muslimani uglavnom pripadaju radničkoj klasi, u SAD-u oni su zaposleni kao liječnici, sveučilišni profesori i inženjeri. Američki muslimani smatraju da je njihov život u SAD-u stvar njihovog slobodnog izbora. Oni žele postati Amerikancima, jer im zemlja tolike rasne, nacionalne i vjerske raznolikosti pruža veću mogućnost za uspjeh i napredak nego europske zemlje. Neki muslimani, poput Malcolma X-a (1925.-65.), karizmatiskog vode crnačke separatističke skupine Nacija islama, imali su veliki ugled i utjecaj u pokretima za građanska prava, te su postali simbolima crnačke i muslimanske snage. Međutim, Nacija islama bila je stranka koja je promovirala krivovjerje. Osnovao ju je 1930. detroitski torbar Vali Fard Muhamed Fard, a nakon njegovog tajanstvenog nestanka 1934., vodstvo je stranke preuzeo Elijah (Ilijas) Muhamed (1897.-1975.), koji je proglasio da je Bog bio utjelovljen u Fardu tijekom njegovog života, da su bijelci urođeno zli, te da nema života poslije smrti. Svi su ti nazori heretički i potpuno suprotni islamu. Nacija islama zahtijevala je odvojenu afroameričku državu, čime bi se nadoknadile godine crnačkog robovanja. Taj je pokret bio izrazito neprijateljski usmjeren prema svemu zapadnjačkom. Malcolm X ubrzo je izgubio sve iluzije o Naciji islama, pogotovo nakon što je razotkrio Elijahove moralne slabosti. Malcolm X i njegovi mnogobrojni sljedbenici

napustili su Naciju islama i prešli na sunitski islam: dvije godine kasnije ubijen je zbog otpadništva. Usprkos tome, Nacija islama je i dalje medijski bolje pokrivena od mnogo veće Američke muslimanske misije koju je osnovao Malcolm X. Malcolmova novostvorena politička organizacija utemeljena na istinskim zasadama sunitskog islama posebice teži obrazovanju svojih članova, financirajući im studije na prestižnim muslimanskim sveučilištima poput Al-Azharu, te revno nastoji postići svekoliku suradnju s američkim bijelcima sa željom da uspostavi pravednije društvo. Bizaran i odbojan stav Nacije islama zapravo je po mnogočemu bliži zapadnjačkoj predodžbi islama kao nesnošljive i fanatične vjeroispovijesti.

U Indiji ima 115 milijuna muslimana. To su uglavnom potomci onih muslimana koji nisu izbjegli u Pakistan 1947. g. Usprkos njihovom velikom broju mnogi se muslimani u Indiji osjećaju ugroženije od svoje braće i sestara na Zapadu. Tragedija nasilničkih sukoba tijekom podjele indijskog potkontinenta 1947. još uvijek je duboko ukorijenjena u svijesti tamošnjih Hindusa i muslimana. Premda se mnogi Hindusi zalažu za prava muslimana, u Indiji su muslimanski vjernici izloženi stalnom pritisku. Muslimane se optužuje za svojevrijemno getoiziranje, za prikrivenu odanost Pakistanu i Kašmiru; krivi ih se da imaju previše djece, te da su kulturno zaostali. Indijski su muslimani istisnuti iz ruralnih područja, a u gradovima teško nalaze bolje plaćen posao. Osim toga, njima se često uskraćuje pravo na osnovno socijalno zbrinjavanje. Jedini su znaci

negdašnje moćne mogulske povijesti veličanstvene zgrade: Tadž Mahal, Crvena tvrđava i Džama mesdžid (arap. *mesdžid*=islamska bogomolja; džamija - op. prev.), koje su postale središtima okupljanja hinduske fundamentalističke skupine, stranke Bharatiya Janarta (BJP), koja naglašava da su te zgrade uistinu sagradili Hindusi, kao i to da su muslimani razorili indijske hramove, te podigli džamije na mjestu negdašnjih hinduskih svetišta. BJP-ov osnovni cilj bilo je rušenje džamije u Ayodhyi, koju je podigao osnivač Mogulskog Carstva car Babur. U prosincu 1992., pripadnici BJP-a nakon gotovo deset sati uspjeli su do temelja srušiti Baburovu džamiju. Indjska vojska i službeni tisak taj su čin neviđenog barbarstva mirno promatrali. Indijske je muslimane zgrozio takav bogohulni postupak hinduskih zemljaka. Muslimani su se bojali da simboličko razaranje Baburove džamije predstavlja samo početak njihovih daljnjih nedaća, te da će oni i uspomena na islam biti ubrzo izbrisani s indijskog potkontinenta. Taj užasavajući strah od ništenja muslimanstva u Indiji ležao je u pozadini gotovo suludog suprotstavljanja Rushdijeu (koji je Indijac - op. prev.) i njegovim *Sotonskim stihovima*, koji su naizgled predstavljali još jednu prijetnju islamskoj vjeri. Važno je prisjetiti se da su vjerska isključivost i netrpeljivost sasvim oprečni civilizacijskim tradicijama snošljivosti indijskog islama. No, i u Indiji su strah i ugnjetavanje gotovo izopačili vjeru tamošnjih muslimana.

Put prema naprijed

Početak drugog kršćanskog tisućljeća križari su u Jeruzalemu poubijali trideset tisuća Židova i muslimana, pretvorivši prekrasni islamski sveti grad u smrdljivu kosturnicu. Udoline i jarci u okolici grada bili su gotovo pet mjeseci pretrapani gomilama raspadajućih lešina, kojih je bilo u tolikom broju da ih mala skupina križara, koja je ostala na tim prostorima nakon akcije čišćenja nevjernika, nije bila u stanju ukloniti, pa je strašan zadatak smrti neprestano visio nad Jeruzalemom, svetim središtem u kojem su tri abramitske religije pod islamskom vladavinom uspješno koegzistirale u relativnom skladu gotovo pet stotina godina. To je bilo prvo muslimansko iskustvo kršćanskog Zapada, koji se, u nastojanju da izbori svoj izlazak na svjetsku pozornicu izvukao iz bezdana mračnog doba naslijeđenog nakon propasti Rimskog Carstva u petom stoljeću. Muslimani su stradali od križarskih upada, ali su ti upadi ubrzo dokončani. Saladin je 1187. g. ponovno vratio Jeruzalem islamu, pa iako su križari još čitavo stoljeće bili nazočni na Bliskome istoku, činilo se da su Križarski ratovi bili samo jedna nevažna epizoda u dugoj islamskoj povijesti tih područja. Većina islamskog stanovništva nije uopće bila dotaknuta križarskom invazijom, bila je u potpunosti nezainteresirana za zapadnu Europu, koja je, bez obzira na svoj dramatično ubrzan civilizacijski uspon tijekom Križarskih ratova, još uvijek kaskala za muslimanskim svijetom.

Križarski su se ratovi međutim, duboko ucijepili u svijest europskih naroda, kao uostalom i strah od darul-islama koji je naizgled, kako su godine prolazile, sve više uspostavljao svoju vlast u svijetu. Križarski su pohodi u narodima kršćanskoga Zapada razvili iskrivljene slike prepune predrasuda o islamu, kojeg su kršćani od tada držali uglavnom neprijateljem civilizacijske ugladenosti. Predrasude prema islamu bile su često isprepletene s europskim mračnjačkim fantazijama o Židovima, drugim velikim žrtvama križara, te su u sebi odražavale potpuno odsustvo zabrinutosti u pogledu kršćanskog postupanja prema pripadnicima drugih vjera. Na primjer, tijekom Križarskih ratova, u kojima su kršćani bili ti koji su pokrenuli seriju okrutnih svetih ratova protiv muslimanskog svijeta, učeni su europski skolastički monasi opisivali islam kao bitno nasilničku i netrpeljivu vjeru, koja se jedino može uspostaviti i održati mačem. Mit o navodnoj nesnošljivosti islama postalo je jednom od najšire prihvaćenih ideja na Zapadu.

Pa ipak, kako se drugo tisućljeće primiče svome kraju, čini se da su i neki muslimani po prvi put usvojili zapadnjačke predodžbe o svetoj dužnosti širenja svoje vjere nasilnim putem. Islamski fundamentalisti nerijetko nazivaju zapadnjački kolonijalizam i postkolonijalni zapadnjački imperijalizam Križarskim ratom - *al-Salibija*. Kolonijalno križarstvo manje je nasilno, ali je zato njegov cjelokupni utjecaj daleko razorniji od srednjovjekovnih svetih ratova. Nekoć moćni muslimanski svijet sveden je

na potpunu ovisnost o Zapadu, a muslimansko je društvo u svojoj strukturi ozbiljno poljuljano ubrzanim programima nametnutog osuvremenjivanja. Kako smo imali prilike vidjeti, narodi svih većih religijskih sljedbi diljem svijeta iznjedrili su, poradi nasilnog nametanja zapadnjačkog modernizma, ratobornu i često netrpeljivu religioznost koju nazivamo fundamentalizmom. U svojoj borbi da isprave, po njihovu nahođenju, štetne utjecaje suvremene sekularizirane kulture na njihovo društvo, fundamentalisti napuštaju središnje vrednote suosjećanja, pravde i dobrohotnosti koje su bitne značajke svih svjetskih religija, uključujući i islam. Religija je poput svake druge ljudske djelatnosti podložna zlorabi, ali u svojem najboljem obliku ona pomaže ljudskim bićima njegovati osjećaj svete nepovredivosti svakog pojedinca, a time i ublažavanje ubilačkog nasilja kojemu je naša zlosretna vrsta prečesto sklona. Velike su strahote u ime religije počinjene u prošlosti, no sekularizacija je u svojoj kratkoj povijesti dokazala da može biti jednako nasilna kao i vjerski fanatizam. Kao što smo već prije vidjeli, sekularizirana agresija i progon vjere nerijetko vode u jačanje religijske nesnošljivosti i mržnje.

To se pokazalo posebno tragičnim u Alžiru 1992. Tijekom ponovnog religijskog oživljavanja 70-ih godina prošloga stoljeća, Fronta islamskog spasa (FIS) suprotstavila se vladajućoj sekularnoj nacionalističkoj stranci, Fronti nacionalnog oslobođenja (FLN). FLN je vodila i uspješno dokončala oslobodilačku revoluciju protiv fran-

cuske kolonijalne uprave od 1954.-1962. Nakon istjerivanja Francuza, ta je stranka u Alžiru uspostavila socijalističku vlast. Alžirska je revolucija protiv francuskih kolonijalista bila nadahnućem svim arapskim i muslimanskim narodima koji su također nastojali izboriti neovisnost od europskog jarma. FLN-ova je vlast u to vrijeme po mnogočemu bila slična većini ostalih sekulariziranih i socijalističkih vladavina na Bliskome istoku, koje su, po zapadnjačkome uzoru, islam svele na osobni izbor pojedinca. Međutim, 70-ih godina dvadesetoga stoljeća, među narodima diljem muslimanskoga svijeta raslo je nezadovoljstvo sekulariziranim ideologijama koje nisu ostvarile ono što su obećale. Abas Mejdani, jedan od osnivača FIS-a, nastojao je stvoriti islamsku političku ideologiju u skladu s tokovima suvremenoga svijeta. Druga ključna osoba FIS-a bio je Ali ibn Hadž, *imam* džamije koja se nalazila u najsiromašnijem dijelu alžirskoga glavnoga grada Alžira, koji je predvodio radikalniji dio stranke. FIS je malo pomalo započela s izgradnjom vlastitih džamija bez dopuštenja državnih organa vlasti; osim toga, ta je stranka zadobila velik utjecaj u muslimanskoj zajednici u Francuskoj, gdje su muslimanski radnici zahtijevali posebna mjesta za molitve u tvornicama i uredima, što je izazvalo gnjev francuskih ultra desničarskih snaga predvođenih Jean-Marie Le Penom.

Alžir je 80-ih godina prošloga stoljeća upao u veliku privrednu krizu. FLN je izgrađivala zemlju na načelima demokratske državnosti, ali se tijekom godina iskvarila.

Stara je stranačka "garda" bila nesklona daljnjim demokratskim reformama. Osim toga, u Alžiru je došlo do demografske eksplozije; većina od trideset milijuna Alžiraca imala je manje od trideset godina, od kojih je većina bila nezaposlena, a zbog nestašice stanova između ostaloga, u gradovima je stvorena vojska beskućnika. S vremenom su počele izbijati demonstracije. Ogorčeni mlitavošću i nesposobnošću FLN-a, mladi su se, u potrazi za nečim novim, okrenuli proislamskim strankama. U lipnju 1990. FIS je dobila većinu glasova na lokalnim izborima, posebice u urbanim sredinama. FIS-ovi su aktivisti bili većinom mladi ljudi, obrazovani i idealistički usmjereni, poznati po svojem poštenju i učinkovitosti u političkome životu, iako su na nekim društvenim područjima zagovarali dogmatske i konzervativne stavove. Na primjer, mladi su FIS-ovci bili nepopustljivi u pitanju obvezatnog odijevanja muslimanskih žena u tradicionalnu islamsku odjeću. No, FIS nije bila protuzapadnjački usmjerena stranka. Njezini su vode govorili u prilog jačanja veza s Europskom Unijom, te zapadnjačkih privrednih ulaganja. Nakon pobjede na lokalnim izborima, uspjeh te stranke na slijedećim općim izborima predviđenima za 1992. g. bio je naizgled osiguran.

Međutim, te godine u Alžiru nije uspostavljena zakonito izabrana vlast. Vojska je izvela državni udar, postavila za alžirskog predsjednika liberalnog vođu FLN-a Bendžedida (koji je obećao demokratske reforma), zabranila političko djelovanje FIS-a, te stavila u zatvor njezine

vodeće članove. Da su primjerice u Iranu ili Pakistanu izbori poništeni na tako nasilan i neustavan način, Zapad bi prosvjedovao radi narušavanja demokratskih zasada. Takav bi se puč u tim državama smatrao tipičnim primjermom islamske tobožnje endemičke nesklonosti demokraciji, te njegove esencijalne neusklađenosti s tokovima suvremenog svijeta. No, budući da je pučem zbačena proislamska vlast, zapadna je javnost taj nedemokratski čin podržala i odobrila. Alžir je spašen od islamske poštasti, alžirski noćni klubovi, kockarnice i diskoteke pošteđeni su; a na neki pomalo tajnovit način nedemokratska su sredstva osigurala daljnju demokraciju u Alžiru. Na primjer, Francuska je izrazila svoju službenu podršku novozabranome FLN-ovom tvrdolinijašu predsjedniku Liaminu Zeroualu, učvrstivši ga u odluci da prekine svaki daljnji politički dijalog sa FIS-om. Stoga ne iznenađuje zgranutost muslimanskog svijeta tim najnovijim primjermom zapadnjačkih dvostrukih mjerila.

Rezultat je bio tragično predvidljiv. Budući da je njihov pokret stavljen van zakona i izguran na društvenu marginu, pobješnjeli radikalniji članovi FIS-a u svojoj su se žudnji za pravdom odmetnuli kako bi stvorili gerilsku organizaciju, takozvanu Oružanu islamsku skupinu (GIA), čime su započeli teroristički pohod u planinskim predjelima južno od grada Alžira. Ubrzo nakon toga uslijedili su masovni pokolji koji su izbrisali cjelokupno stanovništvo manje zaštićenih i zabačenijih alžirskih sela. Sekularizirani, ali isto tako i religijski usmjereni novinari

i intelektualci bili su također na meti napada. Vladalo je opće mišljenje da su za počinjene strahote odgovorni isključivo islamisti, no s vremenom su se počela postavljati neugodna pitanja koja su smjerala na činjenicu da neki dijelovi alžirskih vojnih snaga nisu samo dopuštali ubijanja nevinog stanovništva, nego su i sudjelovali u njima kako bi ozloglasili GIA-u. U Alžiru su sukobljene strane došle u prisilnu pat poziciju. I FLN i FIS bili su rascijepljeni unutrašnjim zadjevicama između pragmatista koji su težili rješavanju krize i tvrdolinijaša koji su odbijali svaki pregovor s protivničkom strankom. Nasilje vojnoga puča, kojim je spriječen dolazak FIS-a na vlast, odvelo je naposljetku u izravni sukob religijski usmjerenog stanovništva sa sekularistima. U siječnju 1995. Rimokatolička je crkva pokušala organizirati u Rimu sastanak s ciljem pomirenja zaraćenih strana, ali je Zeroualova vlada odbacila svaku mogućnost pregovora sa FIS-om. I tako je nepovratno propuštena zlatna prilika da se uspostavi primirje u Alžiru. U zemlji je sve više jačao islamski teror, a ustavnim su referendumom ukinute sve političke stranke s religijskim predznakom.

Tragični alžirski slučaj ne smije postati paradigmom za buduće događaje. Ugnjetavanje i prisila pomogli su gurnuti mrzovoljnu muslimansku manjinu u nasilje koje se ogrješuje o temeljna načela islama. Agresivna sekularizacija stvorila je takav oblik religioznosti koji je zapravo izopačena karikatura istinske vjere. Događaji u Alžiru dodatno su okaljali ugled demokratskih zasada koje

Zapad tako gorljivo promiče u cijelome svijetu, a koje ipak u konačnici imaju svoja ograničenja, ako i postoji mogućnost da na demokratski provedenim izborima neka islamska stranka dobije većinu. Narodi Europe i SAD-a nisu dovoljno upoznati sa šarenilom različitih političkih stranaka i skupina unutar islamskog svijeta. Na umjereni se FIS na Zapadu tijekom 90-ih godina prošloga stoljeća gledalo kao na nasilničku fundamentalističku skupinu, koju se povezivalo s terorizmom, bezakonjem i antidemokratskim usmjerenjem, a na kraju se pokazalo da te značajke mnogo više pristaju sekularistima u FLN-u.

Međutim, sviđalo se to Zapadu ili ne, početni uspjeh FIS-a na lokalnim izborima ukazao je na činjenicu da ljudi žele neku vrstu islamske vlade. Alžirski je slučaj bio i jest izravna poruka Egiptu, Maroku i Tunisu, čije su sekularizirane vlade itekako svjesne rastućih religioznih težnji u svojim zemljama. Sredinom dvadesetog stoljeća, sekularizacija je imala prevladavajući utjecaj, te se činilo da je islam nepovratno izgubio svoju društvenu važnost. No, sada je svakoj sekulariziranoj vladi na Bliskome istoku jasno, ukoliko bi se proveli pošteni demokratski izbori da postoji velika mogućnost dolaska islamista na vlast. Na primjer, u Egiptu je islam popularan kao naserizam 50-ih godina dvadesetog stoljeća. Islamska se odjeća posvuda nosi, a budući da je Mubarakova vlast sekularizirana, to znači da se ljudi od svoje volje tako odijevaju. Čak i u sasvim sekulariziranoj Turskoj, najnovija istraživanja pokazuju da se gotovo sedamdeset posto stanovni-

ka izjašnjava kao vjernici, a dvadeset posto Turaka obavlja molitvu pet puta dnevno. Narod Jordana pak sve se više okreće islamističkom Muslimanskom bratstvu, a Palestinci sve više podržavaju Mudžamu, s obzirom da PLO, negdašnja palestinska perjanica, gubi ugled zbog svoje sve veće političke tromosti, iskvarenosti, pa i zastarjelosti. U republikama Središnje Azije, muslimani ponovno otkrivaju svoju religiju nakon desetljeća sovjetskog tlačenja. Muslimanski su narodi iskušali sekularizirane ideologije, koje su imale uspjeha u zapadnim zemljama, gdje su bile na svom području. Međutim, muslimani sve više osjećaju potrebu da njihove vlade budu u većem skladu sa islamskim normama.

Ipak nije posve jasno koji će oblik državnog ustroja omogućiti ostvarenje tih težnji. U Egiptu je većina muslimana sklona ponovnom uvođenju *šerijata*, dok u Turskoj svega tri posto stanovnika podržava tu opciju. Čak i u Egiptu, tamošnja je *ulema* svjesna da bi preudešavanje jednog agrarnog zakonika poput *šerijata* prema iznimno drugačijim postavkama modernizma, donijelo sa sobom gomilu problema. Rašid Rida je došao do te spoznaje već početkom tridesetih godina prošlog stoljeća. No, to opet ne znači da se takvo što ni na koji način ne može izvesti.

Osim toga, nije istina da su svi muslimani beziznimno ispunjeni mržnjom prema Zapadu. U početnim stadijima zapadnjačkog osuvremenjivanja muslimanskog društva mnogi su vodeći mislioci bili opsjednuti europskom kulturom, a posljednjih se godina neki od najuglednijih i naj-

utjecajnijih muslimanskih umnika ponovno nastoje približiti Zapadu. Iranski predsjednik Hatemi jedan je od primjera tog novog zaokreta islamskog svijeta. Sličnih je pogleda i iranski intelektualac Abdulkarim Soruš, koji je obnašao visoke dužnosti u Homeinijevoj vladi i koji, usprkos stalnim podmetanjima konzervativnijih *mudžtehida*, ima snažan utjecaj na iranske strukture vlasti. Soruš gaji veliko poštovanje prema Homeiniju, ali gleda također i u budućnost. Soruš ističe da Iranci imaju trenutno tri identiteta: predislamski, islamski i zapadnjački, koje po njegovom nahođenju treba što prije ujediniti. U načelu odbacuje pretjeranu zapadnjačku sekularizaciju, budući da je uvjeren da će ljudska bića uvijek imati potrebu za duhovnošću, ali isto tako preporučuje Irancima da se bave proučavanjem suvremenih znanosti, s time da ne zapuste svoju šijitsku tradiciju. Islam mora razviti svoj *fikh*, usklađen sa suvremenim industrijskim svijetom, te usvojiti filozofiju građanskih prava i moderne ekonomske teorije kako bi se bio u stanju održati u nadolazećem dvadeset i prvom stoljeću.

Sunitski su mislioci došli do sličnih zaključaka. Rašid al-Ganuči, vođa izbjegle tuniske Stranke obnove, smatra da zapadnjačko neprijateljstvo prema islamu proizlazi iz neznanja. Ono također proizlazi i iz nekih manjkavih kršćanskih svjetonazora, koji su često gušili naprednu misao i stvaralaštvo. Ganuči sebe doživljava kao "demokratskog islamistu", te ne vidi nikakvo nesuglasje između islama i demokracije. Međutim, odbacuje sekulariziranu

tradiciju Zapada jer se po njemu ljudsko biće ne može rascijepiti i razdijeliti na sveto i profano. Muslimanski ideal *tevhida* odbacuje dualizam tijela i duše, razuma i duhovnosti, muškaraca i žena, moralnosti i gospodarstva, Istoka i Zapada. Muslimani teže suvremenosti, ali ne onoj koju im nameću Amerika, Britanija ili Francuska. Muslimani se dive učinkovitosti i tehnološkom savršenstvu Zapada, opčinjava ih način zapadnjačkog smjenjivanja vlasti bez prolijevanja krvi. Ipak muslimani zapadnjačko društvo doživljavaju kao hladno, bezdušno i neduhovno okružje lišeno božanske prisutnosti. Oni ustrajavaju u održavanju vlastitih vjerskih i moralnih tradicijskih tekovina, ali istovremeno nastoje u njih uvesti neke od boljih dijelova zapadnjačke civilizacije. Jusuf Abdulah al-Kardavi (Kardevi), diplomac sa Al-Azhara, pripadnik Muslimanske Braće i trenutni ravnatelj Središta za proučavanje *sune* i *sire* na Sveučilištu u Kataru, zalaže se za takav pristup. Kardavi vjeruje u religijsku umjerenost, uvjeren je da će vjerska zatucanost, koja se nedavno pojavila u muslimanskom svijetu osiromašiti ljude oduzimanjem uvida i svjetonazora drugih ljudi i naroda. Prorok Muhamed isticao je nužnost "Srednjeg puta" u vjerskome životu, budući da se njime omogućuje odbacivanje svih religijskih krajnosti. Kardavi smatra da sadašnji vjerski ekstremizam u nekim područjima muslimanskoga svijeta neće dugo trajati, jer je ekstremizam stran duhu islama. Islam je religija mira, što najbolje pokazuje povijesna zgoda Prorokovog nepo-

pularnog čina potpisivanja primirja s Kurejšitima u Hudejbiji, koje Kuran proglašava "velikom pobjedom".³ Kardavi uporno naglašava nužnost zapadnjačkog prihvatanja i prepoznavanja prava muslimanskih vjernika na svoju religiju, te na njihov izbor da ideale islamske vjere uklope u svoj politički i društveni život. I jedni i drugi moraju cijeliti postojanje različitih načina življenja. Raznolikost donosi korist i unapređenje čitavom svijetu. Bog je dao ljudima pravo i sposobnost slobodnog izbora, pa stoga neki izabiru vjerski način života, zalažući se primjerice za stvaranje islamske države, dok drugi više teže svjetovnim idealima.

"Za Zapad je bolje da su muslimani religiozni, da se drže svojih vjerskih nazora, te da nastoje biti moralni"⁴, tvrdi Kardavi. Time se dotaknuo važnog problema. Naime, mnogi su zapadnjaci također uznemireni nedostatkom duhovnih sadržaja u njihovim životima. To ne znači da se oni žele vratiti predmodernističkim oblicima religijskog življenja ili u institucionalne okvire vjere. Ali religiju se sve više cijeni na Zapadu, jer njezina načela pomažu ljudima njegovanje i usvajanje moralnih vrednota. Islam je kao religija stoljećima uspijevaao održati kolektivnu muslimansku svijest o društvenoj pravdi, jednakopravnosti, snošljivosti i suosjećanja s drugima. Međutim, mnogi muslimani nisu uvijek živjeli u skladu sa svojom savješću i tim idealima, pa su stoga nerijetko imali poteškoća da im dadu konkretan oblik u svojim društvenim i političkim ustanovama. Usprkos tomu, stoljećima je

borba za ostvarenje društvene zajednice na islamskim idealima bila glavnim pokretačem muslimanske duhovnosti. Zapadnjacima mora biti jasno da je u njihovu interesu da islam ostane zdrav i snažan. Zapad ne snosi svu odgovornost za pojavu ekstremnijih oblika islamske vjere koji promiču nasilje, čime se ogrješuju o najsvetije kanone religije. No, Zapad je zasigurno pridonio njihovome nastajanju, pa će stoga morati razvijati veće poštovanje prema islamu u predstojećem trećem kršćanskom tisućljeću, kako bi otklonio strah i očaj koji se nalaze u srži svakog fundamentalističkog svjetonazora.

Postskriptum

11. rujna 2001. devetnaest je muslimanskih ekstremista otelo četiri putnička zrakoplova, zabilo ih u Svjetski trgovački centar u New Yorku i u Pentagon u Washingtonu., prouzročivši smrt preko tri tisuće ljudi. Četvrti se zrakoplov srušio u Pennsylvaniji. Otmičari su bili sljedbenici Osame bin Ladena, čiji je militantno obilježeni islam bio pod snažnim utjecajem Sejida Kutba.

Svirepost toga napada na Sjedinjene Države uveo je fundamentalistički rat protiv suvremenosti u novu fazu. U vrijeme tiskanja ove knjige 2000. g. predvidjela sam da će, ukoliko se muslimani budu i dalje osjećali da su oni i njihova religija napadnuti, fundamentalističko nasilje posta-

ti još zaoštrenije, te da će preuzeti nove oblike djelovanja. Zanimljiva je činjenica da su neki od otmičara prije no što su se ukrcali na zlosretne zrakoplove pili alkoholna pića, što je u islamu strogo zabranjeno, da su primjerice bili česti gosti noćnih klubova, čime su se poprilično razlikovali od uobičajenih muslimanskih fundamentalista, koji žive po strogome islamskome pravovjerju i koji noćne klubove smatraju simbolom *džahilije* (doba neznanja), vjekovnog i svevremenskog neprijatelja istinske vjere.

Velika većina muslimana ostala je zatečena užasima rujanske apokalipse, koja je slikovito pokazala da se takav strahotni postupak ogrješuje o najsvetija načela islama. Kuran osuđuje svaki napadački rat i naučava da je jedini pravedni rat onaj koji se vodi u obrambene svrhe. Međutim, Osama bin Laden i njegovi sljedbenici tvrdili su kako su zapravo muslimani ti koje se napada. Naime, Bin Laden je napad na SAD smatrao opravdanim, jer je usmjeren protiv bezbožničke prisutnosti američkih trupa na svetome tlu Arabije, protiv neprestanih američkih i britanskih zračnih bombardiranja Iraka, protiv američkih sankcija Iraku, koje su dovele do smrti tisuće nevinih civila i djece, protiv američke podrške svome glavnome savezniku na Bliskome istoku Izraelu, koji je skrivio smrt stotina Palestinaca, te protiv američkog pomaganja muslimanskih vlada, poput kraljevske saudijske obitelji, koje su po Bin Ladenovom mišljenju iznimno iskvarene i ugnjetavalački nastrojene prema svojim podanicima. Međutim takav se surovi napad, koji nema nika-

kvog pravnog, ni duhovnog uporišta u učenjima Kurana i propisima *šerijata*, ne može opravdati nepravednim postupcima američke vanjske politike. Islamski zakon ne dopušta muslimanima objavu rata zemlji u kojoj se muslimanskim vjernicima dopušta slobodno ispovijedanje islamske religije, te strogo zabranjuje ubijanje nedužnih civila. Strah i bijes, koji su u temelju svakog fundamentalističkog nazora, gotovo uvijek vode u izopačenje tradicije koju fundamentalisti tako uporno nastoje obraniti, a to je posebno postalo očigledno u događajima od 11. rujna. Malokad je u prošlosti religija bila zloporabljena u tako gnusne i zločinačke svrhe.

Odmah nakon napada u zapadnim je zemljama započela antimuslimanska histerija. Muslimane se napadalo na ulicama, a ljudima istočnjačkog izgleda bilo je zabranjeno ukrcavanje na putničke zrakoplove, žene su se bojale nositi *hidžab* izvan svojih domova, a na pročeljima su se zgrada sve više pojavljivali grafiti u kojima se pozivalo na protjerivanje "pustinjskih crnja" iz Amerike. Naširoko se prihvaćalo da postoji nešto u islamskoj religiji, što potiče muslimane na nasilje i okrutnost. Mediji su također vrlo često ohrabivali takav stav. Shvativši kakve opasne implikacije mogu nastati iz svih tih događaja, predsjednik George W. Bush brzo je reagirao. Dao je službenu izjavu u kojoj stoji da je islam velika i miroljubiva religija, a da se Bin Ladena i njegove teroriste ne može smatrati tipičnim predstavnicima islamske vjere. Bush se politički vrlo vješto okružio muslimanskim vjerskim

predstavnicima u Americi prilikom mise zadušnice za rujanske žrtve u Wahingtonskoj nacionalnoj prvostolnici, te obilazio džamije u znak podrške američkim muslimanima. To je bilo nešto sasvim novo i izrazito dobrodošlo u takvoj situaciji. Takvo što nije viđeno tijekom krize oko Salmana Rushdija ili tijekom Pustinjske oluje, vojne operacije pokrenute protiv režima Sadama Huseina. Također je bilo lijepo vidjeti mnogobrojne Amerikance kako kupuju u knjižarama knjige o islamu, kako čitaju i proučavaju sve što ima ikakve veze s islamom, te kako se, premda još u šoku zbog strahota rujanskih terorističkih napada, trude razumjeti muslimansku vjeru.

Sada je daleko važnije nego ikad prije da zapadnjaci steknu poštovanje i razumijevanje islama. Svijet se promijenio 11. rujna. Mi, koji imamo privilegiju života u bogatim zapadnim zemljama, moramo shvatiti da se ne možemo više praviti kako nas se događaji u ostatku svijeta ne tiču. Ono što se danas događa u Gazi, Iraku ili Afganistanu, imat će sutra učinke na New York, Washington ili London, a malene skupine fanatika uskoro će biti sposobne počinuti masovna razaranja koja su do sada mogle učiniti samo moćne nacije. Borba protiv terorizma, u koju se SAD upustio, zahtijeva točnu informiranost i precizne obavijesti glede islamske religije i društva. Ustrajavanje u pogrešnim predodžbama o islamu, kao religiji koja je bitno protivna demokraciji i moralnim vrednotama, te navraćanje na nazadnjačke svjetonazore srednjovjekovnih križara uzrokovalo bi globalnu kata-

strofu. Ne samo da bi takav pristup izazvao otpor 1,2 milijarde muslimana s kojima dijelimo svjetsku sudbinu, nego bi također pogazio nesebičnu ljubav za istinom i poštivanje svetih prava drugoga, koja bitno obilježavaju islamska i zapadnjačka društva u najboljim izdanjima.

KLJUČNE OSOBE U POVIJESTI ISLAMA

Abas I., šah (1588.-1629.): vladao na vrhuncu Safavidskog Carstva u Iranu. Sagradio je veličanstven dvor u Isfahanu. Doveo je šijitske *uleme* izvan Irana da podučavaju Irance dodecimalnom šijizmu.

Abd el-Melik (Abdulmelik): omejidski kalif (685.-705.). Obnovio je omejidsku moć nakon razdoblja građanskog rata; Kupola na Stijeni je dovršena pod njegovim pokroviteljstvom 691. g.

Abd el-Vahab (Abdulvehab), Muhamed ibn (1703.-1792.): sunit-ski reformator. Pokušao je islam zaokrenuti u radikalni fundamentalizam. Vahabizam (vehabizam) je oblik islama koji se u današnje vrijeme prakticira u Saudijskoj Arabiji.

Abduh, Muhamed (1849.-1905.): egipatski reformator. Nastojao je osuvremeniti islamske političke i privredne ustanove, želeći tako olakšati muslimanima prilagođavanje novim idejama sa Zapada; težio ponovnom ujedinjenju svoje zemlje.

Abulfazl Alami (1551.-1602.): sufijski povjesničar i biograf mogulskog cara Akbara.

Abdulmedžid L: osmanski sultan (1839.-1861.). Izdao je Gülhanske dekrete. Dekreti su ograničili apsolutnu moć sultana, čime su pridonijeli da osmanska vlast na temelju ugovornog sporazuma bude ovisnija o volji svojih podanika.

Abu al-Hakem (također poznat u Kuranu kao **Abu Džehel:** Otac svih laži): vodio je oporbu protiv Muhameda u Meki.

Abu al-Kasim Muhamed: također znan kao "skriveni imam".

Dvanaesti po redu šijitski imam, za koga se vjerovalo da se prikrrio 874. g. kako bi spasio život; njegov je "Veliki nestanak" službeno proglašen 934. Bog je, govoreći se, čudesno prikrrio imama, te on više nije mogao imati neposrednu vezu sa šijitskim vjernicima. Ubrzo nakon Posljednjeg suda, on će se vratiti kao Mahdi (Mehdi), kako bi uspostavio zlatno doba pravednosti i mira uništenjem onih koji se protive Bogu.

Abu Bekr: jedan od prvih preobraćenika na islam; blizak prijatelj proroka Muhameda. Postao je prvim kalifom (632.-634.) nakon Muhamedove smrti.

Abu Hanifa (699.-767.): začetnik *fikha* i osnivač hanefijske pravne škole.

Abu Jezid al-Bistami (Bastami) (umro 874. g.): jedan od prvih "opijenih sufija". Propovijedao je nauk poništenja u Bogu (*fena*). Razotkrio je božansko u najdubljim kutovima svoga bića nakon dugotrajnih mističkih vježbi.

Abu Sufjan: predvodio je oporbu protiv proroka Muhameda nakon smrti Abua al-Hakema, ali nakon što je shvatio da je Muhamed nepobjediv prešao na islam. Pripadao je mekanskoj omejidskoj lozi, a njegov je sin Muavija postao prvim omejidskim kalifom.

Afgani, Džemaludin (1839.-1897.): iranski reformator. Zalagao se za suradnju svih muslimana, te za modernizaciju islama, kako bi se izbjegla politička i kulturna prevlast Europe.

Ahmed ibn Hanbel (780.-855.): sakupljač *hadisa*, pravnik i vodeća osoba *ehlul-hadisa*. Njegovim je duhom prožeta hanbelijska islamska pravna škola.

Ahmed ibn Idris (1760.-1836.): neosufijski reformator. Djelovao je u Maroku, Sjevernoj Africi i Jemenu. Odricao je predaju *uleme* i nastojao približiti islam narodu, dajući mu jasniji vjerski oblik.

Ahmed Kan, Sir Sej(j)id (1817.-1898.): indijski reformator. Težio je prilagođavanju islama suvremenom zapadnom liberalizmu, potičući Indijce na suradnju s Europljanima i na prihvaćanje njihovih društvenih ustanova.

Ahmed Sirhindi (umro 1625.): sufijski reformator. Protivio se pluralizmu mogulskog cara Akbara.

Aiša: Abu Bekrova kćer i omiljena žena proroka Muhameda, koji je umro u njezinom naručju. Suprotstavila se Aliji ibn Abu Talibu tijekom prvog *fitneta* (*fitne*).

Aka, Muhamed Kan (umro 1797. g.): osnivač Kadžarske dinastije u Iranu.

Akbar: mogulski car Indije (1560.-1605.). Uspostavio je politiku snošljivosti i suradnje s hinduskim stanovništvom. Njegova je vladavina označavala vrhunac mogulske moći.

Al-Buhari (umro 870. g.): sastavljač mjerodavne zbirke *ahadisa*.

Ali al-Hadi: deseti šijitski imam. Njega je 848. g. u Samaru pozvao kalif Al-Mutevekil i stavio ga u kućni pritvor. Umro je u tvrđavi Askara 868. g.

Ali al-Rida: osmi šijitski imam. Kalif Al-Mamun (Me'mun) ga je odredio za svog nasljednika 817. g. u želji da udovolji šijitskim nezadovoljnicima u svojem carstvu, no to je bila vrlo nepopularna politička odluka. Al-Rida je umro - vjerojatno je ubijen - slijedeće godine.

Ali ibn Abu Talib: rođak, čuvar i zet proroka Muhameda, njegov najbliži muški suradnik od onih koji su nadživjeli

Proroka. Postao je četvrtim kalifom 656. g. Ubio ga je hari-džitski fanatik 661. g. Šijiti vjeruju da je on trebao naslije-diti proroka Muhameda, pa ga stoga smatraju prvim ima-mom islamske zajednice. Njegovi se posmrtni ostaci čuvaju u Nadžafu u Iraku, glavnom svetištu šijitskih hodočasnika.

Ali, Zejnulabidin (umro 714. g.): četvrti šijitski imam, mistik. Živio je povučeno u Medini bez ikakve aktivnije političke uloge.

Aurangzeb (Orengzeb): mogulski car (1658.-1707.). Dokinuo je Akbarovu politiku snošljivosti, čime je potaknuo pobune Hindusa i Sikha.

Bana (Ben(n)a), Hasan al- (1906.-1949.): egipatski reformator i osnivač Društva muslimanske braće. Sekularistička egipat-ska vlada ubila ga je 1949. g.

Bejbers (Baibars), Ruknudin (umro 1277. g.): mamelučki sultan. Pobijedio je mongolske horde kod Ajn Džaluta (Dželuta) u sjevernoj Palestini, uništio većinu posljednjih križarskih uporišta na sirijskoj obali.

Buto, Zulfakir Ali: pakistanski premijer (1971.-1977.). Učinio je ustupke islamistima, ali ga je ipak zbacio pobožni Zija ul-Hak.

Čelebi, Abu al- Sund Hola (1490.-1574.): izradio je zakonska načela osmanskog državnog šerijata.

Džafer al (as) Sadik (umro 765. g.): šesti šijitski imam. Razvio je nauk imamata. Poticao je svoje sljedbenike na povlačenje iz političkog života, kako bi se lakše usredotočili na mističnu kontemplaciju Kurana.

Džina, Muhamed Ali (1876.-1948.): vodeća osoba Muslimanske lige u Indiji tijekom razdoblja razdiobe zemlje. Njega se smatra arhitektom Pakistana.

Džuneid iz Bagdada (umro 910. g.): prvi "trezveni sufi".

Naglašavao je da iskustvo Boga leži u povećanoj samospoznaji, smatrao da je pretjerana vjerska zanesenost "opijenih sufija" samo jedan od stadija koje istinski mistik mora nadići.

Farabi, Abu Nasr al- (umro 950. g.): najracionalističkiji od svih falasifa. Prakticirao je sufizam. Djelovao je kao dvorski glazbenik na hamdanidskom dvoru u Alepu.

Ganuči, Rašid al- (1941.-): tuniski vođa izbjegle Stranke obnove. Sebe ocrtava kao "demokratskog islamistu".

Gazali, Abu Hamid Muhamed al- (Algazel) (umro 1111. g.): bagdadski teolog. Najtočnije je razjasnio sunitski islam, uveo sufizam u glavne tokove pobožnosti.

Hagara: u Bibliji žena Abrahamova i majka Abrahamovog sina Jišmaela (na arapskom Ismail) koji je postao ocem arapskog naroda. Hagaru se smatra jednom od najvažnijih ženskih svjedokinja islama, pa joj se stoga odaje posebna počast na svečanostima hodočašća (*hadž*) u Meki.

Hak Zija ul-: pakistanski premijer (1977.-1988.). Vodio je vladu više usmjerenu prema islamu od prethodne Butove, religiju ipak odvajao od politike i gospodarstva.

Hasan al-Askari (Askari) (umro 874. g.): jedanaesti šijitski imam. Živio je i umro u tvrđavi Askara u Samari kao sužanj abasidskog kalifa. Vjeruje se da su ga poput većine imama, otrovale abasidske vlasti.

Hasan al-Ašari (Eš'ari) (umro 935. g.): filozof. Ujedinio je mutezilizam i *ehlul-hadis*; njegova atomistička filozofija ponajbolje razjašnjava duhovnost sunitskog islama.

Hasan al-Basri (umro 728. g.): propovjednik u Basri i vođa religijske reformacije; otvoreno je osuđivao omejidske kalife.

Hasan ibn Ali (umro 669. g.): sin Alije ibn Abu Taliba i unuk proroka Muhameda. Njega šijiti smatraju drugim šijitskim imamom. Nakon ubojstva njegovog oca šijiti su ga proglasili kalifom, ali se on povukao iz politike i živio mirno i pomalo raskošno u Medini.

Hatemi, Sej(j)id-hodža: iranski predsjednik (1997.-). Zalaže se za liberalnije tumačenje islamskog zakona u Iranu, te za poboljšanje odnosa sa Zapadom.

Hatidža: prva žena proroka Muhameda i majka sve njegove djece koja su ga nadživjela. Ona je također prvi preobraćenik na islam. Umrta je prije *hidžre*, tijekom progona muslimana od strane Kurejša u Meki (616.-619.). Smrt je vjerojatno nastupila od silne neimaštine i gladi koju je pretrpjela.

Homeini, ajatolah Ruholah (1902.-1989.): duhovni mentor Islamske revolucije protiv Pahlavijevog režima. Iranski Vrhovni fakih (1979.-1989.).

Husein ibn Ali: mladi sin Alije ibn Abu Taliba i unuk proroka Muhameda. Njega šijiti smatraju trećim šijitskim imamom. Njegovu se smrt, za koju je odgovoran kalif Jezid, svake godine oplakuje tijekom mjeseca muharema.

Ibn al-Arabi (Arebi), Muhjidin (umro 1240. g.): španjolski mistik i filozof. Putovao je cijelim muslimanskim carstvom. Plodan i vrlo utjecajan pisac. Zalagao se za jedinstvenu teološku sliku svijeta, proizašlu iz različitih teoloških nazora, u kojoj je duhovnost nerazrješivo stopljena s njegovom filozofijom.

Ibn al-Zubejr, Abdulah (umro 692. g.): jedan od glavnih protivnika Omejida tijekom druge *fitne*.

Ibn Haldun, Abd el-Rahman (Abdulrahman) (1332.-1406.): falasifa i pisac knjige *Uvod u povijest (Al-Maqaddimah)*. Uveo je filozofska načela u znanstveno proučavanje povijesti, tražeći opće zakone koji se nalaze ispod tijeka povijesnih događaja.

Ibn Hazam (994.-1064.): španjolski pjesnik i religijski mislilac na dvoru u Cordobi.

Ibn Ishak, Muhamed (umro 767. g.): sastavljač prvih većih biografija proroka Muhameda, koje se zasnivaju na pažljivo prikupljenim izvještajima predaje (*hadis*).

Ibn Rušd, Abu al-Velid Ahmed (1126.-1198.): falasif i kadija u Cordobi, Španjolskoj, poznat na Zapadu kao Averroes, gdje je njegova racionalistička filozofija bila utjecajnija nego u muslimanskom svijetu.

Ibn Sina, Abu Ali (980.-1037.): poznat na Zapadu kao Avicenna, predstavlja vrhunac falsafe koju je povezivao s religijskim i mističkim iskustvima.

Ibn Tejmija (1263.-1328.): reformator. Nastojao je suzbiti utjecaj sufizma, te je smatrao da je nuždan povratak osnovnim načelima Kurana i *sune*. Umro u zatvoru u Damasku.

Ikkal, Muhamed (1876.-1938.): indijski pjesnik i filozof. Isticao je racionalnost islama, želeći pokazati da su načela islamske religije u potpunosti spojive sa tekovinama suvremenog Zapada.

Ismail: prorok, poznat i kao Jišmael u Bibliji. Najstariji Abrahamov sin. Njega je po Božjoj zapovijedi Abraham ostavio u divljini s njegovom majkom Hagarom, ali ih je Bog naposljetku spasio. Po muslimanskoj tradiciji Hagara i

Ismail živjeli su u Meki. Tijekom Abrahamovog posjeta Meki, on i Ismail su iznova izgradili Kabu (Ka'ba) (koju je prvobitno podigao Adam, prvi prorok i otac čovječanstva).

Ismail ibn Džafer: njega je sedmim šijitskim imamom imenovao njegov otac Džafer al (as)-Sadik. Neki šijiti (poznati kao ismailiti ili septimiti) vjeruju da je on bio posljednji potomak Alija ibn Abu Taliba koji je imao pravo na imamat. Oni ne priznaju imamom Musu al-Kazima, mlađeg sina Džafera al (as)-Sadika, kojega duodecimiti smatraju sedmim šijitskim imamom.

Ismail paša: egipatski namjesnik (1863.-1879.) s titulom kediva (veliki princ). Njegov ambiciozni program osuvremenjivanja uvukao je zemlju u bankrot i u konačnici doveo do britanske okupacije Egipta.

Jasin, šejh Ahmed (1936.-): osnivač Mudžame (Islamska skupština - organizacija za napredak i blagostanje) u Gazi koju su okupirali Izraelci. Iz njegovog pokreta proizašla je teroristička skupina HAMAS.

Jezi L: omejidski kalif (680.-683.). Najviše ga se pamti zbog umorstva Huseina ibn Alija u Kerbeli.

Kan, Muhamed Ejub: pakistanski premijer (1958.-1969.). Pobornik strogo sekularne politike koja je pridonijela njegovom padu.

Kindi, Jakub ibn Ishak al- (umro 870. g.): prvi poznati falasifa. Djelovao je unutar pokreta mutezilizma u Bagdadu. Tražio je također mudrost u grčkim junačkim pričama.

Kirmani, Aka Kan (1853.-1896.): iranski sekularni reformator.

Kutb, Sej(j)id (1906.-1966.): vođa Muslimanskog bratstva. Pogubio ga je Naserov režim; njegova je ideologija srž sva-

kog sunitskog fundamentalizma.

Mahdi (Mehdi), kalif Al-: abasidski kalif (775.-785.). Priznavao je vrijednost pobožnosti religioznijih muslimana, poticao je naučavanje *fikha*, pridonio uzajamnom razumijevanju između pobožnjaka i njegove vlasti.

Mahmud DL: osmanski sultan (1808.-1839.). Donositelj suvremenih reformi (tanzimat).

Malcolm X. (1925.-1965.): karizmatični predvodnik crnačke separatističke skupine "Nacija islama". Imao je veliki utjecaj u SAD-u unutar Pokreta za građanska prava. Napustivši 1963. g. krivovjerni pokret "Nacije islama", sa svojim je sljedbenicima prešao na sunitski islam; posljedica je njegova smrt u atentatu dvije godine kasnije.

Malik ibn Enes (umro 795. g.): osnivač malikijske pravne škole.

Mamun (Me'mun), kalif Al-: abasidski kalif (813.-833.). Njegova vlast označava početak urušavanja Abasidskog Kalifata.

Mansur (Mensur), Husein Al- (također poznat i kao **Al-Haladž:** Grebenar vune): jedan od najpoznatijih "opijenih sufija". Za njega se govorilo da je u ekstazi vikao "*Ana al-haqq!*" ("Ja sam Istina!"), čime je iskazivao svoju uvjerenost u potpuno sjedinjenje s Bogom, pogubljen zbog krivovjerja 922. g.

Mansur (Mensur), kalif Al-: abasidski kalif (754.-775.). Žestoko je proganjao šijitske disidente, premjestio svoju prijestolnicu u novi grad, Bagdad.

Medžlisi, Muhamed Bakir (umro 1700. g.): *alim*. Svojim revnim potiskivanjem nauka falasife, i progonom sufija, pokazao manje privlačnu stranu duodecimalnog šijizma koji je u to vrijeme bio službena vjeroispovijest u Iranu.

Mehmed II.: osmanski sultan (1451.-1461.), poznat i kao "Osvajač", jer je osvojio bizantsku prijestolnicu Konstantinopolis 1453. g.

Mevdudi, Abul Ala (1903.-1979.): pakistanski fundamentalistički ideolog, njegove su ideje imale veliki odjek među sunitima.

Mir Damad (umro 1631. g.): osnivač škole mističke filozofije u Isfahanu. Učitelj Mule Sadra.

Muavija ibn Abu Sufjan: prvi omejidski kalif. Vladao je od 661. do 680. g. Stvorio je snažnu i učinkovitu vlast u muslimanskoj zajednici nakon političkih potresa uzrokovanih prvim *fitnetom*.

Mudaris, ajatolah Hasan (umro 1937. g.): iranski klerik. Napadao je šaha Rezu, zalagao se za Medžlisijev duodecimalni šijizam. Rezin ga je režim dao pogubiti.

Muhamed al-Bakir (umro 735. g.): peti šijitski imam. Živio je spokojno u Medini. Za njega se govori da je razvio ezoteričke metode čitanja Kurana, što je značajka dudedecimalnog šijizma.

Muhamed Ali, paša (1769.-1849.): albanski časnik u osmanskoj vojsci. Učinio je Egipat stvarno neovisnim od Istanbula. Uvelike je osuvremenio svoju zemlju.

Muhamed, horezamski šah: vladar dinastije (1200.-1220.) u Horezmu. Nastojao je uspostaviti jaku monarhiju u Iranu, ali je svojim postupcima razbjesnio Mongole i uzrokovao prvu mongolsku invaziju.

Muhamed ibn Abdulah (oko 570.-632.): prorok. Predao je Kuran muslimanima, uspostavio monoteističku vjeru i jedinstvenu politiku u Arabiji.

Muhamed ibn Ali al-Sanusi (Senusi) (umro 1832. g.): neosufijski reformator. Osnivač sanusijskog (senusijskog) pokreta koji još i danas prevladava u Libiji.

Muhamed Reza Pahlavi, šah: drugi iranski šah iz dinastije Pahlavi (1944.-1979.). Njegova agresivna modernizacija i sekularizacija Irana dovela je do Islamske revolucije.

Mula Sadra (umro 1640. g.): šijitski filozof misticizma. Njegovi su radovi nadahnuli mnoge intelektualce, revolucionare i reformatore, posebno u Iranu.

Mulkum Kan, Mirza (1833.-1908.): iranski sekularistički reformator.

Murat L: osmanski sultan (1360.-1389.). Porazio je Srbe na Kosovom Polju.

Muslim (umro 878. g.): sastavljač mjerodavne zbirke izvještaja *hadisa*.

Mustafa Kemal, također poznat kao **Atatürk** (1881.-1938.): osnivač suvremene, sekularne Turske.

Mutevekil, kalif Al-: abasidski kalif (847.-861.). Odgovoran za utamničenje šijitskih imama u tvrđavi Askara u Samari.

Nadir-šah (umro 1748. g.): na kraće vrijeme uspio je obnoviti vojnu moć šijitskog Irana nakon pada Safavida.

Naini, šejh Muhamed Husein (1850.-1936.): iranski *mudžtehid*. Njegov ogled *Admonition to the Nation* (Prijekor naciji) snažno je šijitsko potkrjepljenje zamislila ustavne vladavine.

Naser, Džemal (Gamal) Abdel-: egipatski predsjednik (1952.-1970.). Njegova je vlada bila militantno nacionalistička, sekularistička i socijalistička.

Nasir, kalif Al-: jedan od posljednjih abasidskih kalifa. Nastojao se je više oslanjati na islamske zasade, kako bi ojačao svoju vlast u Bagdadu.

Nizamul-mulk: slavni perzijski vezir. Vladao Seldžučkim Carstvom od 1063. do 1092. g.

Omar (Omer) II.: omejidski kalif (717.-720.). Nastojao je vladati na načelima čiste religije. Prvi kalif koji je poticao svoje podanike na preobraćenje na islam.

Omar (Omer) ibn al-Hatab: jedan od najbližih suradnika proroka Muhameda. Postao je drugim kalifom nakon Prorokove smrti (634.-644.). Pokrenuo je prve arapske osvajačke ratove, te je uspostavio sustav utvrđenih vojničkih gradova. Ubio ga je perzijski ratni zarobljenik.

Osman ibn Afan: jedan od prvih koje je Muhamed preobratio. Muhamedov zet. Postao je trećim kalifom (644.-656.), ali je bio manje sposoban od svojih prethodnika. Njega se optuživalo za nepotizam, što je i dovelo do pobune tijekom koje je ubijen u Medini. Njegova je smrt uzrokovala prve ratove *fitneta*.

Rašid, kalif Haran al (ar)-: abasidski kalif (786.-809.). Njegova se vladavina poklapa sa vrhuncem kalifove apsolutne moći. Za njegove vladavine dolazi do velikog kulturnog procvata.

Reza Kan: iranski šah (1921.-1941.) (to nije sasvim točno, budući da je Reza došao na vlast 1921. g. vojnim udarom, ali je šahom postao tek 1925. g. - op. prev.). Osnivač dinastije Pahlavi. Njegova je vlada bila drastično sekularistička i nacionalistička.

Rida, Muhamed Rašid (1865.-1935.): novinar. Osnovao je salafijski pokret u Kairu. Prvi zagovornik potpuno osuvreme-

njene islamske države.

Rumi, Dželaludin (1207.-1275.): vrlo utjecajan sufijski vođa koji je imao mnoštvo sljedbenika. Osnivač reda mevlevija, poznatijih pod imenom derviši plesači (vrteći derviši).

Salahudin, Jusuf ibn Ejub (umro 1193. g.): kurdski general. Postao je sultanom prostranog carstva u Siriji i Egiptu. U Egipat je ponovno uveo sunitsku vjeru nakon pobjede nad Fatimidskim Kalifatom. Izbacio je križare iz Jeruzalema. Salahudin (poznat na Zapadu kao **Saladin**) osnivač je dinastije Ejubida.

Selim I.: osmanski sultan (1512.-1520.). Preoteo je Mamelucima Siriju, Palestinu i Egipat.

Selim III.: osmanski sultan (1789.-1807.). Nastojao je svojim reformama dati zapadnjački lik Osmanskome Carstvu.

Sinan-paša (umro 1578. g.): arhitekt džamije Sulejmanije u Istanbulu i džamije sultana Selima II. u Edirni.

Skriveni imam: vidjeti pod **Abu al-Kasim Muhamed.**

Soruš, Abdulkarim (1945.-): vodeći iranski intelektualac. Zalaže se za liberalnije tumačenje šijizma. Međutim, i on odbacuje zapadnjački sekularizam.

Suhraverdi, Jahja (umro 1191. g.): sufijski filozof i osnivač škole prosvjetljenja (*išrak*) zasnovane na preislamskom iranskom misticizmu. Pogubili ga Ejubidi u Alepu zbog njegovih otvoreno krivovjernih stajališta.

Sulejman I.: osmanski sultan (1520.-1566.), poznat kao **Al-Kanuni:** Zakonodavac u islamskom svijetu; Veličanstveni na Zapadu. Ojačao društvene ustanove carstva, koje su vrhunac doživjele tijekom njegove vladavine.

Šafi (Šafi'i), Muhamed Idris al- (umro 820. g.): postavivši načela (*usul*) islamskog zakona, radikalno je izmijenio nauku *fikha*; osnivač šafijske pravne škole.

Šah Džahan (Džihan): mogulski car (1627.-1658.). Tijekom njegove vladavine, mogulsko je carstvo doživjelo najviši stupanj otmjnosti i kultiviranosti; dao izgraditi Tadž Mahala.

Šah Velij(j)ulah (1703.-1762.): sufijski reformator u Indiji. Prvi muslimanski mislilac koji je uvidio kakvu prijetnju islamu predstavljaju suvremene tekovine Zapada.

Ikbari (Ikberi), Abu Džafer (umro 923. g.): poznavalac šerijata i povjesničar, bavio se općom poviješću. Proučavao je uspone i padove različitih društvenih zajednica koje su priznavale jednog Boga, posebno se usredotočujući na muslimansku *um(m)u*.

Tahtavi (Tahtevi), Rifah al- (1801.-1873.): egipatski *alim*. Opisao je u svojem objavljenom dnevniku svoju strastvenu sklonost prema europskom društvu. Prevodio je europske knjige na arapski, zalagao se za ideju osuvremenjivanja Egipta na europskim tekovinama.

Velid L, kalif Al-: omejidski kalif (705.-717.). Vladao na vrhuncu omejidskih uspjeha i moći.

Vasil ibn Ata (umro 748. g.): osnivač mutezilizma - škole racionalne teologije.

Zaid (Zejd) ibn Ali (umro 740. g.): brat petoga šijitskog imama; Zaid je bio politički djelatnik, pa je stoga možda peti imam razvio svoju kvijetističku filozofiju kako bi se suprotstavio bratovim vladalačkim pretenzijama. Zato su politički angažirani šijiti, znani kao zaiditi, odbacivali političku nezainteresiranost duodecimita (duodecimalnih šijita).

RJEČNIK ARAPSKIH POJMOVA

Alem al-misal: svijet čistih ideja. Carstvo ljudske duše, koje je izvor proročkog iskustva muslimanskih mistika, te sjedište stvaralačke uobrazilje.

Ansari (pomagači): muslimani iz Medine koji su pomogli Muhamedu. Ansari su pružili utočište prvim muslimanima u vrijeme njihova progona iz Meke 622. g., pomažući im u izgradnji i uspostavi prve muslimanske zajednice.

Batin: "skrivena" dimenzija postojanja, također i prikriiveni smisao svetih spisa, koji se ne mogu dohvatiti opažajem, niti razumom. "Skriveno" se može razotkriti samo kroz mističke kontemplativne discipline čistoga zrenja.

Darul-islam: Kuća islama. Zemlje pod muslimanskom vlašću.

Džahilija: Doba neznanja. Prvotno se termin koristio za predislamsko razdoblje u Arabiji. Danas taj izraz često koriste muslimanski fundamentalisti za društvenu zajednicu, pa i muslimansku, koja se po njihovu nahođenju okrenula od Boga, ne priznavajući ga za vrholog suverena (pridjev: **džahili**).

Džihad: borba, napor. Prvotno se značenje toga pojma rabi u Kuranu, gdje *džihad* označava unutarnji napor kojim se žele ukloniti loše navike u islamskoj zajednici ili u samom pojedincu muslimanske vjeroispovijesti.

Izraz se također koristi za označavanje rata koji se vodi u ime religije.

Džizija: porez koji su **zimije** bili dužni plaćati, a za uzvrat su bili vojno zaštićeni.

Ehlul-hadis: Sljedbenici hadisa. Mudrosna (meditativna) škola koja se pojavljuje tijekom razdoblja Omejida. Pripadnici škole nisu odobravali pravnicima korištenje **idžtihada**, već su zahtijevali da se cjelokupno zakonodavstvo zasniva na vrijednostima **ahadisa**.

Ehlul-kitab: Narod (ljudi) knjige. Termin iz Kurana - odnosi se na one koji se oslanjaju na svete spise prije Kurana, to jest na Židove i kršćane. Budući da su Prorok i većina prvih muslimana bili nepismeni i posjedovali samo nekoliko - ako i toliko - knjiga, predloženo je da se taj termin točnije prevede kao: "sljedbenici prijašnjih objava".

Emir: zapovjednik.

Fakih: pravnik, stručnjak za islamski zakon.

Fetva: službeno pravno mišljenje ili odluka priznatog vjerskog učenjaka u pitanjima islamskog zakona.

Fikh: islamsko pravoslovlje. Nauk i primjena sadržaja svetog islamskog zakona.

Fitnet (fitna): iskušenje, sud. U užem smislu taj pojam označava ratove koji su podijelili muslimansku zajednicu tijekom vladavine *rašiduna*, te na početku razdoblja vladavina Omejida.

Futuvet (futuva): viteštvo (op. prev.). Udruga gradskih mladića plemenitog porijekla. Prve udruge su osnovane nakon 12. st. U njima su se obavljale posebne sve-

čanosti inicijacije, vršili se posebni obredi, te se zaklinjalo na vjernost vodi. Te su udruge bile pod snažnim utjecajem sufijskih ideala i prakse.

Gaza: u prvotnom smislu "napadi" koje su Arapi poduzimali radi grabeža u predislamskom razdoblju. Kasnije je **gazi** ratnik bio istoznačnicom za ratnika koji se u svetom ratu bori za islam; često se pojam koristi za organizirane konjaničke razbojnice koji su pljačkali na granicama **darul-islama**.

Gulat: oni koji preuveličavaju; pridjev: **guluv**. Šijitski muslimani vrlo rigidnih religijskih promišljanja iz ranijeg razdoblja islamske povijesti. Naglašeno su preuveličavali neka načela šijitskog vjerskog nauka.

Hadis: (množ. **ahadis**) vijest, izvještaj. Skupljena i zabilježena tradicija učenja i djelovanja proroka Muhameda, što se ne nalaze u Kuranu, ali su ih za potomstvo zabilježili njegovi bliski suradnici i članovi njegove obitelji.

Hadž: hodočašće u Meku.

Hanikah: zgrada u kojoj sufiji obavljaju vjerske djelatnosti poput **zikra**; mjesto gdje sufijski učitelji žive i podučavaju.

Hidžra: "preseljenje" proroka Muhameda i prve muslimanske zajednice iz Meke u Medinu 622. g.

Idžma: "sveopće slaganje" muslimanske zajednice, kojim se omogućuje odobrenje zakonske odluke.

Idžtihad: "osobno istraživanje"(op. prev.); "nezavisno rasuđivanje". Izraz koji koriste pravnici u primjeni šerijata kada postoji neusuglašenost glede nekog pravnog predmeta. Tijekom 14. st., sunitski su muslimani obznanili

da su "vrata *idžtihada*" zatvorena, te se pravni stručnjaci umjesto vlastite pronicavosti moraju oslanjati na prijašnje autoritete pri donošenju zakonskih odluka.

Ilm: spoznaja o tome što je dobro za muslimana i kako se on mora ponašati.

Imam: vođa muslimanske zajednice; šijitski muslimani koriste taj izraz da naznače nasljednike proroka, koji moraju biti potomci Muhamedove kćeri Fatime i njezinog muža Alije ibn Abu Taliba. Njih šijiti smatraju istinskim vladarima muslimanske zajednice.

Irfan: muslimanska tradicija misticizma.

Islam: "predanost" Božjoj volji.

Kaba (Ka'ba): kockasta svetinja u svetome gradu Meki. Muhamed je Kabu i mjesto na kojem se nalazi posvetio Bogu i učinio najsvetijom islamskom relikvijom.

Kadija: sudac koji primjenjuje šerijat.

Kelam: rasprava o teološkim pitanjima zasnovana na islamskim pretpostavkama. Izraz se često koristi za tradiciju muslimanske skolastičke teologije.

Kibla: "smjer" (strana svijeta - op. prev.) kamo se okreću muslimani tijekom molitve. Na početku su se muslimani okretali prema Jeruzalemu; kasnije je Muhamed Jeruzalem zamijenio Mekom.

Medresa: muslimanska viša obrazovna ustanova, gdje **ulema** podučava discipline **fikha** ili **kelama**.

Mevle: (klijenti) - ime kojim se nazivalo nearapske preobraćenike na islam u ranijem razdoblju islamske povijesti. Oni su postajali nominalno članovima jednoga od arapskih plemena nakon što bi prešli na islam.

Mezheb: ("izabrani put"): četiri pravne škole kojima suniti priznaju legitimitet (hanefijska (hanefitska), hanbelijska (hanbelitska), malikijska (malikitska) i šafijska (šafijitska) škola - op. prev.).

Mudžtehid: pravnik koji je stekao pravo da prakticira **idžtihad**. Uobičajena pojava kod šijita.

Mutezilizam: (arap. *Itazahu*: povuci se, odvojiti se); teološka škola nastala u osmome stoljeću. Poznata po uvođenju **kelama**.

Pir: sufijski učitelj, koji je osposobljen voditi učenike putovima mističnog iskustva.

Rašidun: četiri "pravovjerna" kalifa. Osobe koje su bile suradnici i neposredni nasljednici proroka Muhameda: Abu Bekr, Omar (Omer) ibn el-Hatab, Osman ibn Afan i Ali ibn Abu Talib.

Salat: obredne molitve koje muslimani pet puta dnevno čine.

Sufi; sufizam: mistička tradicija sunitskog islama.

Suna: običaj, propis. Običaji i religijska praksa proroka Muhameda, koje su za slijedeće generacije zabilježili njegovi suradnici i obitelj; smatraju se idealnim islamskim kanonom (točnije rečeno, *hadis* je predaja, a *suna* je normirana praksa te predaje - op. prev.). Imaju sveto mjesto u islamskom zakonu, po njima se svaki musliman može približiti arhetipskoj osobnosti Proroka, to jest njegovom potpunom predanju (*islam*) Bogu.

Sunitski muslimani: pripadnici muslimanske većine, koji priznaju četiri **rašiduna** i vrijednosti postojećeg društvenog islamskog poretka.

Šehada: muslimanska ispovijed vjere: "Svjedočim da je Alah jedan, a Muhamed mu je poslanik".

Šerijat: "put k pojilištu". Islamski vjerski zakon proizišao iz Kurana, **sune** i **hadisa**.

Šijitski muslimani: oni pripadaju pokretu Šiat Ali (Ši'a Ali), Alijevoj stranci; vjeruju da je Ali ibn Abu Talib, Prorokov najbliži muški rođak, trebao vladati namjesto **rašiduna**. Iskazuju vjersko poštivanje i priznanje određenom broju **imama** (sedam kod septimita, dvanaest kod duodecimita - op. prev.), koji su neposredni muški potomci Alija i njegove žene Fatime, Prorokove kćeri. Razlika između njih i sunitske većine čisto je političkog značaja.

Tarikat: bratstva ili redovi koji slijede sufijski "put", te imaju svoje osebujne mantre (**ziker**) i posvećene vode.

Tevhid: potvrđivanje jednosti. Božansko jedinstvo koje musliman želi oponašati u svojem osobnom i društvenom životu, objedinjavanjem svojih osobnih prioriteta sa svojim vjerskim zasadama, te raspoznavanjem sveobuhvatnog Božjeg vrhovništva.

Ulema (jednina, **alim**): učeni ljudi, čuvari zakonskih i vjerskih tradicija islama.

Um(m)a: muslimanska zajednica.

Umra: obred kruženja oko **Kabe**.

Zekat: čistoća, poštenje. Obvezni vjerski prinos (porez) proporcionalan dohotku i kapitalu pojedinca (obično 2,5 posto) kojeg moraju plaćati svi muslimani svake godine kako bi pomogli sirotinji.

Ziker: spominjanje Boga, na način da se naglas (i pjevanjem) ponavljaju Božja imena u obliku mantre. Cilj je

postizanje drugačijih oblika svijesti. Koristi se u sufij-skom bogoslužju.

Zimija: "zaštićena osoba" u zemljama pod islamskom vlašću. Ona osoba koja je pripadala jednoj od vjeroispovijesti koje odobrava Kuran, **ehlul-kitab:** tu su uključeni Židovi, kršćani, zoroastrijanci, Hindusi, budisti i Sikhi. *Zimije* su imale pravo na punu vjersku slobodu, mogli su organizirati svoje vjerske zajednice po svojim običajima, s time da su morali priznavati islamski suverenitet.

1) POČETAK (stranice 45 do 91)

1. Jalal al-Din Suyuti, *al-ifqan fi ulum al aqram*, u Maxime Rodinson, *Mohammed* (prijevod na engl. Anne Carter, London, 1971.), str. 74.
2. Muhammad ibn Ishaq, *Sirat Rasul Allah* (prijevod i uredništvo A. Guillaume, *The Life of Muhammad*, London, 1955.), str. 158.
3. Kuran 25:3; 29:17; 44:47; 69:44. Svi su navodi iz Kurana uzeti iz, Muhammad Asad (prevedeno), *The Message of the Qu'ran*, Gibraltar, 1980.
4. Kuran 80:11.
5. Kuran 2:129-32; 61:6.
6. Kuran 2:256.
7. Kuran 29:46.
8. Kuran 25:4-7.
9. Kuran 74:1-5, 8-10; 88:21-2.
10. Muhamedova ljubavnica Mirjam, kršćanka koja nije bila jedna od njegovih žena, rodila mu je sina Ibrahima. Na veliku Prorokovu žalost Ibrahim je umro u dječjačkoj dobi.
11. Kuran 33:28-9.
12. Kuran 33:35.
13. Kuran 4:3.
14. Postanak 16; 18:18-20.

15. D. Sidersky, *Les Origines dans legendes musulmans dans la Coran et dans les vies des prophetes* (Pariz, 1933.).
16. Kuran 2:129-32; 3:58-62; 2:39.
17. Kuran 6:159, 161-2.
18. Kuran 8:16-17
19. Kuran 2:194, 252; 5:65; 22:40-42.

2) RAZVOJ (stranice 92 do 146)

1. Kuran 49:12.
2. Kuran 9:106-7.
3. Malo se zna o prvim šijitima. Ne može se sa sigurnošću reći da li su mistično usmjereni šijiti uistinu na početku štovali Alijeve muške potomke ili su prvotni imami, nakon što je izumrla njegova loza i nakon što je dudecimalni šijizam zadobio svoj potpuni oblik, osmislili taj koncept.
4. Kuran 2:234; 8:2; 23:57-61.
5. Porijeklo i nastanak septimita (ismailita) obavijen je tajnom. Pripovijest o šijitskoj skupini vjernoj imamu Ismailu vjerojatno je nastala nakon što je teologija duodecimalnog šijizma sustavno izložena, kako bi se mogao opravdati vjerski stav ismailita. Septimiti su kao politički vrlo djelatna skupina, za razliku od duodecimita, vjerojatno na početku pripadali "zaiditima", šijitskim sljedbenicima Zaida ibn Alija, brata petoga imama. Vjerovali su da muslimani imaju dužnost voditi oružane ustanke protiv nepravednih režima.

3) VRHUNAC (stranice 147 do 190)

1. Ismailitska dinastija u Kairu poznata je kao dinastija Fatimida, zbog toga što su, kao i duodecimiti, ismailiti štovali imame koji su bili neposredni potomci Alije i Fatime, Prorokove kćeri.
2. Kuran 2:109.
3. *Al-Muqaddimah*, bilješka u Youssef M. Choueiri, *Islamic Fundamentalism* (London, 1990.), str. 18.

5) RATOBORNI ISLAM (stranice 225 do 299)

1. Pravnici su već prije toga raspravljali o teoriji Velajata-i Fakiha, ali se o tome malo zna, budući da su prijašnji duodecimiti takav koncept držali ekscentričnim i heretičkim. Ideje Velajata-i Fakiha imale su središnje mjesto u Homeinijevoj političkoj misli i kasnije su postale temeljnom odrednicom njegove vladavine u Iranu.
2. Kuran 2:178; 8:68; 24:34; 47:5.
3. Kuran 48:1.
4. Joyce M. Davis, *Between Jihad and Saalam: Profiles in Islam* (New York, 1997.), str. 231.

PRIJEDLOZI ZA DALJNJE ČITANJE

PROROK MUHAMED

ANDRAE, Tor, *Muhammad: The Man and His Faith* (preveo na engl. Theophil Menzel, London, 1936.)

ARMSTRONG, Karen, *Muhammad, A Biography of the Prophet* (London, 1991.)

GABRIELI, Francesco, *Muhammad and the Conquests of Islam* (prevela na engl. Virginia Luling/Rosamund Linell, London, 1968.)

GUILLAUME, A. (preveo i uredio), *The Life of Muhammad: A Translation of Ishaq's Sirat Rasul Allah* (London, 1955.)

LINGS, Martin, *Muhammad, His Life Based on the Earliest Sources* (London, 1983.)

NASR, Sayyid Hossein, *Muhammad, the Man of Allah* (London, 1982.)

RODINSON, Maxime, *Mohammed* (prevela Anne Carter, London, 1971.)

SARDAR, Ziauddin, te Zafar Abbas Malik, *Muhammed for Beginners* (Cambridge, 1994.)

SCHIMMEL, Annemarie, *And Muhammed Is His Messenger: The Veneration of the Prophet in Islamic Piety* (Chapel Hill/London, 1985.)

WATT, W. Montgomery, *Muhammad at Mecca* (Oxford, 1953.); *Muhammad at Medina* (Oxford, 1956.); *Muhammad's Mecca: History in the Qur'an* (Edinburgh, 1988.)

ZAKARIA, Rafiq, *Muhammad and the Quran* (London, 1991.)

ISLAMSKA POVIJEST

- AHMED, Akbar, *Living Islam, From Samarkand to Stornoway* (London, 1993.); *Islam Today: A Short Introduction to the Muslim World* (London, 1999.)
- ALGAR, Hamid, *Religion and State in Iran, (1785-1906.)* (Berkeley, 1969.)
- BAYAT, Margol, *Mysticism and Dissent: Socioreligious Thought in Qajar Iran* (Syracuse, NY, 1982.)
- ESPOSITO, John, *Islam, the Straight Path* (redaktor i urednik, Oxford/New York, 1998.); (ur.), *The Oxford History of Islam* (Oxford, 1999.)
- GABRIELI, Francesco, *Arab Historians of the Crusades* (prijevod E. J. Costello, London, 1984.)
- HODGSON, Marshall G. S., *The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization, u tri toma* (Chicago/London, 1974.)
- HOURLANI, Albert, *A History of the Arab Peoples* (London, 1991.)
- HOURLANI, Albert, te Philip S. Khoury i Mary C. Wilson (urednici) *The Modern Middle East* (London, 1993.)
- KEDDIE, Nikki R. (ur.), *Scholars, Saints and Sufis, Muslim Religious Institutions in the Middle East since 1500* (Berkeley/Los Angeles/London, 1972.); (ur.), *Religion and Politics in Iran: Shiism from Quietism to Revolution* (New Heaven/London, 1983.)
- LAPIDUS, Ira M., *A History of Islamic Societies* (Cambridge, 1988.)
- LEWIS, Bernard, *The Arabs in History* (London, 1950.); *Islam from the Prophet Muhammed to the Capture of*

Constantinople, u dva toma (New York/London, 1976.); *The Jews of Islam* (New York/London, 1982.); *The Muslim Discovery of Europe* (New York/London, 1982.); *The Middle East, 2000 Years of History from the Rise of Christianity to the Present Day* (London, 1995.)

MAALOUF, Amin, *The Crusades Through Arab Eyes* (**Kršćanski barbari u Svetoj zemlji/Križarski ratovi videni očima Arapa**), u prijevodu Predraga Raosa (Zagreb, IZVORI, 2002.)

MOMEN, Moojan, *An Introduction to Shi'i Islam, The History and Doctrines of Twelver Shiism* (New Heaven/London, 1985.)

MOTTAHEDEH, Roy, *The Mantle of the Prophet, Religion and Politics in Iran* (London, 1985.)

NASR, Sayyid Hossein, *Ideals and Realities of Islam* (London, 1966.)

PETERS, F. E., *The Hajj, The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places* (Princeton, 1994.); *Mecca, A Literary History of the Muslim Holy Land* (Princeton, 1994.)

PETERS, Rudolph, *Jihad in Classical and Medieval Islam* (Princeton, 1996.)

RAHMAN, Fazlur, *Islam* (Chicago, 1979.)

RUTHVEN, Malise, *Islam in the World* (London, 1984.)

SAUNDERS, J. J., *A History of Medieval Islam* (London/Boston, 1965.)

SMITH, Wilfred Cantwell, *Islam in Modern History* (Princeton/London, 1957.)

VON GRUNEBAUM, G. E., *Classical Islam: A History 600-1258* (prevela Katherine Watson, London, 1970.)

- WALKER, Benjamin, *Foundations of Islam, the Making of a World Faith* (London, 1998.)
- WATT, W. Montgomery, *Islam and the Integration of Society* (London, 1961.); *The Majesty that was Islam, The Islamic World 660-1100* (London/NewYork, 1974.)
- WENSINCK, A. J., *The Muslim Creed: Its Genesis and Historical Development* (Cambridge, 1932.)
- WHEATCROFT, Andrew, *The Ottomans* (London, 1993.)

ISLAMSKA FILOZOFIJA I TEOLOGIJA

- AL-FARABI, *Philosophy of Plato and Aristotle* (preveo Muhsin Mahdi, Glencoe, Ill., 1962.)
- CORBIN, Henri, *Histoire de la philosophie islamique (Historija islamske filozofije)*, u bošnjačkome prijevodu Hasana Sušica (Sarajevo, Logos, 1987²)
- FAKHRY, Majid, *A History of Islamic Philosophy* (NewYork/London, 1970.)
- LEAMAN, Oliver, *An Introduction to Medieval Islamic Philosophy* (Cambridge, 1985.)
- Mc CARTHIE, Richard, *The Theology of al-Ashari* (Bejrut, 1953.)
- MOREWEDGE, P., *The Metaphysics of Avicenna* (London, 1973.); (ur.), *Islamic Philosophical Theology* (New York, 1979.); (ur.), *Islamic Philosophy and Mysticism* (New York, 1981.)
- NETTON, I. R., *Muslim Neoplatonists, An Introduction to the Thought of the Brethren of Purity* (Edinburgh, 1991.)

- ROSENTHAL, F., *Knowledge Triumphant, The Concept of Knowledge in Medieval Islam* (Leiden, 1970.)
- SHARIF, M. M., *A History of Muslim Philosophy* (Wiesbaden, 1963.)
- VON GRUNEBaum, G. E., *Medieval Islam* (Chicago, 1946.)
- WATT, W. Montgomery, *Free Will and Predestination in Early Islam* (London, 1948.); *Muslim Intellectual: The Struggle and Achievement of Al-Ghazzali* (Edinburgh, 1963.); *The Formative Period of Islamic Thought* (Edinburgh, 1973.)

ISLAMSKI MISTICIZAM I DUHOVNOST

- AFFIFI, A. E., *The Mystical Philosophy of Ibnu'l-Arabi* (Cambridge, 1938.)
- ARBERRY, A. J., *Sufism: An Account of the Mystics of Islam* (London, 1950.)
- BAKHTIAR, L., *Sufi Expression of the Mystic Quest* (London, 1979.)
- CHITTICK, William C., *The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi* (Albany, 1983.); *The Sufi Path of Knowledge, Ibn al-Arabi's Metaphysics of Imagination* (Albany, 1989.)
- CORBIN, Henri, *Avicenna and the Visionary Recital* (prijevod W. Trask, Princeton, 1960.); *Creative Imagination in the Sufism of Ibn Arabi* (prijevod W. Trask, London, 1970.); *Spiritual Body and Celestial Earth, From Mazdean Iran to Shiite Iran* (prevela Nancy Pearson, London, 1990.)
- MASSIGNON, Louis, *The Passion of al-Hallaj*, u četiri toma

(prijevod H. Mason, Princeton, 1982.)

NASR, Sayyid Hossein (ur.), *Islamic Spirituality*, u dva toma (London, 1987.)

NICHOLSON, Reynold A., *The Mystics of Islam* (London, 1914.)

SCHIMMEL, A. M., *Mystical Dimensions of Islam* (Chapel Hill/London, 1975.); *The Triumphant Sun: A Study of Mawlana Rumi's Life and Work* (London/Haag, 1988.)

SMITH, Margaret, *Rabia the Mystic and Her Fellow Saints in Islam* (London, 1928.)

VALIUDDIN, Mir, *Contemplative Disciplines in Sufism* (London, 1980.)

ISLAMSKI ODGOVOR SUVREMENOM SVIJETU

AHMED, Akbar S., *Postmodernism and Islam, Predicament and Promise* (London/New York, 1992.)

AKHAVI, Shahrough, *Religion and Politics in Contemporary Iran: Clergy-State Relations in the Pahlavi Period* (Albany, 1980.)

AL-E AHMAD, Jalal, *Occidentosis: A Plague from the West* (prijevod G. Campbell, ur. Hamid Algar, Berkeley, 1984.)

DAVIES, Joyce M., *Between Jihad and Salaam: Profiles in Islam* (New York, 1997.)

DJAIT, Hichem, *Europe and Islam: Cultures and Modernity* (Berkeley, 1985.)

ESPOSITO, John (ur.), *Voices of Resurgent Islam* (New York/Oxford, 1983.); *The Islamic Threat: Myth or Reality*

(Oxford/New York, 1995.); sa John L. Donohue (ur.), *Islam in Transition, Muslim Perspectives* (New York/Oxford, 1982.); s Yvonne Yazbeck Haddad, *Muslims on the Americanization Path?* (Atlanta, 1998.)

GELLNER, Ernest, *Postmodernism, Reason and Religion* (London/New York, 1992.)

GILSENAN, Michael, *Recognizing Islam, Religion and Society in the Modern Middle East* (London, 1990.)

HALLIDAY, Fred, *Islam and the Myth of Confrontation, Religion and Politics in the Middle East* (London/New York, 1996.)

HANNA, Sami i George H. Gardner (urednici), *Arab Socialism: A Documentary Survey* (Leiden, 1969.)

HOURLANI, Albert, *Arabic Thought in the Liberal Age 1878-1939* (Oxford, 1962.)

IQBAL, Alamma Muhammad, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam* (Lahore, 1989.)

KEDDIE, Nikki R., *Islamic Response to Imperialism: Political and Religious Writings of Sayyid Jamal ad-Din "al-Afghani"* (Berkeley, 1968.)

MATIN-ASGARI, Afshin, "Abdolkarim Soroush and Secularization of Islamic Thought in Iran", *Iranian Studies*, 30, 1997

MITCHELL, Richard R., *The Society of the Muslim Brothers* (London, 1969.)

RAHMAN, Fazlur, *Islam and Modernity, Transformation of an Intellectual Tradition* (Chicago, 1982.)

SHARIATI, Ali, *The Sociology of Islam* (Berkeley, 1979.); *What Is To Be Done? The Enlightened Thinkers and Islamic*

Renaissance (1986-knjiga nije objavljena); *Hajj* (Tehran, 1988.)

TIBI, Bassam, *The Crisis of Political Islam, A Pre-Industrial Culture in the Scientific-Technological Age* (Salt Lake City, 1988.)

VOLL, John, *Islam: Continuity and Change in the Modern World* (Boulder, 1982.)

ISLAMSKI FUNDAMENTALIZAM

APPLEBY, R. Scott (ur.), *Spokesmen for the Despised, Fundamentalist Leaders of the Middle East* (Chicago, 1997.)

ARMSTRONG, Karen, *The Battle for God: Fundamentalism in Judaism, Christianity and Islam* (London/New York, 2000.)

CHOUERI, Youssef M., *Islamic Fundamentalism* (London, 1990.)

FISCHER, Michael J., *Iran: From Religious Dispute to Revolution* (Cambridge/Massachusetts/London, 1980.)

GAFFNEY, Patrick D., *The Prophet's Pulpit: Islamic Preaching in Contemporary Egypt* (Berkeley/Los Angeles/London, 1994.)

HAMAS, *The Covenant of the Islamic Resistance Movement* (Jerusalem, 1988.)

HEIKAL, Mohamed, *Autumn of Fury, The Assassination of Sadat* (London, 1984.)

HUSSAIN, Asaf, *Islamic Iran, Revolution and Counter-Revolution* (London, 1985.)

JANSEN, Johannes J. G., *The Neglected Duty, The Creed of Sadat's Assassins and Islamic Resurgence in the Middle East* (New York/London, 1988.)

KEPEL, Gilles, *The Prophet and Pharaoh, Muslim Extremism in Egypt* (preveo Jon Rotschild, London, 1985.)

KHOMEINI, Sayeed Ruhollah, *Islam and Revolution* (preveo Hamid Algar, Berkeley, 1981.)

LAWRENCE, *Defenders of God: The Fundamentalist Revolt Against the Modern Age* (London/New York, 1990.)

MARTY, Martin E. i Scott Appleby (urednici), *Fundamentalisms Observed* (Chicago/London, 1991.); *Fundamentalisms and Society* (Chicago/London, 1993.); *Fundamentalisms and the State* (Chicago/London, 1993.); *Accounting for Fundamentalisms* (Chicago/London, 1994.); *Fundamentalisms Comprehended* (Chicago/London, 1995.)

MAWDUDI, Abud Ala, *Islamic Law and Constitution* (Lahore, 1967.); *Jihad in Islam* (Lahore, 1976.); *The Economic Problem of Man and Its Islamic Solution* (Lahore, 1978.); *Islamic Way of Life* (Lahore, 1979.)

MILTON-EDWARDS, Beverly, *Islamic Politics in Palestine* (London/New York, 1996.)

NASR, Seyyid Vali Reza, *The Vanguard of the Islamic Revolution, the Jama'at-i Islami of Pakistan* (London/New York, 1994.)

QUTB, *Islam and Universal Peace* (Indianapolis, 1977.); *Milestones* (Delhi, 1988.); *This Religion of Islam* (Gary, Indiana, godina nepoznata)

RUTHVEN, Malise, *A Satanic Affair: Salman Rushdie and the*

Rage of Islam (London, 1990.)

SICK, Gary, *All Fall Down; America's Fateful Encounter with Iran* (London, 1985.)

SITHARED, Abdel Salam i Anonshirivan A. Ehtehsani (urednici), *Islamic Fundamentalism* (Boulder, 1996.)

ISLAM I ŽENE

AFSHAR, Haleh, *Islam and Feminisms, An Iranian Case-Study* (London/New York)

AHMED, Leila, *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate* (New Haven/London, 1992.); *A Border Passage* (New York, 1999.)

GOLE, Nilufa, *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling* (Ann Arbor, 1996.)

HADDAD, Yvonne Jazbeck i John L. Esposito (urednici), *Islam, Gender and Social Change* (Oxford/New York, 1998.)

KARAM, Azza M., *Women, Islamisms and the State; Contemporary Feminisms in Egypt* (New York, 1998.)

KEDDIE, Nikki R. i Beth Baron (urednici), *Women in Middle Eastern History, Shifting Boundaries in Sex and Gender* (New Haven/London, 1991.)

MERNISSI, Fatima, *Women and Islam, An Historical and Theological Enquiry* (prevela Mary Jo Lakehead, Oxford, 1991.); *The Harem Within, Tales of A Moroccan Girlhood* (London, 1994.); *Women's Rebellion and Islamic Memory* (London, 1996.)

ZAPADNJAČKO POIMANJE ISLAMA

- ARMSTRONG, Karen, *Holy War, The Crusades and their Impact on Today's World* (London, 1988; New York, 1991.)
- DANIEL, Norman, *Islam and the West: The Making of an Image* (Edinburgh, 1960.); *The Arabs and Medieval Europe* (London/Bejrut, 1975.)
- GIBB, H. A. R. i H. Bowen, *Islamic Society and the West* (London, 1957.)
- HOURANI, Albert, *Islam in European Thought* (Cambridge, 1991.)
- KABBANI, Rana, *Europe's Myths of Orient* (London, 1986.); *Letter to Christendom* (London, 1989.)
- KEDAR, Benjamin, *Crusade and Mission: European Approaches towards the Muslims* (Princeton, 1984.)
- RODINSON, Maxime, *Europe and the Myistique of Islam* (London, 1984.)
- SAID, Edward W., *Orientalism: Western Conceptions of Orient* (New York, 1978.)
- SOUTHERN, R. W., *Western Views of Islam in the Middle Ages* (Cambridge/Massachussets, 1962.)

KAZALO OSOBA I POJMOVA

- Abas (Prorokov stric), 109
- Abas I., šah, 196
- Abasidski Kalifat, 110-114
- Abasi, Riza-i, 197
- Abd el-Melik (Abdumelik), kalif, 96-98, 101, 105
- Abd el-Vahab (Abdulvehab), Muhamed, 220
- Abduh, Muhamed, 243
- Abdulmedžid, sultan, 239
- Abraham. 53, 56, 72, 134
- Abu al-Abas al-Safah (Sefah), kalif, 110, 115
- Abu Bekr, prvi kalif, 46, 59, 61, 75, 77, 108
- Abu Džafer al-Mansur (Mensur), kalif, 110, 115
- Abu al-Hakem (Abu Džehel), 57-58
- Abu Hanifa, 103-104, 116
- Abu al-Kasim Muhamed, vidjeti pod "skriveni imam"
- Abu Sufjan, 56, 67, 69, 72, 84, 105
- Abu Talib, 46
- Adam, 64, 73, 134
- Aden, 236
- Admonition to the Nation* (Prijekor naciji) (Naini), 237
- Afgani, al-(Džemaludin), 240-241
- Afganistan, 87, 255, 270

Afrika, Sjeverna, 78-83; pod Omejidima, 107; pod Abasidima, 118; pod ismailitskim Fatimidima, 180; pod Osmanlijama, 191, 213, 221-222

Afsan al-Arbaah, Al- (Četiri putovanja Duha) (Sadr), 201
ahadis, 103-104, 119-120, 150

Ahmed ibn Hanbel, 122

Ahmed Kan, Sej(j)id. 238

Aiša (Prorokova žena), 61, 72, 86

Ajn Džalut (Dželut), bitka, 170

Akbar, car, 205-210

Akvinski, Toma, 150

Alah, 45-47, 52, 56, 72, 142

Alami, Abdulfazl, 208

Alamut, 156, 169

Albert Veliki, 150-151

Aleksije Komnen I, car, 167

Alhambra, palača, 182

Ali ibn Abu Talib, 46, 61, 75; kao četvri kalif, 85-88; kao oporba Muaviji, 87, 96, 99-103; Šiat Ali (Ši'a Ali), 90-91, 96, 109, 144, 187; 128, 133, 195, 274

Ali al-Hadi, deseti imam, 132

Ali al-Rida, osmi imam, 124

Ali Zejnulabidin, četvrti imam, 114

Aligarh, visokoškolska ustanova, 238

Alžir, 221; francuska okupacija, 236; FIS i FLN, 285-291

Alžir, glavni grad Alžira, 286-288

Alep, 161-163

Američka muslimanska misija, 281

Američki muslimani, 280

Anatolija, bizantski otpor u, 78, 81; križari u, 166; seldžučki upadi u, 167, 175; osvojena od Timura, 185-186; pod Osmanlijama, 188, 191-193, 211

Andalus, al-, 182

Ankara, 189

Aristotel, 139

Armenija, 84, 166

Aron, 134

Astrahan, 193

Ašarizam (Ešarizam), 126

Ašura, 131, 275

Atatürk (Mustafa Kemal), 236, 251

Aurangzeb (Orengzeb), car, 210, 257

Averroes, vidjeti pod Ibn Rušd

Avicena, vidjeti pod Ibn Sina

Ayodhya, 282

Azerbajdžan, 185, 187, 194

Azhar, al-, sveučilište, 148, 281, 293

Babur, car, 204

Baburova džamija, 282

Bagdad, 111-112, 117, 124, 138; seldžuci preuzimaju vlast, 148; u opadanju, 152-154, 168; pada pod mongolsku vlast, 169; opustošio ga Timur, 185

Bana (Ben(n)a), Hasan al-, 246-247, 271

Basra, 83, 86, 100, 103, 113, 123, 138

Beč, 214

Bedr, bitka, 78
Beduini, 71-72, 76
Bejbers (Baibars), sultan Ruknudin, 170
Bektašije, derviši, 187
Bendžedid, predsjednik, 286-287
Bengal, 234
Berberi, 181, 214
Bihzad, 197
Bistami (Bastami), Abu Jezid al-, 142-143
Bizantsko Carstvo, 78, 81-83; njegovo opadanje, 167-168, 188;
njegovo potpadanje pod osmansku vlast, 188-190, 225
BJP (stranka) Bharatiya Janarta), 282
Bonaparte, Napoleon, 234-235
Britanci: u Bengalu, 235; u Iranu, 235-236; u Adenu, 236; u
Egiptu, 236; u Sudanu, 236
Budizam, 13, 142-144, 170-171, 186, 205
Bugari, 188
Buhara, 170-171
Buhari, al-, 120
Bursa, 188
Buto, premijer Zulfakir, 258
Cipar, 83
Crvena tvrđava, 282
Čaldiran, bitka, 196
Čelebi, Abu al- Sund Hola, 218

Damad, Mir, 201

Damask, 83, 89, 170, 185

Darul-harb, 81

Darul-islam, 81, 155

David, 53

Dekanski poluotok, 205

Delhi, 170, 185

Derviši, vrteći (plesaći), 176, 187

Devina bitka, 86, 96

Drugi svjetski rat, 248

Dunav, rijeka, 168

duodecimiti (duodecimalni šijiti), 133-134, 156, 187, 194-197, 199

Džafer al (as)-Sadik, šesti imam, 115, 129, 130

Džaferijev *mezheb*, 130

Džahan (Džihan), šah, 209

Džama mesdžid, 282

Dželaludin, sin horezamskog šaha Muhameda, 169

Džemaludin, vidjeti pod Al-Afgani

Džemiat-i islami, 257, 266

džihad, 50, 90, 156; ismailitski protiv sunizma, 195, 205, 213-214, 250; Mevdudi i Kutb pozivaju na, 265-268

Džina, Muhamed Ali, 257

Džingis-kan, 169, 171

Džuneid iz Bagdada, 143

Edirne, 188

Egipat, 78-79, 119; pod ismailitima, 134-135, 169, 181, 183, 214;

Francuzi u, 234; Britanci u, 236, 241; pod Muhamedom Alijem, 238-241, 246, 254, 290

ehlul-hadis (sljedbenici hadisa), 116-117

ehlul-kitab (narod (ljudi) knjige), 53

Eufkrat, rijeka, 87, 170

Farabi, Abu Nasr al-, 139-140

Fard, Vali Fard Muhamed, 280

Falasifi, 136-140, 144, 150, 159, 178-182; njihova dominacija tijekom mongolske vlasti, 192, 199; Akbar promiče njihova naučavanja, 208; učenje falsafe u Osmanskome Carstvu, 219-220, 238

Fatimidska dinastija, 147-148, 167

FIS (Fronta islamskog spasa, Alžir), 285-290

fitnet (fitna): prvi, 85-86; drugi, 92-94

FLN (Fronta nacionalnog oslobođenja), 285-290

Francuzi: u Egiptu, 234; u Alžiru, 236; u Libiji, 236; u Maroku, 236

Fronta islamskog spasa, vidjeti pod FIS

Fronta nacionalnog oslobođenja, vidjeti pod FLN

fundamentalizam, 260-282, 285

Fustat, 83

Ganges, rijeka, 185

Ganuči, Rašid al-, 292

Gazali, Abu Hamid Muhamed al- (Algazel), 158-160

Gaza, 248

GIA (Oružana islamska skupina), 288-289

Granada, 182

Gruzija, 194

Gülhanski dekreti (ugovori), 239

Hafsa (Prorokova žena), 61

Hagara, 64, 72

hadž, 71, 130, 143, 252, 286

Hamnei, ajatolah, 277

hanbelijski (hanbelitski) *mezheb*, 127, 180

hanefijski (hanefitski) *mezheb*, 127

Haran, 113

haridžiti, 123

Harun al-Rašid (Rešid), kalif, 113, 121-122

Hasan ibn Ali, drugi imam, 89

Hasan al-Ašari (Eš'ari), Abu al-, 125

Hasan al-Basri, 100, 162

Hatemi, predsjednik, hodža Sej(j)id, 277-278, 292

Hatidža (Prorokova žena), 45, 58, 61

Hedžas, 45, 96

Herat, 84

hidžra, 59-60, 63, 66, 68, 269

hinduizam, 11, 186; Akbarova snošljivost prema, 205; potiskivan pod Aurangzebom, 210; njegov oporavak u osmanaestome stoljeću, 210-211; poslije podjele na Indiju i Pakistan, 281

Hindustan, 205

Hišam I, 108

Homeini, ajatolah Ruholah, 274

Horasan, 123

- Hubel, 56
- Hudejbija, 71-72, 294
- Hulagu, 169-170
- Humajun, 205
- Husein ibn Ali, treći imam, 96, 114, 131
- Ibn Ali al-Sanusi (Senusi), 221
- Ibn al-Arabi (Arebi), Muhjidin, 163, 176, 209
- Ibn Hadž, Ali, 286
- Ibn Haldun, Abd el-Rahman (Abdulrahman), 181-183
- Ibn Hanbel, 124
- Ibn Hazam, 150
- Ibn Idris, Ahmed, 221-222
- Ibn Ishak, Muhamed, 104
- Ibn Ružd, Abu al-Velid Ahmed (Averroes), 150-151
- Ibn Sina, Abu Ali (Avicena), 150
- Ibn Tejmija, Ahmed, 180-181, 220
- Ibn al-Zubejr, Abdulah, 86, 96-97
- Ihyah ulum al-Din* (Obnova religijskih znanosti) (Al-Gazali), 158
- Ikbal, Muhamed, 246-246
- Indija, 84, 110-111, 169-170, 184-187; pod Mogulima, 191-192, 204-212; muslimani kao ugrožena manjina u, 212, 256; europski napad na islamski način života u, 232-234; podjela 1947. g., 236-238; muslimani poslije podjele iz 1947. g., 281-282
- Irak, 78, 82-83; potpora Aliju, 85, 90, 96, 102, 134; pod Turcima, 147, 236, 254
- Iran, 83-84, 96; podržava Abaside, 105, 134; pod Turcima, 147, 169-170, 188; pod Safavidima, 191-192; šijizam proglašen državnom religijom, 194-195, 197, 218; britanska i ruska

intervencija, 235; sekulariziraju ga Pahlaviji, 252-254; revolucija (1978-9.), 273-278

Irtiš, 170

Isfahan, 197, 199, 201, 203

Ismail (Jišmael), 64, 72, 82

Ismail ibn Džafer, sedmi imam, 132

Ismail paša, 239

Ismail, šah, 187, 195, 196, 204

ismailiti, 133-137, 155, 158-159; mongolski pokolj ismailita, 169

Istanbul, vidjeti također pod Konstantinopolis

Isus, 12, 53, 109, 134, 141, 250

Izak, 64

Iznik, 188

Izrael: stvaranje države, 236; ekspanzionizam, 247

Jakub ibn Ishak al-Kindi, 138

janjičari, 188, 213, 238

Jarak, bitka kod (Hendek), 69, 71

Jarmuk, bitka, 78

Jasin, šejh Ahmed, 248

Jemen, 134, 153, 221

Jeruzalem, 56, 65; muslimansko zauzeće, 78, 88, 94; gradnja Kupole na Stijeni, 97, 158; osvajaju ga križari, 164-165; Saladin ga vraća muslimanima, 166, 283

Jesrib, vidjeti pod Medina

Jezid I, 95-96

Jezid II, 108

Kaba (Ka'ba),

Kabul, 204

Kadariti, 101

Kadisija, bitka, 78

Kadžarska dinastija, 204, 235, 237

Kairo, 134, 148, 240

Kajnuka, pleme, 68-69

Kan, premijer Muhamed Ejub, 258

Kanuni, al-, vidjeti pod Sulejman I., 216

Kardavi (Kardevi), Jusuf Abdulah al-, 293-294

Kashan, 195

Kašmir, 281

Katar, sveučilište u, 293

Kavkaz, 84, 194, 236

Kazan, 193

Kazvin, 156

Kerbela, pokolj na, 95, 131, 199-200, 203-204, 274-275

Kina, 185

Kirenaika, 78

Kirmani Aka Kan, 237

Kitab al-Muwatta' (Knjiga o srednjem putu) (Ibn Enes), 119

Knjiga Postanka, 64

Konstantinopolis, vidjeti također pod Istanbul

Konstitucionalna (Ustavna) revolucija (Iran, 1906.), 237, 255

Konya, 175

Kordoba, 150

Kosovo Polje, bitka, 188

Križarski ratovi, 164-167; utjecaj na zapadnjački svjetonazor
islama, 53, 82, 207, 214, 219, 260-261

kršćani u muslimanskome carstvu, 82-84, 96, 102-102, 111, 123, 138

Ktezifon, 78, 112

Kublaj kan, 170

Kufa, 82-84, 96, 102-103, 111, 123, 138

Kuran, 14; objavljen proroku Muhamedu, 47-48; poetska kakvoća, 49-50; i nastavak vjere, 52, 53-56; bez prisile, 53; i Posljednji sud, 56-58, 110; i prava žena, 62; i Židovi Medine, 62-64, 70-71; o ratu, 71, 81; o društvu, 79; vjerska snošljivost, 81, 268; Osmanova standardizacija Kuranskog teksta, 85; kaligrafija, 97; i politička rasprava, 97; značenje *batina*, 115, 138-139, 145; *ehlul-hadis*, 116-117; tumačenje falasifa, 138-139; sufijsko tumačenje, 142; kao temelj sudijskog ustroja vlasti, 256

Kurejša, pleme (Kurejšiti); oporba Muhamedu, 45, 47, 51, 53, 56-59, 66-68, 71-72, 104, 294

Kurejza, pleme, 68-70

Kutb, Sej(j)id, 267-269, 295

Lat, al-, 52

Lazar, knez Hrebeljanović, 188

Libanon, 166, 236; građanski rat, 254; taoci, 276

Libija, 83-84; francuska okupacija, 236

Lipanjski rat (1967.), 248

Locke, John, 251

Magreb, 181

Mahdi; njegovo značenje

Mahdi (Mehdi), kalif al-

Mahmud II., sultan, 238

- Majmonid,
- Malcolm X, 280-281
- Malezija, 166, 189-191, 233
- Malik ibn Enes, 118-119, 121
- Malikijski (Malikitski) *mezheb*, 119, 127
- Malikšah (Melikšah), sultan, 153
- Malva, 205
- Mameluci, 170, 180, 183
- Mamun (Me'mun), kalif al-, 123-124, 138
- Manat, 52
- Mansur (Mensur), Husein al- (Al-Haladž), 143
- Manzikert, bitka, 167
- Maqaddimah*, Al- (Predgovor: uvod u povijest) (Ibn Haldun), 183
- Maroko, 191, 221, 236, 290
- Martel, Karlo, 107
- Medžlisi, Muhamed Bakir, 199-201, 255, 277
- Mejdani, Abas, 286
- Medina; pod Osmanom; pod Alijem; pod Omejidima; zabranjeni grad za nemuslimane
- Mehmed II (Osvajač), 189, 213
- Meka; predislamsko razdoblje, 45-49, 51, 56-59; kao mjesto hodočašća, 54-56, 71; osvaja ju prorok Muhamed, 72; pod Osmanom, 84; zabranjeni grad za nemuslimane, 178-179
- Merva, al-, 54
- Mervan, 96
- Meshed, 252
- Mesnevije*-zbirka pjesničkih parabola (Rumi), 176
- Mevdudi, Abul Ala, 257, 266-268

mevlevijski red (derviši plesači; vrteći derviši), 176

Mezopotamija, 185, 194

Mina, 54

Mogulsko Carstvo, 191-193, 204-205, 209-211, 216, 233, 282

Mojsije, 53, 64, 234

Mongoli, 169-176; Il-kanovi, 170-171; Čagataj, 170-171 184; Bijela Horda, 170-171; Zlatna Horda, 170-171, 184; njihovo preobraćenje na islam, 170-171; njihov utjecaj, 172-175; propast, 182-185, 188-189

Monoteizam, 50, 52, 56, 59, 64-65, 136, 207-208, 245, 262

Mosul, 166

Muavija I, kalif, 84, 87-90, 92, 94-95, 99, 102, 117

Muavija II, kalif, 96

Mubarak, predsjednik, 290

Mudaris, ajatolah, 252

Mudžama (Islamska skupština), 248, 291

mudždedid, 179-180

Muhamed ibn Abdulah (Prorok), 45-47: otkrivenje na brdu Hira, 46-48; objavljuje Kuran, 48-50, 53-57, 58-59; i prvi muslimani, 58-59; protivljenje Kurejšita, 59; čini *hidžru* u Medinu, 64-67; mijenja *kiblu* prema Meki, 66-71; bitke protiv Meke, 71-73; zauzima Meku, 73; njegova smrt, 104-105; nasljednici, 51-52, 53-54; protiv vjerske prisile, 61-63; njegove žene, 62-64, 69-71; stav prema židovskim plemenima, 83-84, 101, 113, 140-141; asketizam, 73-75, 118-121; kao arhetip, 134; ismailitski nazori glede, 178-179; vrijeđanje Proroka kao glavna uvreda muslimanskim vjernicima, 294

Muhamed Ali, paša, 239, 251

Muhamed al-Bakir (peti imam), 114
Muhamed, Elijah (Ilijas), 280
Muhamed Reza šah, 169
Muhamed, šah horezamskih Turaka, 253, 255, 274
Mulkum kan, Mirza, 237
Murat I, 188
Murdžijiti, 102
Musa al-Kazim, 133
Muslim (sakupljač *hadisa*), 120
Muslimansko bratstvo, 257, 267-268, 291
muslimani u Britaniji, 278-279
muslimani u Francuskoj, 280, 286-287
muslimani u SAD, 280
Mutasim, kalif al-, 124
Mutevekil, kalif al-, 132
Muteziliti, 101-102, 116-117, 123-125, 138
Muzdelifa, 54

Nacija islama, 280-281
Nadir, šah, 68-69
Nadir, židovsko pleme, 203-204
Nadžaf, 203-204, 237, 239
Naini, šaik (šejh) Muhamed Husein, 237
Nanak, Guru, 207
Naser, Džemal (Gamal) Abdel, 252, 267-269, 271
Nasir, kalif al-, 168
Nasirudin, šah, 243-244
Nil, rijeka, 83

Nizamija *medresa*, 154, 158

Nizamul-mulk, 153-154, 158

Noa, 64, 134

Oks, rijeka, 84, 114, 169-170, 196

Omar II., 107

Omar (Omer) ibn al-Hatab, drugi kalif, 48, 61, 75, 77-79, 82-83, 85, 92

Organizacija islamske konferencije, 277

Osman ibn Afan, treći kalif, 46, 61, 83-89, 100

Osmansko Carstvo, 191-193, 204, 213-224, 236, 253

Pahlavi, dinastija, 252-255, 272, 275

Pakistan, 257-258, 266, 270, 281, 288

Palestina, 70, 78, 147, 166, 170, 236-237

Pašto, pakistansko pleme, 270

Pen, Jean-Marie le, 286

Perzijsko Carstvo, 45, 78, 87, 91

Platon, 139-140

podjela Indije (1947. g.)

Poitiers, bitka, 107

Portugalci, 194

Protokoli sionskih mudraca, 70

Punjab, 205, 210

Rabija, 142

Rafsandžani, Hašemi, 277

Raj (Rai), 195

Rajputi (Radžputi), 186
Renan, Ernest, 151
Reza Pahlavi, šah, 252-255, 272
Rida, al-, osmi imam, 252
Rida, Rašid, 112-113, 116-118, 121-122
Rumi, Dželaludin, 175
Rumski Sultanat, 175
Rushdie, *fetva*, 202, 276-277
Rusija, 185, 193; u Iranu, 235

Sadam Husein, 240, 298
Sadat, Anvar el-, 269
Sadr, Mula, 201-202, 276
Safavidsko Carstvo, 191, 194-204, 211, 216
Salahudin, Jusuf ibn Ejub (Saladin), 166
Salomon, 53
Samara, 124, 132
Samarkand, 148; Timurova prijestolnica, 184
Sasanidi, 51, 78, 112
Satanic Verses, The (Sotonski stihovi) (Rushdie), 276
Saudijska Arabija, 221, 256, 276
SAVAK, 253
Savad, 87, 112, 153
Seldžučko Carstvo, 153-154
Selim I., sultan, 196, 214
Selim III., sultan, 223
senusijski pokret, 221
septimiti (septimalni šijiti), vidjeti pod ismailiti, 133, 135

Sevilla, 181

Sidiki, dr. Kalim, 279

Sifin, 87

Sikhi, 207, 210-211

Sinan paša, 216

Sirhindi, Ahmed, 209-210, 212

Sirijska, 78, 81, 84; odbija prihvatiti Alija, 87, 96, 108; ismailiti u, 134; pod ismailitskim Fatimidima, 147; Seldžuci osvajaju, 167, 169, 181, 183; pod Osmanlijama, 191, 214; Napoleon u, 234-237, 254

Sjedinjene Američke Države, muslimani u

skriveni imam (Abu al-Kasim Muhamed), 132-134, 159, 187, 195-196, 198, 202, 238, 275

Soruš, Abdulkarim, 292

Sovjetski Savez, 236

Srbija, 188

Sudan, 236, 254

Sueski kanal, 236, 240, 246

Sufizam, 140-143, 150-156; i njegovo širenje u narodu, 158-162, 175-180, 186, 189-190; njegov prevladavajući utjecaj u Mogulskome Carstvu, 193-194; Akbarovo promicanje, 208; pod Osmanlijama, 217-218; Atatürk ih proganja, 251; "opi-jeni sufiji", 141-143, 158; neosufiji, 221; "trezveni sufiji", 143

Suhejl ibn Amr, 57

Suhraverdi, Jahja, 161-163, 201

Sulejman I (Al-Kanuni, Veličanstveni), 216-217, 219, 223

sunitski muslimani; Seldžuci kao; progoni u Iranu tijekom Ismailove vladavine; Akbarova snošljivost prema; funda-

mentalizam; i Malcolm X; današnje doba i
Sykes-Picotov sporazum, 236

šafijski (šafijitski) *mezheb*, 127

Šafi (Šafi'i), Muhamed Idris al-, 119-121, 162-163

šerijat, 118-122, 125-128, 151; za vrijeme Seldžuka, 154-155, 159, 168; za vrijeme Mongola, 174; zatvaranje vrata *idžti-hada*, 178-179, 201-202; 180, 192, 207-212; uzvišen tijekom Sulejmanove vladavine, 217-218; poziv da ga se zamijeni sekularnim zakonikom, 255; poziv za njegovu reformu, 244; zamijenjen s građanskim zakonskim sustavom dinastije Pahlavi, 252; u Pakistanu, 257-258, 277, 291

Šestodnevni rat (1967.), 271

Španjolska; propadanje Omejidskog Kalifata

Tabari (Taberi), Abu Džafer, 152

Tabriz, 194

Tadž Mahal, 209, 282

Tahtavi (Tahtevi), Rifah al-, 238

Talha, 86

taliban, 259, 269-270, 272

tanzimat, 238

ta'zije, 200

Tigris, rijeka, 112, 170

Timur Leng (Lenka), Tamerlan, 184, 189, 204

Transjordanija, 236

Tripoli, 83

Tunis, 134, 181; francuska okupacija, 236, 290

Tunis, glavni grad Tunisa, 181

Turska, 176, 236, 241, 251, 290-291

turski useljenici u Njemačkoj

Uhud, bitka, 68

Um(m)u Seleme (Prorokova žena), 62

Urban II, papa, 167

usuli, 120, 141, 202, 266

Uza, 52

Uzbeki, 196, 204

Uzbekistan, 191

Vahabizam (Vehabizam), 221

Velajat-i Fakih, 275, 277

Velij(j)ulah, šah, 212

Vereka ibn Neufel, 46

Volga, rijeka, 170

Zaid (Zejd) ibn Ali, 115

Zangi (Zengi), Imadudin, 166

Zeroual, predsjednik Liamine, 288-289

Zija ul-Hak, predsjednik Muhamed, 258

zoroastrijanci, 82, 207

Zubejr, 86, 96-97

žene: prorok ih preobraćava na islam, 46; položaj u Kuranu, 62-63; fundamentalističko obezvrjeđivanje, 263, 270-272

Židovi: plemena u ranijem islamskome razdoblju u Arabiji, 53,

63-66, 69-70; u muslimanskome carstvu, 82, 207, 214; u
Europi, 249; ultra ortodoksni, 264, 272

Nakladnik
ALFA d.d., Zagreb, Nova Ves 23a

Za nakladnika
Miro Petric

Glavni urednik
Božidar Petrač

Redaktura, lektura i korektura
Milan Mirić

Likovna urednica
Irena Lenard

Likovno oblikovanje naslovnice
Irena Lenard

Grafička priprema
Studio za grafički dizajn ALFA

Tisak
GRAFIKA MARKULIN

Tiskano u kolovožu 2008.

DOMINIQUE VENNER - POVIJEST TERORIZMA

MARC DUGAIN - EDGAROVO PROKLETSTVO (roman)

**SAVIĆ MARKOVIĆ ŠTEDIVILJA - ZAVJERE PROTIV
SVJETSKOGA MIRA**

**CHRISTIAN COMBAZ - VATRENI LAV ILI ISPOVIJED
LEONARDA DA VINCIJA (roman)**

MOUSSA NABATI - DEPRESIJA: BOLEST ILI ŠANSA?

ADRIANA LUNARDI - SUMRAČJA (pripovijesti)

MILDRED CLARY - MOZART - SVJETLO BOŽJE

RICHARD PIPES - KOMUNIZAM (kratka povijest)

FRANÇOIS FEJTŐ - BOG, ČOVJEK I NJEGOV ĐAVAO

FLORIAN ZELLER - OPČINJEN ZLIM SLUTNJAMA (roman)

**MICHEL SCHNEIDER - MARILYN MONROE:
POSljednje SEANSE (roman)**

HANS KÜNG - KATOLIČKA CRKVA (kratka povijest)

ALAIN MINC - NOVI SREDNJI VIJEK

PAUL JOHNSON - RENESANSA (kratka povijest)

JOEL KOTKIN - POVIJEST GRADA

KAREN ARMSTRONG - ISLAM (kratka povijest)

PATRICK COLLINSON - REFORMACIJA (kratka povijest)

J. J. MEARSHEIMER, S. M. WALT - IZRAELSKI LOBI I

u pripremi:

RENA PEDERSON

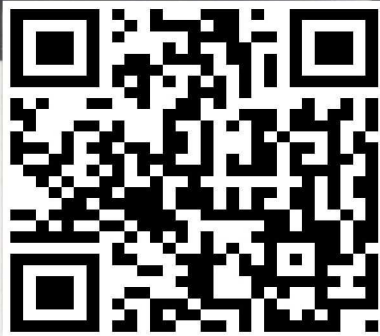
**GRADSKA KNJIŽNICA
"IVAN GORAN KOVAČIĆ"
KARLOVAC**

970185711

Islam je u svojim 1500 godina postojanja jedna od najvećih svjetskih religija koju je zapadni svijet doživljavao i još uvijek doživljava kao veliku prijetnju i opasnost. Zapravo, moglo bi se reći da se islam još uvijek promatra gotovo s razine srednjega vijeka. Sedam stoljeća od posljednje križarske vojne, posijane su naftne bušotine na raznim područjima svetih islamskih mjesta. "Bič Božji" mora upregnuti sve svoje sile i suočiti se sa sekularnim liberalizmom. "Fundamentalistički" fanatik; ugnjetavač žena; nemilosrdni terorist; tiranin: to su današnje općeprihvaćene predodžbe o islamskim vjernicima. Karen Armstrong u svojoj knjizi raskida s takvim klišejima i otkriva nam vjeru koja je nadahnjivala i brojne učene ljude, mistike i pjesnike, i ratnike. Ona jasno pokazuje da islam nije samo jedna od najvažnijih i najutjecajnijih svjetskih religija, nego da je i temelj jedne od najblistavijih svjetskih civilizacija. Njezin pregled učinkoviti je lijek za brojne predrasude koje su se o islamu nataložile...

Karen Armstrong bila je sedam godina redovnica Katoličke crkve, i to je iskustvo skupila u svojoj autobiografiji – *Through the Narrow Gate (Kroz uska vrata)*. Ona je također pisac svjetski poznatoga bestseler, *A History of God (Povijest Boga)* (dosad prevedena na više od trideset jezika), zatim vrlo popularnih djela *A History of Jerusalem (Povijest Jeruzalema)*, *The Battle for God (Bitka za Boga)*, te najnovije knjige *Buddha (Buddha)*. Karen Armstrong predaje judaizam na Leo Baeck Collegeu, a primila je i nagradu Muslimanskoga vijeća za javne medije.

6895021
1-168-950-2